

BUDAPESTI SZEMLE

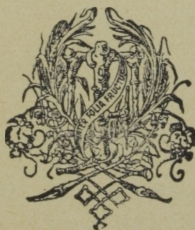
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZÖTVENÖTÖDIK KÖTET.

(743., 744., 745. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

TARTALOM.

DCCXLIII.

	Lap
TUDOMÁNYOS MUNKA-E A JOGSZABÁLY-ELŐKESZÍTÉS? — Vla- dár Gábortól	1
A VILÁGGAZDÁLKODÁS TÖRTÉNELMI ÁTHELYEZŐDÉSE A DÉLI FÉLGÖMBRE. — Laurentzy Vilmostól	17
ARAB VERSEK. — 1. <i>Az arab költészet.</i> — Germanus Gyulától. — 2. <i>Arab versek.</i> — Germanus Gyula prózai fordításai segélyével átültetve — Varságh Jánostól	51
IRODALOM. — 1. <i>Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái.</i> — (Gróf <i>Zrinyi Miklós prózai munkái.</i> Sajtó alá rendezte Markó Árpád.) Gyalókey Jenőtől. 2. <i>Apróságok a magyar multból.</i> — (Trócsányi Zoltán: <i>Kirándu- lás a magyar multba.</i>) — Vajthó Lászlótól	59

DCCXLIV.

HUBAY JENŐ PÁRIZSI ÉVEI. — Vághy Páltól	65
TUDOMÁNYOS MUNKA-E A JOGSZABÁLY-ELŐKÉSZÍTÉS? (II.) — Vladár Gábortól	85
SZEMLE. — <i>Egy év magyar drámatermése.</i> — Rédey Tivadartól	113
IRODALOM. — 1. <i>Reviczky Gyula életének regénye.</i> — (Koroda Mik- lós: <i>A világ csak hangulat.</i>) — Vajthó Lászlótól. 2. <i>Scipio Africanus.</i> — (Alberto Consiglio: <i>Scipione e la conquista del Mediterraneo.</i>) — Révay Józseftől	124

DCCXLV.

	Lap
HARASZTI GYULA EMLÉKEZETE. — Angyal Dávidtól _ _ _ _ _	129
AZ ÉLET GÉPELMÉLETÉRŐL. Zimmermann Ágostontól _ _ _ _	151
KÖLTEMÉNYEK. — 1. <i>Alattam a végtelen Alföld. — Tiszavirág.</i> — A Duna forrásához. — Sik Sándortól. — 2. <i>Tücsök. — Fecskék.</i> — Falu Tamástól _ _ _ _ _	165
SZEMLE. 1. <i>Arany János magyarsága.</i> — Kállay Miklóstól.	
2. <i>Némethy Géza.</i> — Szekfű Gyulától _ _ _ _ _	169
IRODALOM. — 1. <i>Herczeg Ferenc Emlékezéseinek második kötete.</i> — (<i>Herczeg Ferenc Emlékezései. — A gótikus ház.</i>) — V.-től.	
2. <i>Gyógyul a magyar falu.</i> — (Johan Béla: <i>Gyógyul a magyar falu.</i>) — Grósz Emiltől.	
3. <i>Az új Közép-Európa kialakulása.</i> — (Schneefuss Walter: <i>Oesterreich. — Des Reiches neue Nachbarn. — Ungarn. — Deutschland in Süd-Ost-Europa.</i>) — Horváth Jenőtől.	
4. <i>Az irodalom védelme.</i> — (Georges Duhamel: <i>Défense des Lettres.</i>) — Hankiss Jánostól.	
5. <i>Két Emlékkönyv.</i> — (<i>Pap Károly-Emlékkönyv. — Mitrovics-Emlékkönyv.</i>) —yi-től _ _ _ _ _	176

TUDOMÁNYOS MUNKA-E A JOGSZABÁLY- ELŐKÉSZÍTÉS?

— Első közlemény. —

I. Előrebocsátom, hogy nem magáról a jogszabály-alkotásról, hanem csupán annak előkészítéséről kívánok szólni. A kettőnek a különválása nem szükségképpen való akkor, amikor a jogalkotó hatalommal felruházott személy lelki-világában megy végbe az egész folyamat, jelesül az elhatározás a cselekvésre s a cselekvés tartalmának és formájának kialakítása is, mint amikor Kreon összehívatta Theba népét és kihirdette, hogy :

. . . senki se
Temesse őt el, senki se sirassa meg,
Temetetlenül heverjen teste és legyen
Ebek zsákmánya, orvmadarak étele.
Ezt rendelem.¹

Nem lehet szó jogszabály előkészítéséről a nem írott jog tekintetében. Az a folyamat, amely a szokásjog kialakulására vezet akár a *frequentia actuum*-ban, akár olykor egyetlen aktusban, nem tartozik a jogszabály-előkészítésnek az alá a fogalma alá, amely fejtegetésem tárgya. Nem esik fejtegetésem körébe az a *codex*-szerkesztés sem, amely a fennálló jognak, akár az írott, akár az íratlan vagy akár mind a két jognak összegyűjtése, rendszerbe foglalása. Fejtegetéseim szempontjából közömbös az is, hogy a jogforrási rendszert tekintve miféle jogszabályról, jelesül törvény, rendelet, *statutum* vagy az írott jog fogalma alá eső más jogszabályról van-e szó. Fejtegetéseim tárgya ezek szerint az írott jog körébe tartozó jogszabály megalkotását előkészítő az a szellemi

¹ Sophokles: *Antigone*. Csiky Gergely fordításában.

munka, amely a tárgyi jognak szánt szabály tervezete, azt tartalmilag és formailag kialakítja, hogy a jogalkotó hatalom dönthessen, akarja-e azt úgy, vagy másképpen jogszabálynak.

II. Egy példából indulok ki.

Felmerül a gondolat, hogy jogszabály alkotásával kelene meggátolni a parasztbirtokoknak túlságos elaprózódását és e végből megfelelő törvényjavaslat tervezetét kell elkészíteni. Mi a munka menete?

A munkának két faszakát kell megkülönböztetnünk : az előkészületi és a tulajdonképpeni szerkesztési szakot. Az előkészület során az első lépés : a probléma körébe eső tények megismerése. A meglévő, vagy az erre a célra külön elrendelendő statisztikai adatfelvétel alapján meg kell állapítani a birtokelaprózódás mértékét és azokat az adatokat, amelyek alkalmasak a birtokelaprózódás és a földrajzi, nemzetiségi, felekezeti, társadalmi, gazdasági, valamint a kérdés szempontjából lényeges egyéb körülmények között fennálló viszonylat felderítésére. A kellő és valóságuk szempontjából megvizsgált adatok birtokában következik az előkészítő munka második lépése, jelesen a birtokelaprózódás országos és esetleges helyi okainak kiderítése s annak a megállapítása, hogy vannak-e, s ha vannak, melyek azok az eszközök, amelyek a birtokelaprózódásra vezető okok hatását megszüntethetik vagy enyhíthetik, közvetlen jogi eszközök-e ezek vagy egyébek, amelyek jogi eszközökkel legfeljebb előmozdíthatók, s nincsenek-e a jogi eszközöknek el nem hárítható olyan kihatásaik is, amelyek nem szándékolt káros következmények volnának. Nem egyszer a munkának ez a szaka vezet annak felismerésére, hogy a problémának jogi megoldása nincs, tehát a jogszabály-alkotás tervét el kell ejteni.

Csak mindezek után kerül a sor magának a jogszabálynak az elkészítésére. Ez a munka főképpen szerkesztési tevékenység. Ez a szerkesztési munka : először gondos, éles analízis, azután széleskörű szintézis. A birtokmegosztás összes elképzelhető eseteit a tényállások végső elemeire kell szétbontani, hogy a nem lényeges, az esetleges elemek kihagyásával eljussunk a tipikus esetekhez, a típusokhoz, a schémákhoz, amelyeket szabályozni kívánunk és tudunk. Az így

megszerkesztett tipikus esetekre azután megállapítjuk a törvényhozási cél elérésére alkalmasnak gondolt szabályokat, a norma agendi-t, beleillesztve azokat a fennálló jogrendbe úgy, hogy az új szabályok mintegy szervesen kapcsolódjanak bele a fennálló jogrendszer vérkeringésébe.

Ez a példa világítja meg nagyjából a jogszabály-alkotás munkáját. A kérdés már most az, hogy megvannak-e ebben a munkában azok a mozzanatok, amelyek valamely szellemi tevékenységet a tudományos munka körébe emelnek.

Előre kell bocsátanom, hogy ha igénytelen fejtegetéseim nem vonatkoztathatók minden jogszabályalkotási munkára, ennek az okát abban kell keresnünk, hogy §-okba szedett sok olyan írásmű van, ami a jogszabály nevet — nem jogforrási, hanem értékelési szempontból — nem érdemli meg; valamely szövegnek §-okba szedése ugyanis egymagában véve éppen úgy nem alkot jogszabályt a szó igazi értelmében, mint ahogyan nem lesz poetikai értelemben vett vers abból, hogy hosszabb és rövidebb sorokat egymás alá írunk.

III. Sorba veszem a munka egyes szakait, ú. m. 1. az előkészítő szak két mozzanatát, 2. a szerkesztési mozzanatot.

1. A munka első szakaszának, amelyet fentebb előkészítő szakként jelöltem meg, két főmozzanata van, úgy-mint : *a*) a konkrét jogalkotási kérdés körébe tartozó *elemző* vizsgálódás, *b*) a konkrét jogalkotás körén felülemelkedő *átfogó* szemlélődés.

a) A birtokelaprózódás képének és okainak megállapítása a statisztika, a közgazdaságtan és a társalomszociológia körébe tartozik. A jogász a jogszabály-alkotással megoldandó kérdés tekintetében vagy már kész eredményeket talál ezeknek a tudományoknak a körében, vagy nem. Ha kész statisztikai adatfelvételt talál példának okáért a birtokelaprózódásról s rendelkezésére áll az adatok rendszeres statisztikai feldolgozása is, ebben az esetben egyszerűen — de természetesen kellő bírálattal — felhasználhatja munkája körében a statisztika tudományában már igazolt és rendszerezett eredményeket. Ha azonban a statisztika a felmerült kérdés területén adatgyűjtő és rendszerező munkáját még nem végezte el, a jogász kész eredményeket a statisztikától nem vehet át,

magának a jogásznak kell a statisztikus munkáját elvégeznie, mint ahogyan tette annak idején Darányi Ignác és Plósz Sándor, amikor a falusi nép öröklési jogának szabályozásához hozzáfogtak, statisztikai adatok hiányában maguk voltak kénytelenek adatfelvételt végeztetni a kir. járásbíróóságok és a kir. közjegyzők útján és a jogszabály-alkotás előmunkálataiképpen végeztették el az adatok rendszeres feldolgozását is.¹ Máskor meg, ha nem is maga a jogász végzi el az adatfelvételt és az adatok rendszerezését, de irányítja a statisztikust a végből, hogy mind az adatgyűjtés, mind a feldolgozás megfeleljen a jogszabály-alkotás előkészítésének. Ilyen meghatározott célú statisztikai munkálatok voltak az utóbbi években a gazdaadósságok rendezésének, valamint az országgyűlési képviselőválasztói jog szabályozásának előkészítése során végzett statisztikai munkálatok.

Úgyanígy alakulhat a helyzet az előkészítő munka további szakában is, jelesen abban, amelyben a valóságként megállapított és rendszerbe foglalt jelenségek okainak kiderítésére kerül a sor. Lehet, hogy már kész eredményeket talál a birtokelaprózódás okainak kiderítéséről a közgazdaságtanban, a társadalomtudományban, a földrajzban, a történelemben és a szóban lévő jelenséggel foglalkozó más tudományágakban, amikor is ezeket az eredményeket — természetesen megint csak kellő bírálattal — átveszi, vagy ha kellő eligazodást az illetékes tudományágban nem talál, maga mélyed bele a jelenségek okainak megállapításába annak a tudománynak a módszereivel, amelybe a vizsgálat tárgyá szerint tartoznék.

Idáig idegen területeken mozog a jogász. Nem kívánok belebocsátkozni annak a fejtegetésébe, hogy az idegen tudományok területére ilyen kirándulás megengedett-e, helyes-e, és szabad-e az ilyen bolyongást idegen téreken a tudományos munka nevével illetni. Feleletül csak mintegy futólagosan

¹ Ezt a munkát dr. Mattyasovszky Miklós végezte el a *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás. I. A németországi törzsöröklési jog és szokás. II. A magyarországi öröklési szokások* című művében (Budapest, 1904).

legyen szabad rámutatnom, hogy a jog a társadalmi élet jelenségeivel foglalkozik, a jogalkotásnak az emberi akaratra a jogszabályokkal gyakorolt hatás útján a társadalmi életet kell szabályoznia, nemcsak megengedett tehát, hanem elengedhetetlenül szükséges, hogy a jogász, amikor valamely életviszony jogi szabályozásához fog, a legapróbb részletekig terjedő igazolt ismereteket szerezzon arról az életviszonyról, ismerje annak az okozatos összefüggéseit más életviszonyokkal, vagyis ismeretei az életviszonyt illetően rendszerezett ismeretek legyenek. Természetes, hogy ezekért az ismeretekért első sorban az illetékes tudományhoz kell fordulnia, ha azonban ctt nem találja meg azokat, mert az azzal a tárgykörrel foglalkozó tudományágban az ismeretszerzés és az igazságok megállapítása még nem jutott el odáig, maga a jogász kénytelen az illető tudományág módszerével, rendszerével és egész szellemével az egyébként idegen tudomány problémakörébe belemerülni.

Tudom, hogy a jogásznak ez a botcsinálta doktorsága túlságos elismerésre nem talál. Sokszor kell találkoznia a «*sutor ne ultra!*» intelmével. A szemrehányás azonban nem mindig indokolt. Sok olyan jelenség van, különösen a gazdasági élet terén, amelyet az a tudományág, amelynek körébe tárgyánál fogva tartozik, csak akkor vett vizsgálódása alá, amikor már jogi szabályozás tárgya volt vagy azzá lett. Például hivatkozhatom az 1931. évben kiütött gazdasági válságra, amellyel gazdaságtudományi szempontból még nem is értek rá foglalkozni, amikor a jogásznak máris éles késsel kellett belevágnia a gazdasági élet beteg testébe; a válság során előljártak a jogszabályok (bank-szünnap, devizaforgalmi korlátozások stb.) s csak a jogi szabályozás nyomán alakultak ki az elméletek az irányított gazdálkodásról, az önellátási berendezkedésről, a gazdasági autarkiaról stb. Ezekben és sok más helyzetben bizony a jogásznak kellett hozzálátania, hogy az élet jelenségeit kielemezze, összefüggéseiket, okaikat, hatásait megállapítsa, hogy azután a helyes szabályozást a jog rendszerében megkeresse. Az ilyen esetek nem önkényes átcsapások idegen tudomány területére, hanem kényszerű helyzetek. Igazolják annak az állás-

pontnak a helyességét, amely a tudományok éles elhatárolását, a szakok túlságos szétkülönülését nem tartja eszményi állapotnak. A tudományágak szétkülönülése nem a tudományok vagy a tudományos munka természetéből folyó szükségképeni, hanem csupán célszerűségi követelmény, tehát nem abszolút érvényesülésre törő elv. Kétségtelen ugyan, hogy — amint Kornis Gyula¹ is megállapítja — az ismerés tárgyainak különbözősége s a vizsgálandók egyéni hajlamai, tehát tárgyi és személyi okok is előmozdítják a tudományágak szétkülönülését, főképpen azonban a tudományos ismeretek területének mind szélesebb kiterjedése és az egyes tudományágakba mennél tökéletesebb elmélyülésre törekvés következtében előállott munkafelosztás, tehát célszerűségi szempont az indító oka a szétkülönülésnek. Épen annak a tudománynak a terén, amelyen először merült fel az ismereteknek minden képzeletet meghaladó rohamos kiterjedése következtében az egyes ágazatok szétkülönülése, jelesül a természettudományok terén jelentkezik újabban az a törekvés, hogy az egyes ágazatokat keresztülfogó összeköttetéseket (Querverbindungen) létesítsenek.² Íme a fejlődés dialektikus útja. Humboldt Sándor még a természettudományok egész területét átfogó természettudományi képzettség lehetőségének és szükségességének volt a képviselője. Időközben megindult és végbement a természettudományoknak igen nagy mértékű szétkülönülése, mikor azután ez a folyamat túlzásba csapott át, az ellenirányú, a Humboldt Sándor álláspontja felé haladó törekvésnek vagyunk tanúi.

Ugyanezt a fejlődési folyamatot észlelhetjük a társadalmi

¹ Kornis Gyula: *Bevezetés a tudományos gondolkodásba*. Budapest, 1922. 129—130. l.

² A fizikai és az orvosi kutatások szorosabb összefűzésére alakult Frankfurtban a Kaiser Wilhelm-Institut, amely a *Biophysik* névvel megjelölt szaktudományt műveli. Az 1936. évi frankfurti orvos-természettudományi értekezleten kapcsolták össze a meteorológiai és az orvostudományi kutatásokat *Bio-Klimatik* néven. Az atomfizika körében a magkémia (*Kernchemie*) címen összekapcsolták a fizikát és a kémiát. (L. a tudósítást a harmadik frankfurti konferenciáról a *Frankfurter Zeitung* 1938. évi 281—282. számában *Zwischen den Wissenschaften* címmel.)

jelenségekkel foglalkozó tudományok körében is. A társadalmi élet jelenségei — és ezek közé tartozik a jog is — legalább annyira összefonódtak, mint a természet jelenségei. Ha a közgazdaságtan körében a jognak a gazdasági életre gyakorolt hatását kutatják, ez éppen annyira nem túlkapás, mint ha a jog körében a gazdasági életnek a jogalkotásra kiható jelenségeit vizsgálják. Ha a néplélektani szociológia körében nem túlkapás az, hogy a jogot mint a társadalomban együtt élő emberek lelki kölcsönhatásainak egyik képződményét tárgyalják, nem túlkapás az sem, ha a jogász a néplélektani jelenségeket a jogalkotás szempontjából veszi mérlegelés alá. A jognak az élet jelenségeitől szigorú elkülönítése, egy az élettől elvonatkozott külön jogszabály-világ szerkesztése és a jogtudománynak erre a világra szorítása, Kelsen *«reine Rechtslehre»*-je¹ épen olyan túlzás,² mint a jognak az élet jelenségeivel teljes egybeolvasztása, a *szociológiai jogtudomány* túlzása, amely a jog önálló létét kétségbe vonta, mert szerinte a társadalmi élet rendjét azok a lélektani okok alakítják ki és tartják fenn, amelyek az emberek együttéléséből fakadnak, s amelyekből a társadalmi élet szabályai a logikai szükségszerűség törvényei szerint folynak.³

Ha akár az illetékes tudományágból készen átvett ismeretek alapján, akár önálló tudományos kutatás alapján a jogász előtt tisztán áll az életjelenség, amelynek szabályozásáról szó van, okaival, hatásaival, összefüggéseivel együtt, következik a tulajdonképpeni jogászi munkának első igazi mozzanata, jelesül annak a megvizsgálása, hogy van-e az illető életviszonynak olyan jogi szabályozása, amely a kívánt

¹ Hans Kelsen : *Reine Rechtslehre*. 1934.

² «Sie ist nichts weiter, als ein auf die Spitze getriebener juristischer Nominalismus... Politischer Nihilismus, philosophischer Ausdruck jener politischen Zersetzung, die in der liberalen Demokratie der Nachkriegszeit ihren Höhenpunkt erreicht hatte.» Karl Larenz : *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart*. 2. Auflage. 1935. Berlin, 49. és 50. lap.

³ Eugen Ehrlich : *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. 1913. 50. és 132. lap. — A szociológiai jogtudomány irányainak ismertetését l. Moór Gyula : *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, 1923. 40—42. lap.

célra vezet. Ez a vizsgálódás a jogszociológiának, vagyis annak a tudománynak a területén folyik, amelyik az életnek és a jognak az okozatos összefüggését igyekszik kideríteni.

Az egyik végen ott van a felismert, összefüggéseivel, okaival, hatásaival együtt kielemezett életjelenség, a valóság. A jogalkotó értékelése szerint ez a valóságos helyzet vagy helyes, tehát fenntartandó, vagy helytelen, tehát megszüntetendő vagy megfelelően átalakítandó. Ehhez képest helyezkedik el a másik végen a jogszabály-alkotás célja, jelesül a szóban levő életjelenség fennmaradásának biztosítása vagy megszüntetése, vagy átalakítása. A jogszabály-alkotás feladata már most annak a kiderítése, hogy vannak-e a jogszabály-alkotás műhelyének olyan eszközei, és ha vannak, melyek azok, amelyek a kitűzött célra, úgymint a meglévő fenntartására, megszüntetésére vagy megfelelő átalakítására vezetnek. Ha a kitűzött cél példának okáért a birtokelaprózódás folyamatának megakasztása, a jogszabály-alkotás feladata annak a megállapítása, hogy miféle jogi tartalmú intézkedések vezethetnek erre az eredményre. Szóba jöhetnek: parcella-minimumok megállapítása, amelyeknél kisebb földrészletekre eldarabolás tilos, elidegenítési és terhelési tilalmak felállítása, halál esetére szóló szétbontó intézkedések tilalmazása, az eldarabolást gátló törvényes öröklési szabályok felállítása, gazdasági egységeknek intézményesített jogi egységekké alakítása (oszthatatlan családi kisbirtok, paraszthitbizomány, vitézi telek, Erbhof stb.), pozitív intézkedések a birtokegység megóvására, úgymint adózási, illeték, különösen örökösödési illeték könnyítések, az öröklött birtoknak együttmaradását biztosító osztályegységek kötésének előmozdítása, a birtokban nem részesülő osztályos atyafiak kielégítésének megkönnyítésével, esetleg előnyös kölcsönök nyújtása útján, tagosítások előmozdítása, meglévő birtokok kiegészítése földbirtokpolitikai intézkedések útján etc., etc. Sorra kell venni természetesen mindezeknek a lehető intézkedéseknek minden irányú kihatásait. Meg kell vizsgálni nevezetesen hatásukat a népszaporodás szempontjából, nem vezetnek-e a gyermekszaporodás csökkentésére, egykére, nem lazítják-e a családias érzést, a családi együvé tartozást, nem

vezetnek-e ellenségeskedésre, oktalan pereskedésekre a családtagok között, nem befolyásolják-e károsan a hitelnyújtást, a termelést, nem idéznek-e elő nem kívánatos népmozgalmat, pl. a falusi népnek túlságos beözönlését a városba, a falusi nép elproletarizálódását stb. stb.

b) Mindezekkel a konkrét jogalkotási kérdés körébe tartozó elemző vizsgálódásokkal karöltve, a konkrét kérdés körét túlhaladó, a konkrét kérdést nagyobb, általánosabb jelenségekbe beillesztő, *átfogó* vizsgálódásoknak is végbe kell menniök :

a) a nemzeti,

β) az általánosabb emberi eszme szempontjából.

α) Ha a racionalisztikus jogbölcseleti felfogással szemben a XIX. század elején Savigny tanításai nyomán ¹ kialakult ú. n. *történeti iskolának* nem is minden megállapítását lehet helyesnek elfogadni, de kétségen felül áll annak a felismerésnek a helyessége, hogy a jog a nemzet szellemi és erkölcsi világához tartozik, annak csakúgy része, amint a nyelv vagy a nemzet egyéniségét meghatározó egyéb kulturális tényező. Ha nem fogadjuk is el helyesnek Savigny-nak azt a tételét, hogy a jogot valami titokzatos népszellem (Volksgeist) alakítja ki, annyi kétségtelenül helyes, hogy a nemzet gondolat- és érzésvilágának különlegessége a nemzet jogában is nyilatkozik, jogának tartalmát, formáját és fejlődésének irányát meghatározza.²

Rossz törvényelőkészítő volna tehát az, aki nem vetne számot a nemzet szellemi és lelki világával, nem igyekeznék a felmerülő kérdéseknek olyan megoldásokat keresni, amelyek beleilleszkednek a nemzet szellemi és lelki világába. Kétszeresen is téved az ilyen jogszabályelőkészítő. Először abban, hogy a jogszabályalkotó hatalom az ilyen művet jog-

¹ Friedrich Karl v. Savigny : *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung u. Rechtswissenschaft*. Heidelberg, 1814. ; *System des heutigen römischen Rechts*. Berlin, 1840.

² «In den Rechtsnormen der Kulturvölker das Walten eines Willens von einheitlichen Charakter erkannt zu haben, ist ein Verdienst der modernen Rechtswissenschaft.» Wilhelm Wundt : *Völkerpsychologie*. 1929. IX. k., 333. lap.

szabállyá emeli, másodszor abban, hogy ha mégis jogszabállyá lesz az efféle mű, az a gyakorlatban meggyökeresedhetik. Viszont semmi sem biztosíthatja inkább valamely javaslatnak könnyen jogszabállyá válását és a köztudatba begyökeresedését, mint az, ha a tervezet a nemzet gondolat- és érzésvilágának megfelel.

Ez természetes. Mind a jogszabály-alkotás, mind a jogszabályhoz alkalmazkodás akarati folyamat, egyes ember, több ember vagy embertömegek akaratnyilvánulása. Az akaratelhatározás könnyebben indul meg olyan képzet irányában, amely az akarat alanyának, szellemi és lelki alkatainak megfelel.¹ Minthogy pedig akár az egyes ember, akár a nemzetösszeség lelki alkata mindig magán viseli a különleges nemzetinek a bélyegét, mert a nemzet tagjai magukban hordozzák a sajátos nemzeti jelleget, abból összetevődik a nemzetösszeség sajátos jellege, emez viszont formálja a nemzet tagjait s ebben a kölcsönös hatásban erősödik mind az egyesnek a nemzeti jellege, mind a nemzetösszeségnek a sajátossága: arra, ami ennek a sajátosságnak megfelel, könnyen hajlik mind az egyes, mind az összeség.

Az ókori római eszmevilágnak megfelelő római jog nem lehetett megfelelő a középkori germán eszmevilágnak. A német fejedelmi udvarok jogtudósain keresztül végbement *receptio* nem volt a középkori német szellemnek megfelelő folyamat. Hogy mégis végbemehetett, annak a magyarázata főképp abban van, hogy a hűbériség által szétszaggatott országban ellentállásra képes közszellem nem volt. Érthető, hogy az

¹ «Or, ce qui nous importe, en cette matière, c'est de nous sentir conduits par des lois que nous reconnaissons comme nôtres, parce que nous y retrouvons la trace de nos habitudes, un ordre qui nous est familier, et qu' à cause de cela, il nous est facile de suivre.» Robert Le Balle professeur à la faculté de droit de Lille. *Unité national et codification*. Revue Critique de Législation et de Jurisprudence. Tome LVIII. No 7—9. — Ugyanígy Louis Le Fur: Certes, le droit, pour pouvoir être appliqué, doit nécessairement être senti compris, accepté, par la masse; les peuples modernes ne sont pas un ramassis d'esclaves; c'est, nous l'avons vu, la vérité que les scolastiques proclamaient déjà par leur adage: *omnis potestas a Deo per populum* (*Les grands problèmes du droit*. Paris, 1937. 235. l.)

idegen szellemű jog meggyökeresedni nem tudott.¹ A nemzeti szellem ébredésével megindult a romanisták és a germanisták évszázados harca, amely, úgy látszik, korunkban dűl el a germanisták győzelmével.

Nagyon tanulságos, ha a középkori német jogfejlődéssel szembe állítjuk a magyar jogfejlődést.

Mi tagadás benne, Szent István államalapítása is receptio volt, a nyugateurópai germán-frank intézmények receptiója. De mennyire más receptio volt ez, mint a római jog receptiója Germániában! Emez egyszerűen átvette az idegen egész jogrendszert, amaz az idegen jogrendszer intézményeit a nemzet sajátos felfogásának megfelelően átídomította. Nehéz megérteni a két receptiónak a különbözőségét, különösen, ha megfontoljuk, hogy a germán-frank intézmények befogadása a magyar életbe a magyarságnak olyan korszakában ment végbe, amikor a nemzetnek kiforrott állami berendezkedése még nem volt s a honfoglalás századában, amikor az állandó letelepülés és a keresztény hitre áttérés a magyarság életének minden vonatkozásában a leggyökeresebb átalakulás volt, amikor tehát könnyen lehetett volna tabula rasa-t idézni elő. Hogy nem így történt, annak a magyarázata alkalmasint az akkor már erős nemzeti közszellemben és abban lehet, hogy a nagy államalapító királyban valósággal megtestesült ez a nemzeti közszellem. Szent István király, bár őszinte, meggyőződéses híve lett a kereszténységnek és a nyugateurópai művelődésnek, de mindenképp felett erős magyar maradt. Magyarságának mindent felülmúló hatóerejét megítélhetjük abból, hogy sem a nyugatba belekapcsolódó családi viszonyai, sem a nyugati hatalmas baráti kapcsolatok, sem az udvarát elárasztó nyugati vendégei, sem a jórészt nyugati papság, sem szellemi és lelki világának a nyugati keresztény művelődésbe áthajlása nem forgatták ki őseredeti magyar egyéniségéből. Nem csak üres szólamok voltak fiához intézett intelmei: «Regale ornamentum scio esse maximum: sequi antecessores Reges, et honestos imitari parentes...

¹ Friedrich Karl Savigny: *Geschichte des römischen Rechtes im Mittelalter*. Heidelberg, 1034—1051. III. k.. 32. és 33. §.

Grave enim tibi est huius climatis tenere Regnum, nisi imitator consuetudinis ante Regnantium extiteris Regum. Nam quis Graecus regeret Latinos Graecis moribus aut quis Latinus Graecos Latinis moribus? Nullus!»¹

Ilyen felfogás érthetővé teszi, hogy «működésével — amint Hóman Bálint írja — a hagyományok és korszerű újítások összeegyeztetésén alapuló egységes történeti evolúció útját egyengette.»²

Szent István erőteljes magyar szellemiségéből magyarázható, hogy a germán-frank intézmények receptiója önálló magyar jogfejlődés alapjává lett.

Ámbár nemzetével együtt fenntartás nélkül teljes őszinteséggel és meggyőződéssel lép be a nyugateurópai művelődésbe, megőrzi függetlenségét, nem lett hűbérese sem a pápának, sem más nyugati fejedelemnek; ἐλευθερος maradt a nemzet úgy, amint annak találtatott akkor, amikor Európa keleti szélén megjelent.

Ámbár úgy, amint Árpád fejedelem annak idején a honfoglalás nagy vállalkozását erősen kézbefogott központosított hatalommal hajtotta végre, atyja, Géza, pedig a nyugati kalandozásokat ugyancsak erélyesen kezelt központi hatalommal szüntette meg, ő is ugyancsak erőteljesen központosított kormányzat útján rakta le az állam alapjait, mégis a honfoglaló nemzetségek ivadékait nem tette szolgálkává, hanem a várszervezet élén, a tanácsban, a fegyveres szolgálatban a közhatalom részesévé, mert nem feledte, hogy ez a nép mindenekfelett: ἐλευθερος.

Ámbár az állam berendezésében a nyugateurópai hűbéri berendezéseket vette mintául, de ez a hűbériség az ő magyar gondolatvilágában mássá lett, mint ami Nyugateurópában volt. Ott ugyanis a hűbériség *magánjogi viszony* volt a hűbérúr és a hűbéres között, a magyar államrendszerben *közjogi jellegű* lett; amott a hűbériség nyomán «a közjogi kötelékek felbomlottak és helyükbe magánuralkodó és magánuralkodó

¹ Szent István dekretuma I. könyvének 8. fejezete.

² Hóman Bálint: *Szent István*. Budapest, Szent István évében. 231. lap.

viszonyok léptek), nálunk a hűbériség a királyi hatalomnak mint közhatalomnak a megerősödésére vezetett, mert, amint Hajnik Imre kifejti: a magyarban a törzsszervezet és a honfoglalás korából megmaradt az erősebb közszellem.¹

Ámbár a királyi adományrendszer mintájául a germán hűbér szolgált, mindjárt kezdetben éles elválás volt a germán hűbérjogtól az, hogy a királyi adománybirtok fiágon átszállott az ivadékokra. A fiúivadék öröklési jogát már Szent István törvénykönyve II. részének 35. fejezete biztosította,² holott a német hűbérjogban a beneficiumnak öröklés útján átszállása csak a XI. században kezdett kialakulni szokásjogi úton, de még a XIII. században is az volt a felfogás, hogy a beneficiumnak a megadományozott életidejére korlátozása az igazi hűbér fogalmának megfelel.³ A magyar közfelfogásban gyökerező vérségi elv a honfoglalással kialakult szállásbirtokról átterjedt a germán hűbér mintájára szervezett királyi adománybirtokra. S hogy ez az eltérés tudatos volt és a nemzet közfelfogásában gyökerezett, tanúsítja Szent István imént említett törvényéncz a bevezetése, amely szerint a király az adománybirtoknak a fiúivadéokra átszállását *egész tanácsának kívánságára* engedte meg.

Ámbár nagy tisztelője, hálás fia volt Szent István az egyháznak, s megvetette az alapját annak a fejlődésnek, amelynek során a magyar római katolikus egyház kiemelkedőbb közjogi helyzetet nyert, mint bármely más államban, az egyház mégsem kerekedett föléje, hanem ő lett nemcsak

¹ Hajnik Imre: *Magyar alkotmány és jogtörténet az Árpádok alatt*. Pest, 1872., 110—112. lap.

² Consensimus igitur petitioni totius Senatus; ut unusquisque dominetur priorum, similiter et *donorum Regis*, dum vivit... ac post eius vitam, filii simili dominio succedant.

³ Dr. Richard Schröder: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*. Leipzig, 1907. V. kiadás. 421. l. Vuchetich szerint: In Germania successio feudalis circa finem saeculi XII. stabilitata est (Mathias Vuchetich: *Elementa iuris feudalis*. Budae. 1824. 106. l.). Az itáliai hűbérjogba II. Konrád 1037. évi törvénye vezette be a beneficium örökölhetését: cum aliquis miles sive de maioribus sive de minoribus de hoc saeculo migraverit, filius eius beneficium habeat (Schröder u. o.).

patrónusa, hanem közjogi vonatkozásban is főkegyura az egyháznak.

Íme a magyar állam jogrendszerébe mintegy megszületésekor már erősen és szerencsésen beleszövődnek a jogalkotó szellemének magyar nemzeti sajátosságai. Azért, mert Szent István kezdte a jogalkotásnak ezt a módszerét s a nemzet kegyeletesen ragaszkodott mindahhoz, amit Szent István kezdett, de azért is, mert ez a módszer felelt meg a magyar közszellemnek, a magyar jog fejlődésének az útja az lett, amit a nagy király tűzött ki. Tájékozódás a nyugateurópai jogintézmények felé, de nem satellitizmus azok irányában, hanem — amint Grosschmid Béni mondja — az egyetemes kultúryanagnak, korszellemnek közvetlen differenciálása a nemzet sajátos szellemisége által.¹ Ez — abban a korban talán csak ösztönös érzés — állott útjába annak, hogy a római jog, úgy amint volt, «in complexu», «en masse»² recipiáltassék akkor, amikor a receptio a nyugateurópai kontinensnek majd minden államában végbement. Ellenkezőleg! Éppen akkor, amikor a receptio folyamata befejeződött, nálunk a XVI. század elején megszületett a *Hármaskönyv*, az élő magyar nemzeti jog írásbafoglalása.

Természetes, hogy a Hármaskönyv sem kerülhette el a római jogi hatást. Egész nagy irodalma van annak a kérdésnek, hogy mennyi a Hármaskönyvben a római jog.³ Azt azonban csak az elfogultság állíthatja, hogy a Hármaskönyv joga kánonjogi és germán jogi hatásokkal elegyes római jogi átvétel. Egyébként a Hármaskönyv megjelenése után mintegy negyedfél évtizeddel a *Quadripartitum* szerkesztő bizottsága, — s ebben oroszánrésze volt Martinus Bodenarius bécsi juris utriusque doctornak — a műhöz készített praefatió-ban

¹ Grosschmid Béni: *Werbőczy és az angol jog*. Budapest, 1928. 434. lap.

² Grosschmid Béni szavai u. o.

³ Az ezzel a kérdéssel foglalkozó műveket felsorolja Fraknói Vilmos *Werbőczy István életrajza* című művében. Budapest, 1899. 86. és 87. l. s részletesebben foglalkozik velük Illés József *Bevezetés a magyar jog történetébe* című művében. Budapest, 1930. II. kiadás, 225—233. lap.

megállapítja, hogy az akkori, vagyis a XVI. század közepén hatályban volt magyar jog nem recipiálta a római jogot. A bizottság valósággal meggyőzni igyekszik megbízóját, I. Ferdinándot, arról, hogy a magyarokat az ő saját joguk szerint kell kormányozni: «Unde factum, videmus, Rex clementissime, ut hoc quoque inclytum Regnum, Tuae Celsitudinis, Hungaricum... *ingenio tamen suo congrua jura admittere debuerit, nec omni ex parte sequi potuit exemplar, et formulam juris civilis Romanorum, tametsi id non minus politicis moribus, quam aequitati naturali conveniat.*»

S mindjárt példákkal is megvilágítja a római és a magyar jog közötti különbséget, jelesül, hogy a magyar jog szerint a nők nem örökösödnek úgy, amint a férfiak, a római jog csak a fellebbvitelt ismeri, a magyar jog azonban a perújítást is; a magyar jog ismeri a repulsio-t, ami a római jogban nincs meg s a felsorolt példák után hozzáteszi: «*plura quoque alia exempla adici possent, in quibus e re fuit huius gentis, a iure Civili Romanorum recedere, et proprium sibi, ac peculiare moribus, institutoque patriae convenientissimum ius condere, atque inducere.*»

Mintegy mentegetőznek a királynak a miatt is, hogy Werbőczy Hármaskönyvétől lényegben eltérni nem lehet: «*A cuius tenore, propter eius vulgatum et per plures iam annos receptum in Hungaria usum, recedere visum non fuit, ne repentina haec quoque mutatio insolitum aliquid animis legentium inferre videretur.*»

Íme a római jog európai receptiójának befejezése után tudatos, szándékos mellőzése az idegen jog befogadásának.

Ebből a feltűnő jelenségből, hogy a római jog még a pandekta-jogon keresztül sem tudott mélyebben behatolni a magyar jog testébe, semmiesetre se szabad arra következtetni, hogy a római jogot Magyarországon nem ismerték.

A római jogot már legrégebbi egyetemünkön, a veszprémi egyetemen is tanították. Ennek nyoma van IV. Lászlónak egy az 1276. évből való okmányában, amelyben a veszprémi egyház vagyonához tartozó dolgok közül kiveszi a kánonjogi és a római jogi könyveket, mint amelyek a káptalan

juris utriusque doktorait illetik, s amelyeket a nagyprépost felügyelete alatt hagy.¹

A veszprémi egyetem megszűnésével a XIII. század végén egyelőre megszűnt ugyan a római jognak hazai tanítása is, de ebben a században már több magyar tanult a párizsi² és a bolognai³ egyetemen s a bolognai egyetemen a fő studium a római jog volt.

VLADÁR GÁBOR.

¹ . . . . exceptis libris juris canonici et *civilis* quindecim personarum de capitulo doctorum *juris utriusque* . . . Fejér: *Cod. dipl. Hung.* VII/2. 48. l.

² A párizsi egyetemen tanuló magyarokról érdekes adatokat közöl Fest Sándor tanulmánya: *Magna Carta -- Aranybulla*. Budapesti Szemle 235. k. 43. és 44. lap.

³ Wenzel Gusztáv közli *A magyar és erdélyi jog* című munkájában (Budán, 1863.), hogy a bolognai egyetem statutumainak egy, a pozsonyi káptalan könyvtárában őrzött 1317. évi példánya a «natio Ungarorum»-ot önálló akadémiai nemzetként nevezi meg (I. k. a 159. és a 160. lapon írt jegyzetek).

A VILÁGGAZDÁLKODÁS TÖRTÉNELMI ÁTHELYEZŐDÉSE A DÉLI FÉLGÖMBRE.

I.

Amint a földön megjelent az ember, megindult az örök harc közte és az őt körülvevő természeti világ között. Szembe került a növény- és állatvilággal, a felszíni és vízi erőkkal, főleg pedig a klimatológiai körülményekkel. Pusztá létének megvédése és fenntartása, tisztán a vegetatív életnek biztosítása is állandóan arra kényszerítették a földnek e legmagasabb rendű és mégis állati primitívségben élő lényét, hogy vagy átalakítsa környezetét saját életfeltételeihez, vagy pedig maga alkalmazkodjék annak erőtenyezőihez. E kettős harc megindulása alkotja az ősember történetét.

Mint hogy az ősembernek létfenntartásához szükséges és elegendő termékek legkönnyebben és legtermészetesebben a növény- és állatvilágból kerültek ki, az első emberek évezredekig agrártermelők voltak. Az ókornak átlag 4500 évre tehető ideje a kezdetleges terménygazdálkodás kora volt. Fokozatosan fejlődött ez a gazdálkodási rendszer nem annyira a technikai tökéletesülés irányában, hanem területi kiterjedésben és a mennyiségnek állandó emelkedésében. Amily arányban az embercsoportok társadalmakká, politikai szervezetekké alakulnak, fokozatosan gyarapodnak számban és sokasodnak kultúrigényeik, oly arányban lesz mind nagyobb az ember történelmi területe. Ebben az óriási terménygazdálkodási korban, hol már hatalmas területeken tömegtermelés folyt, csak kezdetleges ipari feldolgozást látunk. Az árukieserlésnek azt a legkezdetlegesebb formáját, mikor árut adtak áru ellenében. A tervszerű feldolgozás és forgalombahozatal csak e kor második felében jelentkezik, mert pl. az igazi vérbeli agrárállamok, mint Egyiptom, Spárta,

egyenesen vallási tilalmak és állami rendszabályok segítségével igyekeznek az ipar, főleg a kereskedelem kifejlődését akadályozni. Egyrészt azért, hogy az ipar által keletkezett, a férfias lelkületet veszélyeztető fényűzést távortartsák népüktől, másrészt hogy a pénznek, a meggazdagodásnak erkölcsrontó hatását nemzeti életükből kiküszöböljék. Kifejezetten kereskedelmi és ipari jellegű gazdasági területet az ókori keleti nemzetek történelmében alig találunk.

Fönícia fejlesztette ki csupán az ipari-kereskedelmi gazdasági életrendszerét, még pedig sajátos természeti viszonyainak kényszerítő hatása alatt. E nemzet talán el is jutott volna a pénzgazdálkodás rendszerének magasabb fejlődési fokáig, ha közben a makedon hódítás az akkori politikai térképről el nem söpörte volna. Pénztechnikai szempontból igen érdekes jelenség a babilóniai bankrendszer is, amely épp úgy, mint Egyiptomban, a templomok gazdasági rendszerén nyugodott, de teljesen bankszerű modern eljárásokat is gyakorolt. Természetesen tisztán agrár eszközökkel, mert a bankszerű üzletek lebonyolításának anyagai agrártermékek voltak. Gyapotra, búzára, datolyára adtak nyersanyagkölcsönt, vetőmagot vagy élelmiszert, amit természetben fizettek vissza. Az akkor ismert nagy babilóniai bankszerű üzleteket is lebonyolító nagy kereskedőházak, mint a Kr. e. VII. és VI. században levő vállalat, Igibi Fiai, Sipparban és az V. században Kr. e. a Murasu Fiai-cég, világosan mutatják a gazdasági fejlődésnek a korviszonyokban gyökerező jellegzetességét.

Az ókori nyugati nemzeteknél, a helléneknél, a púnoknál és a rómaiaknál történelmüknek első felében szintén teljes agrárrendszert találunk. A hellének főleg Megara, Argos, Korinthos, de különösen Athén népében fejlesztették ki azt a kereskedelmi és ipari jellegű pénzgazdálkodást, mely később modern kapitalisztikus és világtermelési formákat öltött. Kiegészítette ezt teljesen modern fejlettségű gyarmati gazdálkodása is. A pún sajátos kereskedelmi rendszer szintén nagy gyarmati gazdálkodáson épült fel és a tengernek monopolisztikus uralmán. Érdekes azonban, hogy agrár-gazdálkodása is jelentékeny volt. Ők kezdték a földművelés-

nek kereskedelmi üzemrendszerét alkalmazni. Az első nagyszerű agrár-üzemteni munkát a karthágói Mago írta, amit aztán a rómaiak szenátusi határozattal fordítottak le latinra, hogy népszerűsítsék. Ez lett alapja a később a nemzet létét veszélyeztető római nagyszabású latifundiális rendszernek.

A római gazdálkodás a legegyszerűbb terménygazdálkodásból a pún háborúk szerencsés befejezése után emelkedett ki és lett a római népegyéniséget jellemző nagyszabású agrárgazdálkodássá. A császárság korában különösen erőteljesen jelentkeznek a pénzgazdálkodásnak oly modern formái, amelyek elérték a mai merkantilis-indusztriális kapitalizmusnak lényegét. Csupán a modern technikai találmányoknak mechanikai és dinamikai ereje, közlekedési és pénztechnikai eszközei hiányoztak. A gazdasági életnek szilárd alapja itt is a szakszerű agrárgazdálkodás volt. Már akkor értékes szakirodalmuk volt. Cato, Columella, Varro munkái évszázadok múltán sem veszítették el jelentőségüket.

Az ókor köztudatában a történelmi és gazdasági élet a következő területekre terjedt ki: India, Mezopotámia, a Perzsa- és a Vörös-tenger partvonalai, a Nilus völgye; a szíriai partvonal, Kis-Ázsia, a Balkán-félsziget, az erdélyi felföld, Dunántúl, Délnémetország, Itália, Franciaország, Anglia a skót limesekig, Spanyolország és Portugália, az észak-afrikai partvonal, végig a Nilus deltájáig. Homályos képzeitek voltak még a két kínai alföldről, a Himalája hatalmas felföldjeiről, Közép-Európának legészakibb részeiről, de akkor a történelmi kultúrvonal a Rajna, Majna, Duna vonala volt. Ez a területi elosztódás azt az érdekes földrajztörténeti tényt mutatja, hogy az emberiség életének első évezredeiben a világgazdálkodás az északi féldgömbön fejlődött ki fokozatosan és párhuzamosan az ember elterjedésével a föld felszínén. Amint az ember kelet-nyugat irányban népesíti be a földet, még pedig Ázsián át Európát és Észak-Afrikát, úgy halad előre mindenütt természetesen a gazdasági műveltség is. Az ember mindenütt oly gazdasági rendszert honosít meg, amelynek földrajzi lehetőségei megvoltak.

Legfejlettebb alakban és legkorábban az északi félgömbnek szubtrópusi, főleg mérsékelt éghajlati öveiben látjuk

az emberi életrendszereknek meghonosodását. Itt az ember primitív eszközeivel is képes volt a természetet legyőzni, avagy céljai számára átalakítani. A történelmet alkotó ember évezredekig túlnyomóan a mérsékeltövi fajta volt és csak a felfedezések után, mintegy 450 év óta kezd ez a kifejezetten északi félgömbi és mérsékeltövi típus átmenni a déli félgömbre, hol meghódítja annak szubtrópusi és mérsékeltövi, sőt már trópusi területeit is. Habár az újkorban, de főleg a legújabb korban az északi félgömbi ember a technikai eszközöknek fokozatosan mind fejlettebb fajtáival ismerkedik meg, mégsem tudott a déli félgömbön meghonosodni, hanem elsősorban hadászati, majd gazdasági téren kultúrfölényével mint gyarmatosító uralkodik az óriási területek fölött. Az ókor tehát hangsúlyozottan az északi félgömbi embertípusnak, saját félgömbjén folytatott történelmi munkájának kora, amely nemcsak viláгурalmakat alakít ki, hanem interkontinentális jellegű világgazdálkodást is.

A középkor vilásképe annyiban különbözik az ókorétól, hogy az északi félgömb mérsékeltövi embere, legyőzve e területeknek földrajzi akadályait, történelmi életének határait mind északabbra tolja előre. Kiterjeszti életterületét egészen fel az Északi-jegestengerig. Az ókori területen kívül magában foglalja egész Skóciát, Németországot, Hollandiát, Belgiumot, Magyarországot, Csehországot, Lengyelországot, Oroszországot, Ázsiában pedig a magas fennsíkokat. A római kultúrgazdálkodási rendszert a 200 évig tartó népvándorlás pusztította el. Helyébe nemcsak a volt római területeken, hanem még inkább az attól északra esőkön primitív pásztorokodó, legeltető rendszer kezdődött, amely csak lassan és évszázadok múltán fejlődik ki magasabbrendű agrárrendszerré. A Kr. u. X. századtól kezdve e területeken is megindul az ipari és kereskedelmi fejlődés a rohamosan erősödni kezdő városi életnek hatása alatt, végül itt is megszületik az az ipari és kereskedelmi rendszer, amely alapjává lesz a korai kapitalizmusnak.

Az arab világgazdálkodás, az olasz városállamok levantei, az északi német városállamok Hansa-gazdálkodása a földfelszín gazdasági termelésének óriási tömegeit mozdítja meg

és viszi roppant nagy területeken át a termelőktől a fogyasztókig. A levantei gazdálkodási rendszer a Földközi-tenger keleti medencéjében, a déleurópai, a nyugatázsiai és az észak-afrikai partokon s azok hátmegetti területein interkontinentális jelleget ölt. A Hansa a Keleti- és Északi-tenger parti területeit, az angol szigetországot vonja be gazdasági érdekkörébe és e nagy átfogó rendszernek kisugárzási területei Hollandia, Belgium, Közép-Európa és Oroszország, le a Fekete-tengerig. A középkor tehát általános és gazdaságtörténeti szempontból még mindig az északi félgömbi és mérsékeltövi embernek kora. Területi terjeszkedés tekintetében pedig szintén interkontinentális világképet mutat.

Az ó- és középkornak történelmi köztudatából azonban a földfelszínnek óriási területei hiányoztak. A nagy távolságok legyőzésére nem rendelkezvén megfelelő technikai eszközökkel, nem is sejtették, hogy a már általuk ismert területeken kívül más is lehessen, annál kevésbbé, hogy azokon történelmi élet legyen. Sőt oly területek, amelyeket egykor ismertek, pl. az indiai, lassanként eltűntek az emberek köztudatából, mert a közbeékelődő törökség elzárta a Keletre vezető hatalmas karavánutakat. Homályos képzetek nyomán indulnak merész utazók Keletre, hogy a mesés kínai világbirodalomról hihetetlennek látszó tudósításokat hozzanak Európába. Azt meg éppenséggel nem is sejtették és sejthették, a földrajzi ismeretek hiányossága miatt, hogy az atlanti partokkal szemben olyan óriási területek vannak, amelyek nagyságban vetekednek az óvilággal, sőt természeti kincseikkel felül is múlják. Éppúgy nem tudhattak a sok századokra visszamenő történelmi életről sem. Az azték, inka kultúra, amely a még régebbi maya és pueblo ősműveltségnek volt eredménye, méltán ejtette bámulatba az óvilági embert.

Az északi félgömb mérsékeltövi emberfajának aktivitása és ebből származó erői, szellemi fölénye, a hosszabb és súlyos ellentállást ki nem bíró újvilági természeti népeket könnyen hajtotta hatalmába. Az újkor jelentősége földrajztörténetileg abban van tehát, hogy az északi félgömb embere most már megindul hódító útjára a déli félgömb ellen.

Az első kivándorló csoportok valóban mind dél felé özön-

lenek és ott keresik fel az ő lakóhelyükhöz hasonló viszonyokat feltüntető területeket. A kincs- és hatalomvágy kalandorszelleme, nem pedig az állandó megtelepedés gondolata viszi oda őket. A hirtelen meggazdagodás reménye ösztönzi őket a kockázatos nagy útra. Az északi félgömb embere csodálatos módon csaknem majdnem két évszázad múltán veti rá magát az újvilágnak északi félgömbi területeire, hogy aztán itt annak mérsékeltövi területein alakítsa ki a maga földrajzi egyéniségének megfelelő kultúrterületet, az U. S. A.-nak modern állami és gazdasági alakjában. A déli félgömbre betódulók tipikus alakjai lesznek a latin irracionális gazdasági és politikai rendszer kialakításának, amely a könnyörtelen kizsákmányolásban látja megjelenésének és ideiglenes megtelepedésének célját.

A déli félgömb területei évszázadokkal elmaradnak az újvilág északi félgömbi részeinek fejlődése mögött. Az északi területeket gyarmatosító germán fajta, tekintve, hogy autochton lakosság kevés vagy alig volt e területen, egy második angol-szász embercsoportot alakít ki ez új területen, ezen fajtának minden erényével, különösen szervező és államalkotó tulajdonságával. A fajok keveredésének nagy biológiai nehézségeit és veszedelmét is könnyebben tudták az angolszász hódítók elkerülni és ezért sikerült a gyarmatokat is olyan zárt rendszerben létrehozni, hogy mikor az önállósulás történelmi pillanata elkövetkezett, azonnal mint kész szervezet állhatott rendelkezésére az új államalakulás, a leendő U. S. A. számára. Az új népesség csodálatos vegyi konyhájában kiformalódott az a yankee-típus, melyet most is féltékenyen őriznek az elfajulástól, mindenféle zaklató bevándorlási törvény segítségével. Ez az új állam aztán az északi félgömbi és mérsékeltövi embernek természetes letelepedési helyévé lett és a korlátlan lehetőségeknek modern hazájává vált.

Ezzel szemben a déli félgömb egyik területén sem jöhetett létre új állam és népalkotó embertípus. Az A. B. C. államokban az őslakó indiánok és a legkülönbözőbb bevándorlók, főleg romanizált spanyol, portugál elemeknek rendszertelen összekeveredése oly keverék-népeket hozott létre, hogy évszázadoknak kiegyenlítő fiziológiai munkája kell ahhoz, hogy

ez embertömeget alkotó különböző elemek összekeveredéséből származó faji hátrányokat kiküszöbölő, de erényeit érvényesítő új népegyediséget hozzon létre. A délamerikai történelmi embertípusnak létrejövése még ma is csak halvány körvonalakban mutatkozik. A folytonos belső zavarok és forradalmak nagyrészt épp e nagy biológiai átváltozásnak eredményei. Még nem lehet megállapítani, hogy a vezető és történelmet alkotó embertípus e területeken az argentiniai, a chilei, avagy pedig a brazíliai lesz-e. A föld története még egy pár évszázadig várhat e nagyszabású történelmi eredményre. Ki tudja, mikor veszi majd át ez az új embercsoport a világtörténelem vezetését e területeken, hogy kialakítsa a déli félgömbnek is világtörténelmét.

Latin Amerika népei mellett az afrikai déli félgömbi népek közül a délafrikai angol-búr germán fajnak elkeveredéséből lehet remélni oly történelmi fajnak kialakulását, amely ezt a mérsékeltövi területet európai jellegű történelmi életnek teszi színhelyévé. Ausztrália, amelyen a fehér fajnak jóformán semmi küzdelme sem volt az őslakókkal, szintén angolszász uralkodó elemet mutató népesség, amely Dél-Afrikával egyetemben egy-egy déli félgömbi U. S. A.-t fog megteremteni. Az ausztráliai történelmi kialakulást azonban a sárga fajnak feltartóztathatatlan előretörése veszélyezteti. Az angolszász faj itt nem lesz képes beözönlésüket úgy megakadályozni, mint az U. S. A.-ban történt. Talán sem elég ideje, sem elég ereje nem lesz az angoloknak megállítani a szélső Keleten kialakulásban levő új sárga világképnek létrejövését. E pillanatban az afrikai és ausztráliai területek és népek csak a világgazdálkodás kialakulásában jelentősek, mint gyarmatterületek, főleg a brit világgazdálkodás számára. Az újkor folyamán az északi félgömb emberének a déli félgömb területén megvalósított hódító útja a területi terjeszkedés szempontjából nemcsak az interkontinentalitást teremtette meg még nagyobb mértékben, hanem kezd kibontakozni alapja a legújabb kort jellemző expanzív képletnek, az interóceanitásnak is.

Az újkor gazdasági életének képe az előbbi korokéhoz képest rohamosan fejlődik. A korai kapitalizmus korában, elősegítve a technikai találmányok és eszközök által főként

a közlekedés terén, a gazdasági élet évtizedek alatt tett meg oly hatalmas fejlődési utat, minőt azelőtt egy évszázad alatt sem. A termelés mind racionálisabb lesz. Sokat és sokfélétt hoz létre. A céhnek zárt termelési rendszeréből csakhamar kinő a tömegtermelésre alkalmasabb forma, a manufaktúra. Majd a nagyüzemi termelés alakul ki, amely létrehozza mindazokat a formáit, eszközeit, intézményeit a gazdasági életnek, amelyeket aztán csak mennyiségileg és területileg kellett továbbfejleszteni, hogy a legújabb kornak mai gazdasági világképe kialakulhasson. E korszakot tehát az ipari termelésnek és a kereskedelemnek világviszonylatban való kifejlődése jellemzi. E korra a merkantilizmus és industrializmus nyomja rá mindinkább bélyegét. A nagyarányú nyersanyagtermelés, az ipari feldolgozás és forgalombahozás természetesen átalakította a pénzgazdálkodásnak rendszerét is. A korai kapitalizmus ezerféle eszközével és szervével a legmodernebb világkapitalizmussá lesz. Megszületnek a hitelgazdálkodás, a pénztechnikai intézmények és szervezetek, a pénzhelyettesítő eszközök. E fejlődéssel párhuzamosan és annak eredménye gyanánt fokenként háttérbe szorul az agrárizmus, bár éppen e korban szűnik meg a földművelést gátló jobbagyságnak politikai, kötött bérrendszere. Ekkor a legigazibb agrártömegek politikai és gazdasági szabadságot kapván, valóban átérthettek volna az intenzív földművelésre. Az így felszabadult jórésze azonban odaözlött a jobban fizető ipari pályákra. Megindul a városokba és a gyárakba való betódulásnak veszedelmes folyamata.

A legújabb korban ez a gazdasági világkép mind nagyobb szerűen fejlődik és szélesedik ki. A gazdasági életbe bevonódik a földfelszínnek minden ismert és elérhető területe. A világgazdálkodás körforgalmába belekerül minden és mindenki. Méltán mondhatjuk, hogy a világgazdálkodás fogalma térbeli viszonylatban már egyenlővé lett a földfelszínnek egész területi fogalmával. Ebben az a földrajzi történeti tény fejeződik ki, hogy az északi félgömb embere, elkövetkezően az északi félgömbnek telítettsége, mind erőteljesebben helyezi át politikai és gazdasági tevékenységének színhelyét a déli félgömbre és ezzel az egész földfelszín területére.

Ezt a törvényszerű történelmi folyamatot a következő

körülmények kényszerítik ki. Az északi félgömb gyorsan szaporodó embertömegeinek táplálékanyag-szükségletét pótolni kell. Hihetetlenül fellendült iparának számára különösen transzocéánikus nyersanyagokat kell beszerezni, hogy hatalmas gyári üzezeit rendszeresen üzemben tarthassa és a munkaszüneteltetésből származó politikai és szociális veszélyeket elkerülje. Így tehát az északi félgömb mellé odakerül mint kiegészítő termelő terület, de egyben veszedelmessé válандó versenytárs is, a déli félgömb.

Mi éppen ennek a nagy történelmi folyamatnak vagyunk kortársai és élő tanúi. Napjainkban olyan interkontinentális és interoceanikus világkép van kialakulóban, amelynek legfontosabb részévé a déli félgömb válik. Ennek a világképnek különösen gazdasági tekintetben a déli félgömb termelése ad döntő fontosságot. Ezzel az eddigi politikai és gazdasági súlypont lassan, de halálos következetességgel toódik el északról délre. Az eddigi 6000 éves történelem folyamán az északi félgömb vált történelmi területté és annak mérsékelt öve történelmi övvé. Most már a déli félgömb és annak mérsékeltövi területe fog a leendő világtörténelem színhelyévé válni és a földfelszínnek sorsába döntőleg belenyúl. Már olyan közkeletű jelszavakat hallunk, amelyek e nagy történelmi változást sejtetik. Dél-Amerika, Afrika, Ausztrália új Monroe-elveket hirdetnek, ezek mögött az északi félgömb embere számára az a félelmetes földrajzi- és gazdaságtörténeti tény húzódik meg mind erőteljesebb körvonalakban, aminek modern jelszava az is lehetne: «A déli félgömb ébredése! A déli félgömb — a déli félgömb emberé!»

Teleki Pál: *A gazdasági élet földrajzi alapjai.* 1936. Vogel: *Politische Geographie.* 1922. Maull: *Politische Geographie.* 1925. Andree: *Geographie des Welthandels.* 1926. Hennig: *Geopolitik.* 1931. Haushofer: *Bausteine der Geopolitik.* 1928. Laur: *Wirtschaftslehre des Landbaus.* 1930. Haushofer-Fochler-Hauke: *Probleme der Welt-politik.* 1939.

II.

A világgazdálkodás és ezen keresztül a világpolitika legjelentősebb és legnagyobb kiterjedésű területei az északi félgömbön helyezkednek el. A déli félgömb területei aránytalanul kisebbek, úgy hogy az északi félgömb a szárazok, a déli

pedig a tengerek félgömbje. Sőt a déli félgömbi szárazok egy része is, mégpedig északi területei, az északi félgömbön vannak. Csupán Ausztrália az, amely kifejezetten a déli félgömb kontinense. Ide tartozik még a Csendes-óceánban fekvő sokezer sziget.

A déli félgömb nagyjából a trópusok alá esik és csak kisebb része a szubtrópusi és mérsékelt öv alá, mert e szárazok fokozatosan elkeskenyülnek. Alsó részei sehol sem érnek le a déli sarkkörig és így nincsen hideg égöve.

Közvetlen az egyenlítő alatt fekvő Ecuador hegygerincen alakult állam. Magas fennsíki területei nagyjában terméketlenek, a hegyek lábainál és a tengerparton azonban elég termékenyek. Öntözéssel mind nagyobb területeket tesznek termelésre alkalmassá. Területe : 451,180 km². Lakóinak száma : 2·5 m. Népsűrűsége : 5·4. Termékei : kakaó, kaucsuk, kávé, nyersbőr, guano, arany, petróleum. Kereskedelmi mérlege : aktív (1928).

Peru a nyugati tengeri partvonalon vonul dél felé, de felhúzódik a hegygerincre, a felföldre és keleten lenyúlik az Amazonas hatalmas őserdős síkságaira is. Területe : 1.365,000 km². Lakóinak száma : 6 millió. Népsűrűsége : 4·4. Termékei : gyapot, kávé, rizs, kaucsuk, gyümölcs, kokain, cukor, nyersbőr, gyapjú, guano, réz, ezüst, arany, petróleum. Kereskedelmi mérlege : aktív (1929).

Chile kifejezetten tengerparti állam, vékony sávban húzódik délre, tipikus fjordos partot alkotva, amely lenyúlik Dél-Amerika legdélibb részéig. Területe 741, 300 km². Lakóinak száma : 4·3 millió. Népsűrűsége : 5·9. Termékei : búza, árpa, liszt, főzelékfélék ; szarvasmarha, hús, nyersbőr, guano. Főjelentősége ásványi termékeiben van. Salétromban egyedülálló (Atacama), réz, ezüst, arany, vasérc, kőszén, kén és só. Kereskedelmi mérlege : aktív, majdnem 100%-os kiviteli többlettel (1929).

Bolivia, a Cordillerák fennsíkjai és keleti lejtőin fekszik, benyúlva az Amazonas völgyének egyenlítői esős övi savanna- és őserdői területére. Területe : 1.332,000 km². Lakóinak száma : 3·5 millió. Népsűrűsége : 2·6. Termékei : kénakéreg, dohány, kaucsuk, szarvasmarha, nyersbőr, gyapjú,

ón, ezüst, réz, ólom. Kereskedelmi mérlege : aktív, majdnem 100%-os kiviteli többlettel.

Brazília, magában foglalja az Amazonas déli mellékfolyóinak esős övi területeit, a nagy brazíliai fennsíkot, a La Plata mellékfolyóinak mérsékeltövi részeit is. Területe : 8.500,000 km². (Németoszágnál 18-szor nagyobb.) Lakóinak száma : 30·5 millió. Népsűrűsége : 3·6. Termékei : kávé, legelső a földön ; dohány, kaucsuk, gyapot, kakaó, rizs, matétea, manioka, fűszerek, festékfák, drogériák, olaj, nyersbőr, hús, gyapjú, viasz, zsír, cukor ; arany, mangán. Kereskedelmi mérlege : aktív (1929).

Paraguay, ütköző állam Brazília és Argentína között. A déli szubtrópusi és mérsékelt övben fekszik. Területe : 253,000 km². Lakóinak száma : 933,000. Népsűrűsége : 3·7. Termékei : dohány, fa, matétea, tengeri, gyümölcsök, cukor ; nyersbőr. Kereskedelmi mérlege : aktív (1928).

Uruguay szintén ütköző állam, a két legnagyobb dél-amerikai állam között, a déli mérsékelt övben fekszik. Területe : 179,000 km². Lakóinak száma : 1.800,000. Népsűrűsége : 10. Termékei : gabona ; gyapjú, hús, húskivonat, marha, juh, nyersbőr, szaru, zsír, strucc toll. Kereskedelmi mérlege : aktív (1929).

Argentína tipikus mérsékeltövi ország, amely a Cordillerák keleti lejtőiről hatalmas síkságban húzódik le a tengerpartra. Magában foglalja a La Plata és mellékfolyóinak óriási vízterületét. Területe : 2.800,000 km². Lakóinak száma : 11 millió. (Dél-Amerikának legfehérebb országa.) Népsűrűsége : 3·6. A világ egyik legnagyobb állattenyésztő területe, Dél-Amerikának legnagyobb gabonatermő országa. Termékei : lenmag, len, búza, tengeri, zab, liszt, olajpogácsa ; friss és konzervált hús, húskivonat, gyapjú, nyersbőr, zsír, vaj, sajt, szarvasmarha, juh, kikészített bőr, szaru ; ezüst, réz, ólom, szóda. Kereskedelmi mérlege : aktív (1929).

Dél-Amerikának a déli félgömbre eső területei egyrészt a nyugati keskeny partvonalon és fennsíkokon, másrészt a Cordilleráknak keletre a tengerre lejtősödő síkságain fekszenek. A trópusi területeknek száraz fennsíki részeit hatalmas esősövi őserdők és szavannák egészítik ki. Ezek a szub-

tropusi területek által összekötve, délen mérsékeltövi területekben fejeződnek be. A hegyi területek főleg ásványi kincsekben gazdagok, de e mellett agrártermelésük is van. A síkságiak pedig kifejezetten agrárterületek. Bányászatuk ma még csak kezdőleges. Jellemzi e területeket az is, hogy a világnak leggyéribben lakott részei. Legnagyobb népsűrűsége Uruguaynak van, mégpedig 10, legkisebb pedig Bolíviának 3·5. Legtöbbje még ma nem kultúrterület, de fejlődési lehetőségeik korlátlanok mind a termelés, mind a benépesedés tekintetében.

Afrika déli félgömbi területeinek földrajzi viszonyai a következők :

Francia-Kongo (Gabun), területe : 274,870 km². Lakóinak száma : 400,000. Népsűrűsége : 1·4. Termékei : pálmaolaj, kakaó, fa, kaucsuk, kóladió ; szarvasmarha, elefántcsont.

Belga-Kongo, területe : 2.400,000 km². Lakóinak száma : 9 millió. Népsűrűsége : 3·8. Termékei : kaucsuk, kopalgummi, pálmaolaj, pálmadió, gyapot ; rádium (a világon a legelső), réz, arany, elefántcsont.

Ruanda, Urundi és a mandátumterület, területe : 54,000 km². Lakóinak száma : 5 millió. Népsűrűsége : 92.

E területek esősövi, áthatolhatatlan őserdőterületek, hol az álomkór és a malária minden kultúrfejlődést akadályoz.

Portugál-Nyugat-Afrika, területe : 1.300,000 km². Lakóinak száma : 2·5 millió. Népsűrűsége : 2. Termékei : kávé, kaucsuk, tengeri, pálmaolaj, gyapot, cukor ; elefántcsont, gyémánt.

Brit-Dél-Afrika (a volt búr államok), Délnyugat-mandátumterület (a volt német gyarmat). Megoszlik a szubtropusi, tropusi és a mérsékeltövi részeken. Területe : 2.900,000 km². Lakóinak száma : 8·7 millió. Népsűrűsége : 3·1. Termékei : gyapjú, nyersbőr, hús, angoragyapjú, szarvasmarha, hal ; dohány, gyümölcs, cukor, tengeriliszt ; arany, gyémánt (a világtermelésben a legelső), vasérc. Juh és szarvasmarha-állományban a legelsőek egyike. Strucctoll-termelésben a legelső. Kereskedelmi mérlege : aktív (1929).

Dél-Rhodesia, területe 386,000 km². Lakóinak száma :

1 millió. Népsűrűsége : 2·6. Termékei : dohány, szarvasmarha, nyersbőr ; réz, arany, aszbeszt.

Észak-Rhodesia, területe : 746,000 km². Lakóinak száma : 1.300,000. Népsűrűsége : 1·7. Termékei : gabona, szarvasmarha, nyersbőr ; ólom.

Portugál-Kelet-Afrika trópusi, szubtrópusi és mérsékelt-övi területeket foglal magában, a tengerparttól húzódik befele a Limpopo és Zambezi völgyeibe. Területe : 1.100,000 km². Lakóinak száma : 3·7 millió. Népsűrűsége : 3·3. Termékei : kaucsuk, palmaolaj, gumi, viasz, cukor, elefántcsont ; vasérc.

Madagascar a passzát övben fekszik, de csak a keleti oldalát éri e szél és ezért ez nagyon termékeny. A nyugati része félsivatagi jellegű. Területe : 630,000 km². Lakóinak száma : 3·6 millió. Népsűrűsége : 5·8. Termékei : rizs, vanília, főzelékfélék ; szarvasmarha, hús, nyersbőr ; arany.

Brit-Kelet-Afrika, bár a trópusban fekszik, igen egészséges fensíki terület, amely európaiak letelepedésére és kultúrterületté való átalakulásra igen alkalmas. Óriási tavainak hatalmas parti területei nagyon termékenyek. Egyes részei a következők :

Nyassza-föld, területe : 103,000 km². Lakóinak száma : 1·3 millió. Népsűrűsége : 13. Termékei : dohány, gyapot, tea, kávé, gumi, viasz.

Tanganyika-föld, területe : 966,000 km². Lakóinak száma : 4·4 millió. Népsűrűsége : 4·5. Termékei : sisálkender, gyapot, kopra, gabona, kávé ; nyersbőr, vaj.

Zanzibar, területe : 2600 km². Lakóinak száma : 222,000. Népsűrűsége : 84. Termékei : fűszer, kopra, rizs, dohány ; elefántcsont ; petróleum.

Afrika déli félgömbi területei a magas terraszokon fekszenek és a tenger felé lejtnek nagy síkságokban. A trópusi esősövi részeket itt is szubtrópusi területek kötik össze a mérsékelt részekkel. Termékenységük szinte korlátlan, épp ezért emberfelvevő képességük is, különösen a keleti tóhátságnak területein. Növénytermelésük nagy fejlődési lehetőségeket mutat, úgyszintén állattenyésztésük is, hiszen Délafrika egyike a világ legnagyobb állattenyésztő vidékeinek. Ásvány-

gazdagsága igen nagy, főleg Délafrikában, de valószínű, hogy a többi, jórészt kultúra-szempontról alig ismert területeken is sok nemes és hasznos fém van a hegyek belsejében. Ezek a részek is a legnéptelenebb területek közé tartoznak. A népsűrűség 1·4 és 5·8 között változik. Kivétel Zanzibar 84, és Ruanda, Urundi terület, amelynek népsűrűségi indexe 92. Természetesen ez a nagy szám tisztán helyi viszonyokban leli magyarázatát.

Ázsiának déli félgömbre eső részei a Délkínai-tenger szigetvilágára terjednek ki, amely legnagyobbbrészt németalföldiek birtokában van, még pedig :

Jáva és Madura, területe 132,000 km². Lakóinak száma : 37·5 millió. Népsűrűsége : 285. Szumatra és szigetei, területe ; 423,000 km². Lakóinak száma : 6·2 millió. Népsűrűsége : 15. Riau, Banka és Billiton, területeik : 49,000 km². Lakóiknak száma : 687,000. Népsűrűségük : 14. Borneo és szigetei, területe : 536,000 km². Lakóinak száma : 1·8 millió. Népsűrűsége : 3·4. Celebes és szigetei, területe : 188,000 km². Lakóinak száma : 3·6 millió. Népsűrűsége : 19. A Kis Szundák és Molukkok, területe : 157,000 km². Lakóinak száma : 3·2 millió. Népsűrűsége : 20. Termékeik : fűszerek, kaucsuk, dohány, kopra, kávé, tea, kínahéj, növényi rostok, tápióka, bors, gumi, guttapercha, rizs, nyerscukor ; nyersbőr ; ón és petróleum.

Ezek oly területek, amelyeket az európaiak formáltak át, hogy azok a világgazdálkodásnak, főleg Európának rendszeres és kiegészítő részeivé váljanak. Az ősi termelési rendszer helyébe, ami csak a bennlakók egészen primitív igényeit elégítette ki, nagyszabású modern ültetvényes rendszert honosítottak meg. Bizonyos vonatkozásokban e szigetek a világgazdálkodásnak egyedüli és első termelő területeivé lettek, pl. fűszerek, kínahéj, kaucsuk, cukornád, dohány tekintetében. Utóbbi időben pedig világjelentőséget nyertek még eddig nem ismert, de gazdag és még alig kiaknázott petróleum-készleteikkel.

A földrészek közül egyedül Ausztrália fekszik tisztán a déli félgömbön. Ezt a kontinenst a Csendes-óceáni szigetek egészítik ki : Tasmania, Újzéland, a Melanéziai-, Mikronéziai-

és Polinéziai-szigetcsoportok. A kontinens keleti partvonala és a szigetek a passzátok hatása alatt termékenyek, azonban a Kék Alpoktól nyugatra eső szárazlati rész, miután éppen a keleti partok hegyei a csapadékot elzárják előlük, scrubbel, sós és homoksivatagokkal van borítva.

Ausztrália területe : 8.200,000 km². Lakóinak száma : 7·2 millió. Népsűrűsége : 0·9. Termékei : búza, fa, kopra, sisálkender ; kaucsuk ; hús, gyapjú, vaj, nyersbőr, faggyú ; arany, ólom, kőszén, réz, ezüst, ón, foszfát. Kereskedelmi mérlege : aktív.

Újzéland, területe : 273,000 km². Lakóinak száma : 1·5 millió. Népsűrűsége : 5·6. Termékei : növényrost, kopra, kakaó, kaucsuk, fa, szurok, cukor ; vaj, sajt, hús, gyapjú, nyersbőr, faggyú ; arany. Kereskedelmi mérlege : aktív.

Fidsi-szigetek, területe : 18,300 km². Lakóinak száma : 172,000. Népsűrűsége : 9·4. Termékei : kopra, kaucsuk, gyümölcsök, cukor.

A Délkelettengeri szigetek közül legnagyobbak : Tonga, Salamon-, Gilbert-szigetek. Területük : 31,000 km². Lakóinak száma : 207,000. Népsűrűségük : 6·7. Termékeik : kopra, gyümölcsök ; szivacs ; foszfát.

Ausztrália a földnek még ma is legtipikusabb pásztorodó, legeltető, állattenyésztő területe. Juhállománya a földön legnagyobb, de jelentős szarvasmarha-állománya is. Hús- és gyapjúkivitele világjelentőségű. Földművelése kezdőfokon van, különösen a gyér lakosság miatt. Újzélandban azonban igen nagy a jövője az agrártermelésnek. Ásványgazdagsága sokféle és jelentősége fokozódik. Világgazdasági fontosságának gyors kialakulását gátolja az európai piacoktól való nagy távolsága és félreesése az eddigi történelmi életnek főországútjától. Rövidesen egyik jelentős tényezőjévé fog válni a japánok és kínaiak délretörése következtében az új mongol világtörténelem kialakulásának.

Ha összefoglaljuk a déli félgömb területeinek gazdaságföldrajzi képét s a mai és a közeljövőben való szerepéről akarunk tájékozódni a világgazdálkodásban, akkor a következőket állapíthatjuk meg. A földfelszín ezen részei, kivéven a délamerikai nyugati parti államokat, kifejezetten agrárterü-

letek. Legnagyobb részt primitív legeltető és pásztorkodó állattenyésztési rendszerrel. Tekintve a hatalmas területeket, agrártermékekben természetesen nagy mennyiséget produkálnak. Juhállományban Ausztrália, Argentína, Délafrika, szarvasmarháiban Argentína, Paraguay, Uruguay, Délafrika, Ausztrália, lóban Argentína, sertésben Argentína és Brazília jelentősek, sőt juh- és szarvasmarhatenyésztésben a legelső között vannak a világgazdálkodási viszonylatban is pl. Ausztrália és Argentína. A világgazdálkodásban kivételük természetesen az állati termékekben a legjelentősebb, mégpedig gyapjúban, nyersbőrben, fagyasztott húsban, húskonzervekben. A világpiacra már ma is döntő szerepe van az ausztráliai, az argentinai és délafrikai gyapjúnak, húsnak és nyersbőrnek.

A déli félgömbnek földművelése szintén a kezdeti fokon van. Csak itt-ott lehet szórványosan európai értelemben vett rendszert látni. Legtöbb helyütt még az évszázazredes érintetlenségnek és kiaknázatlanságnak ősi ereje dolgozik. Óriási területek várnak feltörésre és kultúrterületté való átalakításra. A La Plata mellékfolyóinak, Délkeletafrikának hatalmas szavannái, a Délkínai-tenger szigeteinek partlagon fekvő roppant termékeny részei, mind olyan területek, amelyeken a legtöbbféle és legnagyobb mennyiségű növénytermelés korlátlanul valósítható meg, összehasonlítva azt az európai mérsékelt égövnek termelésével. A trópusi és szubtrópusi részeken a kávé uralkodik. Ebben Brazília és Jáva a világpiac diktátorai. Épp így fűszerekben, kaucsukban, dohányban a németalföldi indiai szigetek és Brazília. Jelentékeny a rizstermelése Jávának és Szumatrának. A szubtrópusi gyümölcsök tekintetében Argentína, Délafrika és Ausztrália jelentősek. A mérsékeltövi termékek közül búzában Argentína, Ausztrália, tengeriben Argentína, Délafrika, Brazília vezet. Lenmagban, lenrostban a világtermelésben első Argentína. Mérsékeltövi gyümölcsökben fontos Ausztrália és Délafrika.

Ha a déli félgömb ásványgazdagsága nem mérkőzhetik is az északival azért annyira jelentős, hogy bizonyos vonatkozásokban a világgazdálkodás nem nélkülözheti termékeit, mert azok a világverseny szempontjából is első helyeken álla-

nak. Petróleumban főleg Szumatra, Borneo, Jáva, Celebes fog rövidesen vezető helyzetbe kerülni, de jelentős lesz Argentína is. Rézben majdnem minden terület jelentős, így Ecuador, Peru, Bolivia, Chile, Ausztrália. Középfrika. Horganyban Ausztrália, ónban Szumatra, Jáva, főleg Riau, Banka és Billiton az elsők. Termel még Argentína is. Ólomban Ausztrália, Délafrika fontos. Aranyban legelső Délafrika, majd Ausztrália és a délamerikai parti államok. Ezüstben a délamerikai parti országok, Ausztrália, Szumatra, Borneo, Délafrika. Gyémántban a legelső Délafrika, majd Brazília. Az iparosodás egyik főfeltétele a kőszén. Ennek termelése a kezdeten van, pl. Ausztrália, Délafrika, Újzéland, Chile, Hollandindia, Délrhodesia, Braziliában, de mindenütt máris elég arra, hogy a helyi ipar fokozatosan felépülhessen. A kőszén nagyobb arányú kitermelését az hátráltatja, hogy e területek legnagyobbbrészt gyarmatok és saját termelésű nyersanyagokat kiszállítják s csak kis részben dolgozzák otthon fel. Viszont iparcikkeik legnagyobb részét az európai államokból és az U. S. A.-ból szerzik be. Természetesen első sorban a mezőgazdasági ipar az, amely mindnagyobb mértékben fogja az illető országokat arra kényszeríteni, hogy kőszénüket mindjobban felhasználják és a ma még ismeretlen területeket is kibányásszák.

Habár tehát a déli félgömb területei hangsúlyozottan agrárterületek, mégis vannak már olyan jelentős iparágai, amelyek egyrészt szükséges kiegészítői a világgazdálkodásnak, másrészt az illető területeken nagy jövőt ígérő iparosodásnak jelenségei. Hús, hal, hús- és tejkonzerv-iparban Ausztrália, Argentína, Dél-Afrika. bőriparban Argentína, Ausztrália, Dél-Afrika, cukoriparban Brazília, Argentína, textiliparban Argentína, fa- és papíriparban Ausztrália. Brazília, agyag- és üvegiparban Ausztrália, Dél-Afrika, Argentína és végül vegyiiparban Ausztrália, Argentína jelentősek.

A déli félgömb még most nem mérkőzhetik az északi félgömbbel politikai és gazdasági szempontból, még kevésbé műveltségi tekintetben. Mégis annyira jelentőssé vált már, hogy a világkép annak életrendszerét és eredményeit nem nélkülözheti. Legnagyobb hátránya a déli félgömbnek

gyér lakottsága. Nagyarányú gazdasági fejlődésnek, főleg az iparinak elengedhetetlen feltétele a sűrű és egyre növekvő lakosság. A nagy embertömegeknek egészen egyszerű, de a kultúrigényekkel mindinkább fokozódó és differenciálódó fogyasztása teremti meg természetszerűen a gazdasági életnek mindinkább fokozódó fejlődését. A déli félgömb e tekintetben még csak a kezdetén van, mert azt mondhatjuk, hogy e területek általánosságban néptelenek és műveltségi fokuk alacsony. Ennek nemcsak óriási kiterjedésük, éghajlatuk, hatalmas őserdők és szavannák az okai, hanem igen nagy mértékben az a körülmény is, hogy az eddigi történelem színhelyétől messze és félreesnek. Megközelítésüknek lehetőségei még ma nagy akadályokba ütköznek. Számottevő általános kivándorlás e területekre ma még problematikus, habár a világhelyzet sok meglepetéssel szolgál időnként. Mindenesetre a közlekedésnek bámulatot keltő eszközei és eredményei máris oly területeket tettek hozzáférhetőkké, amilyenekre csak még egy-két évtizeddel ezelőtt nem is gondoltunk. (Autó-út a Szaharán keresztül, légijárat az Északi-Sarkon át, rendszeres légiközlekedés az Atlanti-Óceánon át, Zeppelin-járat Dél-Afrikába.) Megismétlődhetik ismét az a történelmi csoda, hogy állandó odavándorlással létrejön a déli félgömbi U. S. A., vagy pedig a Délafrikához, Ausztráliához hasonló államalakulás.

Az egyes területek mostani aránylagos és általános nép-sűrűségi indexszámai igazolják a fentieket. I. Ausztrália 0·9, II. Észak-Rhodesia 1·7, III. Portugál-Kelet-Afrika 2·4, IV. Dél-Rhodesia 2·6, V. Brit-dél-Afrika 3·1, VI. Portugál-Kelet-Afrika 3·3, VII. Borneo és szigetei 3·4, VIII. Bolívia 3·5, IX. Brazília 3·6, X. Argentína 3·6, XI. Paraguay 3·7, XII. Belga Kongo 3·8, XIII. Peru 4·4, XIV. Ecuador 5·4, XV. Újzéland 5·6, XVI. Madagascar 5·8, XVII. Chile 5·9, XVIII. Délkelet-tengeri szigetek 8·2, XIX. Fidsi-szigetek 9·4, XX. Uruguay 10, XXI. Nyasszaföld 13, XXII. Riau, Banka, Billiton 14, XXIII. Szumatra és szigetei 15, XXIV. Celebes és szigetei 19, XXV. Kis-Szundák és Molukkók 20, XXVI. Zanzibar 84, XXVII. Francia-Kongo 92, XXVIII. Jáva és Madura 285. A fent felsorolt területek között vannak olyanok is, amelyeknek ember-

felvevőképessége a közeli évszázadok folyamán korlátlaná válhatna. Így többszáz milliós embertömegek élhetnének Dél-Brazília, Uruguay, főleg Argentínának szubtrópusi és mérsékeltövi egészséges és nagy termékenységű őserdő- és szavanna-területein. Ezek ma még teljesen lakatlanoknak mondhatók. Űgyszintén hatalmas települési lehetőségek vannak Dél-Afrikának mérsékeltövi területein, Portugál-Kelet-afrika, Dél- és Észak-Rhodesiában. Főleg pedig az afrikai tóhátságnak bár Egyenlítő alatt fekvő, de európaiak számára megtelepedésre alkalmas, egészséges, óriási területein. Végül Madagascarnak különösen termékeny keleti részein. Nagy települési és népesedési lehetőségei vannak Újzélandnak is, amelynek termékeny területei és enyhe, kellemes éghajlata valóságosan hivatott sokmillió embernek boldoggá tételére. A délkinai tengeri szigetek a déli félgömbnek legnépesebb részei, de ezeknek felvevőképessége is belátható időig majdnem korlátlanak tekinthető.

A földfelszín benépesítésének története azt mutatja, hogy először az északi félgömb telítődött meg emberrel, még pedig kelet-nyugati irányban, majd észak-dél felé. Az ókor tömegmozgalmai Ázsiát, az északafrikai partokat, a déleurópai partokat népesítették be. A középkor az egész európai kontinenst, fel egészen az Északi-jegestengerig. Az újkor felfedezéseivel kapcsolatosan kezd az északi ember a déli félgömbre özönlenni. Benépesítik az egész amerikai kontinenst és legutóljára pedig Ausztráliát. A mind szorosabbá váló kapcsolat az északi és déli félgömb között ma még döntő jelentőségű, mert annak táplálék- és ipari nyersanyagkészlete nélkülözhetetlen Európa, de különösen Anglia számára. Ezeknek az anyagoknak elmaradása a gazdasági élet mostani konstrukciójában hihetetlen válságot idézne elő. Pedig, ha a déli félgömb területeinek normális benépesedése megindul és az ottlakóknak természetes életigényeik mindinkább fokozódnak, akkor biztosan be fog következni olyan történelmi átalakulás, mint aminő pl. az U. S. A.-t hozta létre. Ma még csak halvány körvonalai vannak meg az elkövetkezendő nagy történelmi harcnak. Annak idején a kortársak valószínűleg nagy izgalommal és szorongással fogják szemlélni, miként csapnak

össze földön és vizen, tengeren és levegőben az északi és a déli félgömbnek embertömegei azért, hogy eldőljön a világtörténelemnek egyik nagy kérdése: hogy kié legyen az új világ-hegemónia, az északi félgömbé-e, avagy a délié?

Wiel: *Raum, Wirtschaft, Volk, Staat*, I. II. 1935. Andree: *Geographie des Welthandels*. 1926. Hickmann: *Geographisch-Statistischer Universalatlas*. 1930/31.

III.

A felfedezések szükségszerű bekövetkezésének történelmi lélektani magyarázata fentiekben keresendő. A világgazdálkodási rendszer átalakulásában alig volt döntőbb jelentőségű szerepe bármelyik történelmi áthelyeződési folyamatnak, mint az újkori lelkiség megszületésének, melynek akkori korszerű és gyakorlati eredménye a felfedezések lettek. A felfedezések folyamán az európai ember kilép kontinentális szűk-körűségéből és az újjászületésnek lelki dinamikája által ösztönözve, nemcsak eszméinek keres új területeket, hanem életrendszere számára is új életteret. A nagyszabású átalakulásnak másik mozzanata az volt, hogy a középkorig az északi félgömbnek fejlődési folyamatai a területi kiterjedésben, a népesség növekedésében és a kialakított organizációkban a legmagasabb mértéket érték el. Logikus eredménye ennek csak az lehetett, hogy az embernek más területeken kellett továbbfejlődési lehetőségeit megkeresni. Európa maga a történelmi fejlődésbe teljesen bevont és az akkori viszonyok között mártelítettnek uinósítható terület volt. Minthogy akkor még nem ismerték talaj, felszín, víz tekintetében a terület racionális kihasználásának modern eszközeit és azt, hogy a kisebb területet is a legszélsőbb határokig életterületté tegyék, csak arra gondolhattak, hogy a továbbfejlődést más területeken lehet megtalálniok. Európán kívül szóba jöhető területek e tekintetben nem voltak aktuálisak. Ázsiának keleti és déli részei az európaihoz mérten sűrű népességűek voltak. Ennek ellenére termékenységük és nagy területük miatt felvevőkéességük hosszú ideig nagy volt, de elérésük a törökök miatt majdnem lehetetlen. A középázsiai hatalmas

nagy masszívumoktól északra elterülő rengeteg szibériai síkság fel a Jeges-tengerig még alig volt ismert. Éghajlati és felszíni viszonyai miatt benépesítése szóba se jöhetett volna. Észak-Afrikában annak csak keskeny sávterülete mutatott az európaihoz hasonló fejlődést, de a Szaharának rettenetes sivataga itt is lehetetlenné tette a dél felé való terjeszkedést. Az északi félgömbnek más területei ismeretlenek voltak. A későbbi amerikai kontinens földrajzi fogalma majdnem hiányzott az akkori köztudatból.

A középkornak ismert világképe tehát a következő volt : a mai Európa, Elő-Ázsia, az afrikai északi partvonal. Indiának, sőt Kínának tudata fokozatosan teljesen elhalványult, mióta az arabok, főleg a törökök közbeékelődtek. Elő-Ázsia, Mezopotámia, a szír és egyiptomi tengerparti részek megszállásával teljesen elzárták azokat az európai köztudat elől. Végül is ezen területeknek viszonyai csak mesés elképzelésekké váltak. A történelmi életnek örök dinamikája azonban a műveltségileg legfejlettebb embertípust, a mérsékeltövi és mediterrán embert állandóan arra ösztökölte, hogy újabb területekre törjön előre, mert élete már annyira sokszerűvé és differenciálttá vált, hogy az akkor ismert terület sem lelki vágyainak, sem anyagi szükségleteinek már nem felelt meg. Marco Polóéknak és társaiknak bámulatot keltő utazásai Ázsia keleti részeibe anyagi okok ösztönzéséből indultak meg. Az olasz városállamok számára szerzendő új piacok és az azokhoz vezető utak megismerése céljából. Mégis e kalandos útrakelések lényegükben az akkori európai lelkiségnek voltak kifejezései, amely lappangva és öntudatlanul élt akkor az emberekben. A rinascimento csapongó képzelete által szült ábrándos sóvárgás aztán tápot nyert, majd később cselekvésre ösztönző erőt kapott a gazdasági haszonérdekeken keresztül. Ellenállhatatlan ösztönösséggel kényszerítették az akkori körülmények tehát az embert a még ismeretlenek megismerésére és birtokbavételére. A nyugtalan keresés, amely a középkor végén élő emberiséget eltöltötte, mindjobban úrrá lett a lelkek felett.

E mellett gyakorlati okok és érdekek is közreműködtek. Így az elveszett gazdasági pozíciók miatt érzett elkeseredés,

az üzletek hasznának elmaradása, a meggazdagodásnak lehetlensége, amit bizonyos országok, mint pl. az olasz városállamok, már megszoktak és a maguk számára természetesnek is találtak. Végül bizonyos keleti áruknak hiánya, amelyeket a nyugati életrendszer már úgy megszokott, hogy azokat nehezen nélkülözte. Lelki tekintetben is érzékenyen érintette és érdekelte a köztudatot az ismeretlen területeknek, a földfelszínnek problémája. Mindez valósággal kikényszerítette az emberekből azt a döntő jelentőségű földrajztörténeti mozgalmat, amely a már teljesen elveszettnek hitt Keletet akarta Európa gazdasági kereteibe visszahozni és életrendszerébe újból bekapcsolni. Viszont az a homályos vágy szintén nyugtalanítóan hatott az emberiségre, hogy ha vannak és ha ez lehetséges, új területeket is fedezzenek fel.

Mindezekhez a legkülönbözőbb és legellentétebb mozzanatokhoz nagyfokú kultúréhség is járult. Ezenkívül az a sajátságos lelki állapot is, amelyben egyesek, egyéni vágyaktól tüzelt kalandortermészetükkel, az eddigi testetlen álmodásokat végre valósággá akarták tenni. Ennek eredménye lettek aztán a felfedezések, első sorban Indiának újból való megismerése és az európai világba való bekapcsolása. Azután olyan eddig nem is sejtett világnak felfedezése, melynek nagysága, gazdagsága, sajátos termékei messze felülmúlták az addig ismert óvilágot és bámulatba ejtették azt az embert, amelyik talán azt hitte, hogy a fejlődésnek már elérte legmagasabb fokait. Új kort kezdeményező óriási történelmi változás akkor az lett, hogy a Földközi-, Keleti- és Északi-tenger elveszítették világjelentőségüket és természetesen az ott fekvő olasz és német városállamok is. Helyükbe, mint világalakító történelmi tényező, az Atlanti-Óceán lépett és annak partjain fekvő európai országok. A thalasszikus földrajztörténeti kor így alakult át óceánikus korrá, egyelőre még csak Atlanti-óceáni vonatkozásban.

Az első felfedezési kísérletek természetesen a déli félgömb területeire irányultak. Keresték a már ismert Afrikának déli folytatódását, hogy annak megkerülésével jussanak el az oly hön vágyott mesés Indiába. Hiába retteggették borzalmas mesékkal a hajósokat, különösen az Egyenlítőről

szállongó rémregékkel. A felfedezők elszántan vágtak neki a rettegett útnak. Készek voltak belemenni az egyenlítői nap által felforralt tengerbe, aminek vize sok méter magasságban lobogott és pillanatok alatt mindent összeégetett. Avagy szembeszállani azokkal a tengeri szörnyekkel, amelyek óriási szájuk egy kinyitásával elnyelnek egész hajókat. A mediterrán népek, a portugálok és később a spanyolok, a déli félgömbre igyekeznek és ezzel megindul az a nagyszabású történelmi folyamat, amelynek eredménye az lesz, hogy az északi félgömből kezd a világgazdálkodás a déli félgömbre áthelyeződni. Az amerikai újvilágnak északi félgömbi területei csak akkor vonódnak be a történelem új fejlődésébe, mikor Európának mérsékeltövi népei kezdenek ez új területek felé áramlani. Ekkor a franciák a Mississippit, az Öt-tó és a Szt. Lőrinc-folyónak völgyét gyarmatosítják, az angolok az északkeleti partvonalakat szállják meg, hogy aztán évszázados előrelátó politikájukkal a franciáktól majdnem minden területet elvegyenek és a 13 őszállamot hozzák létre, mint Angliának legértékesebb gyarmatterületét.

A mindent könnyűszerrel megszerző európai fehér embernek legnagyobb meglepetése az volt, hogy egyes területeken nemcsak bizonyos formáit találta meg a művelődésnek, hanem magas színvonalon álló ősi műveltséget is talált. Politikai és kultúr-szervezettséget, amelyek legalább is olyan idősök voltak, mint az ázsiai—európaiakéi. Örök és pótolhatatlan vesztesége az emberiség kultúrállományának, hogy ezeket a történelmi eredményeket védekezés, gyűlölet, meg nem értés okából esztelenül elpusztították. Az előrelátásnak éppen ilyen hiányát mutatta az a gyarmati rendszer is, amelyet itt meghonosítottak, főleg a spanyolok. Sokkal szerencsésebbek voltak Amerikának északi részei, ahol a francia, de különösen az angol települők a jövőre is gondoló gazdálkodási rendszert kezdeményeztek és műveltségileg is alaposabban szervezkedtek. Az afrikai területeken szintén e két rendszer küzd a gyarmatokon egymással: a rablógazdálkodó román és a racionális germán, amely utóbbinak különösen a délafrikai államok az eredményei. Ausztráliában szintén az angol rendszer érvényesül. Az új területek birtokhavételének egyes

szakaszai világosan mutatják azt, hogy miként halad előre a déli félgömbön északnak embere, mily módon kapcsolódnak be ez ismeretlen területek először a köztudatba, majd később az óvilágnak életrendszerébe is. Lépésről lépésre látjuk, mily módon alakul ki az az új világkép, amelynek most már a déli félgömb területei is kiegészítő részeivé válnak.

Bartolomeo Dias volt tulajdonképpen az első tudatos északi ember, aki a déli félgömb meghódítására elindult. Folytatva Tengerész Henrik addigi munkáját : átlépett a déli félgömbre és lehatolt az afrikai kontinensnek ismeretlen területeire. Ezen a nyomon haladt aztán Vasco de Gama is, ki már elég merész volt arra, hogy a szárazlat legdélibb csúcsát megkerülve és a keleti — addig ismeretlen — partokon felhaladva, felhasználja a passzátot és átjusson végre az annyira vágyott Indiába. E korszaknak eredményeit a következő évszámok és felfedezett helyek mutatják : Madeira-szigetek 1419, Azóri-szigetek 1431, K. Bojador 1434, K. Verde 1456, Aranypart 1471, K. Negro 1484, Jóreménység foka 1486, Mozambik 1498, Mombassa 1498, Melinde 1498, Kalikut 1498.

A déli félgömbnek valóságos felfedezője azonban Magalhães volt, akinek, illetőleg hátramaradt társainak 1519—1522. évig tartó világkörüli útjában aránylag nagyon rövid idő alatt sikerült az egész déli félgömböt nyugat-kelet irányban áthajózni. A Teneriffa és Verde-foki szigetekig haladva, nekivág merészen az Atlanti-Óceánnak és szerencsésen eléri a mai braziliai partot. Tovább hajózik a keleti partvonal mellett, állandóan keresve az új világot körülvevő tengerbe vezető átjárót. Már a La Plata torkolatáig értek le, de legnagyobb kétségbeesésükre azt tapasztalták, hogy még azután is egymást követő öblök vannak és az átjárónak nyoma sincs. Végre mégis eljutottak ahhoz a szorozhoz, amelyet később első áthajózójáról, Magalhãesről, neveztek el. Dél-Amerikát így mégis megkerülve, beleveztek a Csendes-Óceánba. Itt is csak a szárazlat mentén, Chile fjordos partjain haladtak egyideig. Végre aztán vakmerő elszántsággal nekivágtak a világtengernek s Marquesas és a Tahiti szigetcsoportok között áthaladva, végül is elértek a polinéziai szigetvilágba. Az első lakott sziget, amelyet itt megismertek 1521-ben, a Ladronok vol-

tak, a későbbi Mariannok. Innen a Fülöp-szigetekre hajóztak át, melyeket Magalhães erőszakkal akart meghódítani, de a harcban elesett. Hátramaradott társainak egy töredék része aztán a Molukki-szigeteket felkeresve s talán az ausztráliai területet is érintve, vagy csak hallva róla, az Indiai-Óceánon keresztül, a már jólismert úton, az afrikai partok mentén hazaérkezett. Tehát meg lehet állapítani azt, hogy 1522-ben az északi ember és az európai tudomány a déli félgömbnek területeit megismerte és azt többé-kevésbé birtokába is vette, kivéve Ausztráliát.

Az «Új világ» néven ismert földrajzi fogalomnak megszületése Cristobalo Colón kalandos egyéniségéhez fűződik. Közismert útjával ő ért el először az amerikai kontinensre, még pedig annak északi részébe. Egyik útja alkalmával azonban már lehatolt valószínűleg a déli félgömbre is. Az Új világ déli félgömbjének első megismerője azonban Pizarro volt, aki az Aranyország keresése közben megtalálta a San Matteo-öbölből Peruba vezető utat. Az ott talált ősi államnak fővárosát, Cuzcót, 1533-ban elfoglalta, fejedelmét legyilkoltatta és az országot birtokába vette. Új államának székhelyét aztán Limába tette át 1535-ben, hol utólérte végzete, őt is meggyilkolták. Öccse, Gonzalo Pizarro, 1534-ben Quito kormányzója lett és onnan az Amazonas forrásvidékét akarta kikutatni, de e felfedezései később feledésbe mentek. Pizarro alvezére, Almagro, Chilét fedezte fel és Valdiviába tette át 1552-ben székhelyét. A Horn-fokot és a Tűzföldet Maire fedezte fel, keresvén a mesés Terra Australist. Eltelvén egy évszázad, a déli félgömbnek amerikai és afrikai területei nagyjában ismertek voltak. Természetesen leginkább csak a parti részek. E felfedezéseknek földrajztörténeti dátumai a következők: Porto Seguro (Brazília) 1500, Malakka 1511, Jáva 1511, Rio de Janeiro 1516, Buenos Aires 1535, Falkland-szigetek 1592, Karolina-szigetek 1528, Mauritius-szigetek 1598, Madagascar 1642, Réunion-szigetek 1654.

Az ausztráliai szárazlat idősorrendben utolsónak jutott be az európai kultúrköztudatba. Távolesvén a világ akkori országútjától, csak sokkal később vette azt birtokába a fehér ember. A legendás Terra Australist már Maire kereste, de

csak a Tűzföldet fedezte fel 1616-ban. Mendana 1567-ben Peruból indult el ugyanazzal a céllal, de ő sem ért el sikert, mert csak az ő általa elnevezett Salamon-szigeteket ismerte meg. A további kísérletek folyamán Tasman fedezte fel Van Diemen-földet, amit később róla neveztek el Tasmaniának, úgyszintén Újzélandot is 1642-ben. Járt már azonban Tonga-, Fidsi-, Bismarck-szigeteken és Új-Guineán is. Ausztráliának tulajdonképpeni felfedezője Cook lett. Ő hajózta körül Új-zélandot és állapítja meg, hogy nem függ össze az előtte levő nagy kontinenssel. Aztán végighaladt a szárazlat keleti partjai mellett és azt is megállapította 1768-ban, hogy sem Tasmania, sem Új-Guinea nem függ össze a szárazlattal.

Sokáig csak tudományos eredménynek tekintették az új kontinens megismerését és annak felhasználására csak mintegy 100 év múltán gondoltak csupán. Anglia büntetőgyarmatnak nyilvánította azt és 1788-ban küldötte azt az első deportációs csoportot, akik aztán Sydneyt alapították.

Mintegy 300 éven át a déli félgömbnek fokozatosan megismert területei az északi félgömb történetére kevés befolyást gyakoroltak. Legnagyobb jelentősége a délamerikai spanyol gyarmatoknak lett. Ez az óriási gyarmatbirtok Spanyolország-nak világbirodalmi jelleget adott. Lelketlenül elhurcolt kincsei és termékei egyideig kimeríthetetlennek látszó anyagi erőt nyújtottak a mindent legázolni akaró latin és katolikus abszolutizmus imperialisztikus céljaira. Az afrikai, különösen az ausztráliai területek, egészen a XIX. századig alig jöttek számításba.

A déli félgömbnek délamerikai óriási területe csak a napoleoni időkben nyer olyan jelentőséget, amely az európai politikai és gazdasági konstrukciót erőteljesen befolyásolta. A nagy hódító összetöri Spanyolországot és így végzetes csapást mér annak világbirodalmi erejére. A hatalmában megrendült állam nem tudja többé óriási gyarmataira azt a politikai, különösen hadászati erőt kisugároztatni, amely képes lett volna azokat szorosán az anyaállammal együtt tartani. Közben a korszellem hatása alatt a gyarmatterületeken is megindul az európai történelmi kialakulásnak ösztönös vágya. Politikai törekvések, anyagi érdekek egyaránt arra ösztönzik

a gyarmatokat, hogy mennél inkább lazítsák az anyaállammal való viszonyt. E törekvéseknek nagy lendítő erőt adott az a körülmény, hogy Napoleonnak szárazföldi zárlata új gazdasági világhelyzetet hozott létre. Anglia azonban nem engedte magát térdre kényszeríteni és az elveszett európai piacokat másokkal igyekezett pótolni. Ezért diplomáciai, főleg anyagi úton titokban pártjára kelt a délamerikai spanyol gyarmatosok szabadságtörekvésének. Annál is inkább, mert a 13 őszállam önállósulása által szenvedett óriási károkat is pótolnia kellett. Az önállóvá váló spanyol gyarmatok, ez óriási területek, modern állami berendezkedésének gazdaságilag való megszervezése s az abból származható óriási nyereség az angolok számára nem volt kevésbé kecsesítő, mint az a monopolisztikus gazdasági gyámság, amelyet Anglia az új államok felett szeretett volna megszerezni.

Bolívar Simonnak fellépése óta forrongott az egész spanyol Terra ferma. A felfegyverzetlen, hadászatiilag kiképzetlen gyarmatosok tömegei ötletszerűen kezdik meg az élet-halálharcot az anyaország ellen. Szerencséjükre, az északi félgömb népei olyan végső tusában voltak ekkor egymással, hogy nem tudtak sok gondot fordítani e harcokra, annál kevésbé erőzték azok megfékezésére. A vége is az lett, hogy rendre alakultak ki az önálló délamerikai államok, még pedig Paraguay 1811-ben, Argentina 1816-ban, Chile 1820-ban, Peru 1821-ben, Ecuador 1822-ben, Bolivia 1825-ben, Uruguay 1828-ban mint köztársaságok, míg Brazília 1822-ben az elűzött portugál királyi család vezetésével császársággá lett.

E nagy történelmi átalakulás után a felszabadult tömeg-erők segítségével ez új államok természetesen rálépnek minden vonatkozásban az európai rendszerű életnek útjára. Bárha az átalakulásnak nehéz harcainak állandóan kell vívniük, mégis a déli félgömbnek legértékesebb területeivé ezek váltak. Az afrikai területeken szintén a XIX. századtól kezdve fejlődik ki modern politikai és gazdasági élet, még pedig először a délafrikai búr őszállamokban, amelyeket aztán a betelepített angolok, különösen mikor e földeknek hihetetlen gazdagságú ásványkincsei ismertek lettek, elkeseredett harcok árán elfoglaltak. A Délkínai-tenger szigetvilága a németalföldiek

birtokában évtizedről évtizedre mind fontosabb lett a világgazdaságra nézve speciális és csak itt található növényi termelésük által. Ausztrália szintén állandóan nyer jelentőségében, óriási állattenyésztése és ásványi kincsei miatt.

A mai helyzet és a közeljövőnek fejlődése történelmileg is világosan mutatja azt a tényt, hogy a déli félgömb területei nélkülözhetetlen és kiegészítő részei a mai politikai és gazdasági világkonstrukciónak, de egyben veszélyes versenytársai is.

Kéz. Andor: *Felfedezők Lexicona*. Braun—Ziegfeld: *Geopolitischer Geschichtsatlas*. 1930.

IV.

Ha a déli félgömb aktuális világgazdasági jelentőségének teljes képét akarjuk felvázolni, fel kell használnunk mindazokat a gazdaságstatisztikai adatokat is, amelyek cáfolhatatlanul mutatják, hogy egyes területei máris vezetnek bizonyos vonatkozásban a világgazdálkodás terén. Némely helyen igen jelentős a termelés és még ott is, hol a fejlődés ma még nem ért el oly fokot, hogy a termelés a számottevők közé emelkedjék, a lehetőségek igen kedvező formában vannak meg. Természetesen nem az abszolút számok nagysága fontos, hanem azok az arány- és viszonyszámok, amelyek azt mutatják, hogy a világgazdálkodásnak mai konstrukciójában minő helyet, talán mondjuk: rangot foglal el az illető terület egy bizonyos termelési ág terén. Miután a tárgyalt probléma olyan természetű, hogy csak évszázadokban lehet ezzel kapcsolatosan gondolkodni, nem fontos, hogy utolsó számig a mai legutolsó összegek szerepeljenek, mert a világgazdasági fejlődés és e tanulmány célkitűzése szempontjából egy-két évnek termelési eredménykülönbségei egyáltalában nem jöhetnek számításba. Az összehasonlításra alkalmas és szemléltető adatok alapján először a világtermelést állapítottam meg. Aztán a déli félgömbön számbajöhető termelés sorrendi számát hely tekintetében, tehát melyik állam hányadik helyen. Végül pedig azt, hogy a déli félgömb összes területeinek az illető ágban való termelése hány százaléka a világgazdaságnak.

Ilyen csoportosítással a déli félgömb gazdasági vilásképe következő módon bontakozik ki szemeink előtt :

Búza, világtermelés : 1185 millió q. 6. Argentina, 10. Ausztrália, 26. Chile, 29. Uruguay, 36. Újzéland, 39. Dél-Afrika, 43. Brazília. Összesen 111·1 millió q, azaz a világtermelésnek 9·41%-a. *Árpa*, világtermelés : 355 millió q. 19. Argentina, 30. Ausztrália, 32. Chile. Összesen 5·5 millió q, azaz a világtermelésnek 1·54%-a. *Rozs.* világtermelés : 470 millió q. 20. Argentina. Összesen 1·7 millió q, azaz a világtermelésnek 0·36%-a. *Zab*, világtermelés : 660 millió q. 12. Argentina, 21. Ausztrália, 29. Dél-Afrika. Összesen 11·6 millió q, azaz a világtermelésnek 1·75%-a. *Tengeri*, világtermelés : 1115 millió q. 2. Argentina, 3. Brazília, 13. Dél-Afrika, 20. Ausztrália, 21. Belga-Kongo, 24. Uruguay, 25. Dél-Rhodesia, 28. Madagascár. Összesen 149·1 millió q, azaz a világtermelésnek 13·37%-a. *Burgonya*, világtermelés : 1920 millió q. 19. Argentina, 27. Ausztrália, 28. Chile, 29. Brazília, 31. Újzéland, 32. Madagascár. Összesen 21 millió q, azaz a világtermelésnek 1·09%-a. *Kömlo*, világtermelés : 56 millió kg. 8. Ausztrália és Újzéland. Összesen 1·5 millió kg, azaz a világtermelésnek 2·67%-a. *Kávé*, világtermelés : 1360 millió kg. 1. Brazília, 3. Holland-India, 15. Portugál-Nyugatafrika, 17. Tanganyika-föld, 19. Ecuador. Összesen 936·2 millió kg, azaz a világtermelésnek 68·83%-a. *Tea*, világtermelés : 670 millió kg. 4. Holland-India. Összesen 61 millió kg, azaz a világtermelésnek 9·20%-a. *Rizs*, világtermelés : 1160 millió q. 1. Brit-India, 4. Holland-India, 9. Madagascár, 13. Brazília. Összesen 75 millió q, azaz a világtermelésnek 6·81%-a. *Kakaó*, világtermelés : 513 millió kg. 1. Aranypart, 2. Brazília, 6. Ecuador. Összesen 90 millió kg, azaz a világtermelésnek 17·39%-a. *Lenmag*, világtermelés : 4150 millió kg. 1. Argentina, 7. Uruguay, 19. Újzéland. Összesen 2118·1 millió kg, azaz a világtermelésnek 51·03%-a. *Pálmadaj*, világtermelés : 447 millió kg. 1. Nigeria, 3. Belga-Kongo, 7. Brazília. Összesen 54·6 millió kg, azaz a világtermelésnek 12·42%-a. *Dohány*, világtermelés : 1350 millió kg. 4. Holland-India, 25. Brazília, 27. Paraguay, 29. Argentina, 33. Madagascár, 38. Dél-Afrika. Összesen 107·2 millió kg, azaz a világtermelésnek 7·94%-a.

Gyapot, világtermelés : 4865 millió kg. 6. Brazília, 7. Peru, 13. Argentína, 14. Tanganyika-föld. Összesen 166·6 millió kg, azaz a világtermelésnek 3·83 %-a. *Kaucsuk*, világtermelés : 648 millió kg. 1. Malakka, 2. Holland-India, 4. Brazília. Összesen 237 millió kg, azaz a világtermelésnek 34·70%-a.

Lóállományban: 3. Argentína, 4. Brazília, 9. Ausztrália, 13. Dél-Afrika, 15. Uruguay, 16. Chile, 17. Újzéland. Összesen 18.977,000 darab. *Szarvasmarhaállományban*: 1. Brit-India, 4. Argentína, 5. Brazília, 8. Ausztrália, 10. Dél-Afrika, 12. Uruguay, 16. Újzéland, 18. Chile. Összesen 108.090,000 darab. *Sertésállományban*: 4. Brazília, 13. Argentína, 14. Ausztrália, 15. Dél-Afrika, 16. Újzéland, 17. Uruguay, 18. Chile. Összesen 20.359,000 darab. *Juhállományban*: 1. Ausztrália, 4. Argentína, 5. Dél-Afrika, 8. Újzéland, 10. Uruguay, 14. Brazília, 18. Chile. Összesen 212.133,000 darab.

Vaj, világtermelés : 439 millió kg. 2. Újzéland, 4. Ausztrália, 7. Argentína. Összesen : 129 millió kg, azaz a világtermelésnek 29·45%-a. *Sajt*, világtermelés : 308 millió kg. 2. Újzéland, 7. Ausztrália. Összesen : 80 millió kg, azaz a világtermelésnek 25·08%-a.

Bor, világtermelés : 149 millió hl. 6. Argentína, 9. Chile, 14. Brazília, 16. Dél-Afrika, 17. Ausztrália, 19. Uruguay. Összesen : 9·9 millió hl, azaz a világtermelésnek 6·63%-a.

Nádcukor, világtermelés : 153 millió q. 3. Jáva, 4. Dél-Amerika, 9. Afrika, 10. Ausztrália. Összesen : 50·6 millió q, azaz a világtermelésnek 33·09%-a.

Gyapjú, világtermelés : 1388 millió kg. 1. Ausztrália, 2. Argentína, 4. Újzéland, 6. Dél-Afrika, 7. Uruguay. Összesen : 724 millió kg, azaz a világtermelésnek 52·16%-a.

Kén, világtermelés : 23 millió q. 5. Chile. Összesen : 0·1 millió q, azaz a világtermelésnek 0·04%-a. *Salétrom*, világtermelés : 16·1 millió q. 1. Chile. Összesen : 16·1 millió q, azaz a világtermelésnek 100%-a. *Petróoleum*, világtermelés : 1994 millió hl. 7. Holland-India, 9. Peru, 10. Argentína. Összesen : 63·5 millió hl, azaz a világtermelésnek 3·17%-a. *Arany*, világtermelés : 601 t. 1. Dél-Afrika, 6. Dél-Rhodesia, 7. Ausztrália, 10. Brit-Nyugat-Afrika, 13. Újzéland, 14. Belga-Kongo, 15. Peru, 16. Brazília, 21. Chile, 24. Ecuador. Összesen :

371·3 t, azaz a világtermelésnek 61·86%-a. *Ezüst*, világtermelés: 7557 t. 4. Peru, 5. Ausztrália és Újzéländ, 6. Bolivia és Chile, 12. Holland-India, 15. Dél-Afrika. Összesen: 1317 t, azaz a világtermelésnek 18·51%-a. *Ólom*, világtermelés: 1603 millió kg. 3. Ausztrália, 17. Dél-Rhodesia. Összesen: 155·9 millió kg, azaz a világtermelésnek 9·72%-a. *Horgany*, világtermelés: 1233 millió kg. 7. Ausztrália. Összesen: 48 millió kg, azaz a világtermelésnek 3·97%-a. *Rádium*, világtermelés: 30 gr. 1. Belga-Kongo. Összesen: 26 gr, azaz a világtermelésnek 86·66%-a. *Réz*, világtermelés: 1459 millió kg. 2. Chile, 3. Belga-Kongo, 6. Peru, 13. Ausztrália. Összesen: 321·5 millió kg, azaz a világtermelésnek 22·03%-a. *Ón*, világtermelés: 144 millió kg. 1. Malakka, 3. Holland-India, 5. Ausztrália. Összesen: 36·8 millió kg, azaz a világtermelésnek 25·55%-a. *Vasérc*, világtermelés: 1550 millió q. 11. Chile, 17. Ausztrália, 23. Brazília. Összesen: 24·8 millió q, azaz a világtermelésnek 1·60%-a. *Gyémánt*, világtermelés: 5.600,000 karát. 1. Dél-Afrika, 2. Belga Kongo, 3. Délnyugat-Afrika, 6. Portugál-Nyugat-Afrika, 7. Új-Guinea. Összesen: 4.971,000 karát, azaz a világtermelésnek 90·55%-a. *Grafít*, világtermelés: 100 millió kg. 3. Madagascár. Összesen: 12 millió kg, azaz a világtermelésnek 12%-a. *Kőszén*, világtermelés: 14,750 millió q. 13. Ausztrália, 15. Dél-Afrika, 23. Újzéländ, 25. Chile, 26. Holland-India, 32. Dél-Rhodesia, 36. Brazília. Összesen: 330·2 millió q, azaz a világtermelésnek 1·55%-a.

Fűszerben első és egyedüli a Délkínai-tenger szigetvilága és a többi déli félgömbi területek, így tehát a világtermelésnek 100%-a e részekre esik.

Végül, ha most már az összes adatokat összefoglalva, a statisztika számarányait és viszonyszámait vesszük tekintetbe, megkapjuk azt a gazdasági világviszonyt, amellyel a déli félgömb résztvesz a földfelszín egész termelésében. És pedig:

Salétrom 100%. *Fűszer* 100%. *Gyémánt* 90·55%. *Rádium* 86·66%. *Kávè* 68·83%. *Arany* 61·86%. *Gyapjú* 52·16%. *Lenmag* 51·03%. *Kaucsuk* 34·70%. *Nádcukor* 33·09%. *Vaj* 29·45%. *Ón* 25·55%. *Sajt* 25·08%. *Réz* 22·03%. *Ezüst* 18·51%. *Kakaó* 17·39%. *Tengeri* 13·37%. *Pálmaolaj* 12·43%. *Grafít* 12%.

Ólom 9·72%. Búza 9·41%. Tea 9·20%. Dohány 7·94%. Rizs 6·81%. Bor 6·63%. Horgany 3·97%. Gyapot 3·83%. Petróleum 3·17%. Komló 2·67%. Zab 1·75%. Vasérc 1·60%. Kőszén 1·55%. Árpa 1·54%. Burgonya 1·09%. Rozs 0·36%. Kén 0·04%.

Juhállomány: 212.133,000 darab. Szarvasmarhaállomány: 108.090,000 darab. Sertésállomány: 20.359,000 darab. Lóállomány: 18.977,000 darab.

Hickmann: *Geographisch-Statistischer Universalatlas*. 1930 31.

V.

A szerves életnek egyik legfőbb és megváltozhatatlan törvényszerűsége az, hogy kicsiny kezdeményezésből, az ősi csirasejtből kiinduló élet a fejlődés összes lehető feltételeinek felhasználásával feltartóztathatatlanul halad előre a végső beteljesülésig. Ez a folyamat a történelem síkjába kivetítve a nagy egységek felé való haladást jelenti. Azt az örökös akarást, amely hol ösztönösen, hol tudatosan nagy egységeket törekszik létrehozni. A földön szórványosan megjelenő emberből így lett 2000 milliós nép, kontinenseket összefoglaló birodalmak és kultúreredményeket összesítő világműveltség.

Ha földrajztörténetileg nézzük az embernek eddig való életfejlődését, akkor az a tény domborodik ki világosan, hogy az ókor folyamán, a kínai partoktól nyugat felé Ázsián, Dél- és Közép-Európán, Észak-Afrikán keresztülhaladva, az északi félgömbnek területei lesznek lakott és kultúrterületek. A középkorban az európai terület vonódik be egészen fel az Északi Jeges-tengerig. Az új és legújabb korban pedig a földfelszínnek hátramaradó északi félgömbi és az egész déli félgömbi részei lesznek az emberi életnek történelmi színhelyeivé, kiegészülve az utóbbi évtizedek alatt még a két sarki területtel is. Tehát az összes szárazlatok és az összes tengerek bevonódnak az európai művelt életrendszernek történelmi keretei közé. Éppen a mi korunkban van kialakulóban az egész földfelszínre egyenlően kiterjedő nagy történelmi egység, az eddig elképzelt és lehetséges legnagyobb szintézise a lelki és szervezeti jelenségeknek.

Ebbe a nagyszabású történeti átalakulásba mint új és döntő tényező kezd belépni a déli félgömb. Hatalmas és ma még alig benépesített területei az emberszaporodásnak legtöbb helyütt még korlátlan lehetőségeit nyújtják. Felszíni, talaj, víz és éghajlati viszonyai oly nagyarányú növénytermelést és állattenyésztést tesznek lehetővé, hogy mód van arra, hogy e területek a világ legnagyobb szerű agrárterületeivé alakuljanak át. Ásványi kincsei már ma is, holott a kiaknázásnak legelején vannak, oly jelentősek, hogy az iparosodásnak erőteljes tempóban való megvalósulását teszik lehetővé, a modern közlekedésnek rohamos továbbfejlődése pedig e területeket mindjobban bevonja a világforgalom interkontinentális és interóceánikus rendszerébe. A jövőnek ily nagyszerű kialakulásában az emberi tényezők a legproblematisabbak. Egyrészt, mert e területek lakóinak száma hihetetlenül gyér, másrészt az évszázadok óta ötletszerűen összekeveredett embertömegekből még nem alakult ki a déli félgömbnek speciális vezető- és uralkodó fajtája, mint pl. az északon, Európában a germán, a romanizált fajok, vagy Ázsiában a mongol.

Az északi félgömbön az állandó politikai és gazdasági válságok és az általuk állandóan kirobbantott háborúk természetesen nemcsak az ott élő népeknek okoznak rengeteg kárt és idegeket ölő gondokat, hanem a déli félgömb számára is. Ez fokozatosan arra fogja a déli félgömb népeit kényszeríteni, hogy ők is egy új «Splendid isolation» álláspontjára helyezkedjenek az északi félgömbbel szemben, hogy kivonva magukat annak életrendszeréből, elkerüljék az ott állandóan előforduló károsodásokat. Viszont az sincs kizárva, hogy maguk az északiak is megelégedik ezt a «Bellum omnium contra omnes» szörnyű állapotot és nagy tömegekben fognak a déli félgömbnek még békességes területeire kivándorolni. Épp úgy, mint az a felfedezések után szintén történt. Ilyen millenáris népvándorlásnak körvonalai máris mutatkoznak abban a lecsapolódási folyamatban, amely a mongol és hindu kiapadhatatlan embertartaléknak tömegfeleslegeit igyekszik elhelyezni. Miután az ázsiai szárazlati területeken ez igen nehezen leküzdhető akadályokba ütközik, tekintve, hogy ott

már történelmi kialakultságok vannak, ez az új népvándorlás a Csendes-Óceán szigeteire, Ausztráliára, sőt Dél-Afrikára irányul. Kétséges, vajjon meddig tudja az angol világhatalom, érdektársaival együtt, a hatalmas történelmi invázió ellen e területeket megvédeni. Megakadályozni azt pl., hogy a déli félgömbön is mongol világbirodalom alakuljon ki.

A legközelebbi jövőben még megmarad az északi félgömbnek történelmi hegemoniája, mert hiszen évezredek időbeli és tárgyi fejlődési eredményeinek utólérhetetlen előnyei állanak rendelkezésére. Mindennek ellenére elmúlt az az idő, hogy a földfelszín történelmi életét csupán északi félgömbi szemmel nézzük. Annál inkább az a lehetőség, hogy a jövő elgondolásánál csak angol érdekre, vagy német-olasz-francia irányító és alkotó erőkre legyenek tekintettel. Ma már legfőleg indogermán-mongol, azaz ázsiai-európai-északafrikai-északamerikai, délafrikai-délamerikai és ausztráliai szempontokról lehet szó. Háromezer éven át a köztudaton az ázsiai földrajztörténeti fogalom uralkodott. A negyedik évezredben ehhez hozzájárult a déleurópai és északafrikai szemlélet. Az ötödik évezredben kitágult ez az egész európai kontinensre és végül a hatodik évezredben egész felszínére a földnek. Az addigi korokban mindig az északi félgömb története volt tulajdonképpen az emberiség történelme. A most elkövetkezendő hetedik évezredben a déli félgömb világtörténete kezdődik.

Világossá válik az a történelemfejlődési tény, hogy minden emberi gyaroltságok által korlátozott nagyot-akarással szemben a földi történéseknek minden keletkeztető és fejlesztő mozzanata, úgy, mint az eddigi évezredekén át is történt, az ősi geopolitikai erők lesznek. Ebben a nagyszabású folyamatban az ember ugyan a legelőkelőbb szerepkörben vesz részt, de nem mint egyedül teremtő és irányító legfelsőbb lény, hanem mint szintén csak egy, de igen jelentős tényezője a nagy, a megmagyarázhatatlan, az örök univerzum életrendszerének.¹

LAURENTZY VILMOS.

¹ V. ö. Laurentzy V.: *Az agrárgazdálkodás modern világképe.* Debreceni Szemle. 1938. 8—10. sz.

ARAB VERSEK.

1. Az arab költészet.

A semita arabok fajuk minden túlzásával, szertelenségével, történelmük hajnalán érzelmek kitöréseinek kifejezésére, a költészet számára olyan erőteljes nyelvet faragtak, hogy ahhoz fogható nincs a föld kerekiségén. Ha kiejtése nem vetekszik is a román nyelvek zenéjével, kifejező ereje és szókincsének gazdagsága viszont felülmulja azt. A nomád, vándor arab, aki a mérhetetlen sivatagban csak hűséges tevéjében bízhatott, ennek a segítőtársnak tulajdonságait olyan apróra kifürkészte, hogy mintegy száz szó áll rendelkezésére azok kifejezésére. A kard és a dárda, amely harcaiban életet ont és életet ment, harminc szóval szerepel az arab nyelv szókincsében. És az a sok árnyalat, amely a nap pirosszínű felkeltében és izzó nyugvásában végigömlik a forró homokon, mind szabatos kifejezést nyer az arab nyelv gazdag tárházában. Ilyen kifejező, ilyen gazdag nyelv, amely e mellett még önmagától rímel is, természetszerűleg szűli a költők százait. Az arabok szerint minden ember, aki társainál egy lépéssel közelebb áll Istenhez : költő, dalos és szavaló. A természet maga is énekeket, verseket költ a folyó csobogásában, a sziklák félelmetes visszhangjában és az éj rejtelmes szellőiben.

A teve járása adta meg az ütemet és a teve hátán fáradtan guggoló arab-beduin a teve ütemes járására kezdte dúdolni első verseit. Miről szólhattak az arab ember versei, aki fekete kecskeszór-sátorban lakott, akinek nem volt állandó tartózkodási helye, hanem legelőről legelőre vándorolt, vagy ellenség elől menekült? Mi lehetett más, mint az elemek harcában a nőhöz való vonzalom, a szépnem iránti vágya és szerelme? A közös legelő összehozta a távoli törzseket és néhány hét alatt a sátrak és tevék között fel-felbukkanó szépségek hatahukba ejtették a tüzes arab szíveket. A legelő változtatásával a szerelmesek elszakadtak egymástól és a szerelmi bánat szülte a célkölteményeket, a *kaszidákat*, amelyek az emberi lélek és szellem egyik legszebb nyilvánulása.

Az arab élete a pusztában tiszta romantika. Néha évtizedekig tartó törzsi háborúk pusztítottak Arábiában, amelyek a vérbosszú

miatt súlyos áldozatot követeltek. Sokszor azon kaptak össze, hogy melyik törzsnek asszonyai szebbek és erényesebbek, vagy melyik törzsnek költői tehetségesebbek. Ezekből a harcokból a költők bőven kivették részüket. Mielőtt a harcosok összecsaptak, kiálltak a csataterre és gúnydalaikkal halálra sebeztek egymást. A költőktől félték, rettegtek. Arabul a költőt *sáír*-nak, tudónak hívják, mert ő tudta a törzsek dicséretét és szégyenét s nyelvkészsége miatt azt hitték, hogy nemcsak a multat, hanem a jövőt is ismeri. A költő volt az arab nép szellemi vezetője és rettegett hőse. A költő volt a pletyka-hordó a sivatagban és a szerelem bús lantosa. Bűverőt tulajdonítottak nekik. Ráolvastak, jósoltak, dicsértek, gúnyoltak, és dalaik eljutottak oda is, ahová fegyver nem követhette őket. Csak hasonló gúnydalokkal lehetett hatásukat ellensúlyozni. Úgy hatottak, mint a nyíl, de sebük még égetőbb volt. Rímes prózában szavaltak és a rímben végződő soroknak démoni hatása volt.

Költői díszben, burnuszukat lelógatva, hajfonatukat hátrafésülve, féllábra dőlve szavaltak az arab költők és a megrettent hallgatóság földre vetette magát előttük, hogy maró szavuk elshanjon felettük, miként a célt tévesztett dárda. Ezek a trubadurok a karddal épen olyan jól tudtak bánni, mint a szó fegyverével. Olyan írni-olvasni nem tudó beduinok voltak, mint tehetség nélküli társaik, de az ihlet merészebb tettekre ragadta őket. A borivás, a mámor és szerelem kerítette őket hatalmába és legtöbbje azután törzse által kitaszítatva kóborolt a pusztákon.

A Kr. u. VI. századbéli arab költők, akiket mai napig az arab költészet klasszikus mestereinek ismernek el, Sanfara, Labid, Inrul Kaisz, Tarafa és sok más híres trubadur, akiknek ódáit minden arab sátorban zengték, rablóregék hősei voltak. A sivatag szegénylegényei, akik rablásból éltek, de az arab ethika törvényeit meg nem sértették. Rágalmazni, gyilkolni nem volt bűn, sőt dicséror verseket zengtek róla a törzs lantosai, de örök szégyent hozott a törzsre, megalázta az apát és fivért az a lator, aki a sátor kötelébe kapaszkodó menekülőt nem védte meg üldözője elől, aki az éhes vándort nem fogadta be hajlékába és nem osztotta meg vele ételét. Gyáva, hitvány ember volt az, aki a törzsén esett sérelmet nem bosszulta meg, vagy adott szaváért helyt nem állt. Szegénynek lenni, földönfutónak lenni nem volt szégyen, de átkos volt az uralmat türni, szolgálni és megalázkodni. Mutanabbi abbászida-kori költő verssorai festik elénk az arab költő-ideált :

Az éjjel, a paripa, a sivatag ismernek engem.

A kard is, a vendég, a papíros és a roll.

Mohamed fellépésével új korszak kezdődik az arabok életében. Míg eladdig, uralom nélkül, a törzsek egymás elleni harcokban vesztették el erejüket, most egy szervező eszme által vezérelve, a fajokban rejlő őserőt szomszédjaik ellen fordították és megalapították a mohamedán arab államot. Ez az állam tovább követte a költészet régi ideáljait. Az omajjádok uralma kifelé mohamedán volt, de befelé az arab faj fensőbbiségében hitt, nem sokat adott az iszlám pietizmusára és a vidám élvezetek: a bor, az asszony és a dal, most már nemcsak a sivatagban, hanem az arab paloták életében is folytatták diadalútjukat.

Az omajjada uralom alatt még keresztény arab költők is egy sorban énekeltek a mohamedánokkal. Al Akhtal költő kereszténynek vallotta magát, de ez nem akadályozta abban, hogy igazi beduin módjára többször meg ne nősüljön és el ne váljék, és hogy törzse vérbosszú-harcaiban részt ne vegyen. Ő volt a kalifa udvari költője és gyakran ütött súlyos sebet a pietista medinaiak lelkiületén zabolátlan rigmusaival.

A VIII. század elején az arab világot nagy izgalomban tartotta két költő versengése. A hódító arab hadsereg katonái Perzsiában azon veszték össze, hogy ki a jobb költő: Dsarir vagy Paraszdak. Vezérüket kérték fel a döntésre, de ez tudta, hogy bárkinek javára dönt, a vesztes fél őt gúnydalaival fogja megsemmisíteni, ezért óvatosan fegyverszünetet kért az ellenségtől és annak vezérére bízta a döntést.

A költészet az udvart is bővítőre tartotta. A damaszkusi kalifa, II. Valid, volt a legkiválóbb borköltő, aki bizony édes-kevésbe vette a próféta bortilalmát. Udvarában medencét építtetett, ezt borral színiültig megtöltötte és miközben verseket szavalt, belevetette magát a tüzes italba. A kalifa a Korántól sem nagyon félt. Egyizben udvara falára szegeztetett egy gyönyörű írású Koránt, nyílával célbavette, miközben ezt a versét szavalta:

Ellenszegülő, makacsot, te zordonan megfenyegetted,
 Hat én vagyok az a makacs, ki ellenszegülők neked.
 S ha a feltámadás napján meglátod majd istenséged,
 Csak panaszold: Uram, Valid volt az, ki széjjel tépett.

A bordal és a szerelmi lant a férfiúi lélek nyilvánulása volt, a nők a halotti éneket, az elesettek feletti sirámot ápolták. Az omajjada uralomnak költői hajlandósága mentette meg a Mohamed előtti pogány arab költők műveit az enyészettől. Szorgalmas gyűjtők felacseresték azokat, akik még emlékezetből tudták a régi harcias dalokat, a természetet leíró és dicsőítő kaszidákat és a mélyen sebző gúny-

dalokat. Amikor az abbászidák veszik át az iszlám világ kormányzását, a perzsa szellem válik uralkodóvá a teológiában és a tudományban, de a költészet, ha halványabb visszfényben is, mégis a régi arab minták után megy.

Az abbászida kor ünnepelt költője, Abu Nuváz, szerelmi és bordalok lantosa, aki pajkos hangú verseiben nem egyszer botránkoztatta meg a jámbor moszlimeket. Élete végén, amikor már kiélvezte a földi élet összes örömeit, aszkéta gondolatokat szólaltat meg lantján, amelyet elnémit egyik ellenségének gyilkja. Ez agyilkos az agg költőt régi gúnydalai miatt küldi a sóvárgott elmúlásba.

Abu'l'Atáhia, Abu Nuváz kortársa, is aszkéta költeményeivel érte el legnagyobb sikerét. Nyelve hajlékonyabb, mint a régi arabok nyelve, de költészetéből hiányzik az az erő, amely a pusztá fiai fűtötte.

Az abbászida kor nevelte az udvari költőket. A vidéki fejedelmek egy-egy kultúrközpontot alakítottak, ahol bőkezű adományokkal maguk köré vonták a legjelesebb tehetségeket. Az udvari költészet a nyelv művészetét a legnagyobb tökélyre emelte. Gyakran egy-egy költemény csak szójátékok rejtvényeiből áll, és az értelem nehezen hámozható ki belőle. Az arab nyelv és írás lehetővé tette, hogy a verssorokat jobbról balra és balról jobbra olvasva is értelmezhessek. Sőt olyan költeményeket is ismerünk, amelyekben minden következő szó azonos az előző szóval, kivéve az első betűt vagy hangot — és az egész mégis értelmet ad. Ez a mesterkélttség a verselés iparművészete. Egy udvari költő a Hamdanida fejedelemnek ajánlotta ilyen művét, amely látszólag megnyerte a fejedelem tetszését, s ez megparancsolta, hogy huszonöt aranyat adjanak neki, azután verjenek rá huszonöt botot. A költő elfogadta az aranyakat és elszenvedte a botot, s mire újból a fejedelem elé bocsátották, ez így szólt a költőhöz: A jutalmat ugyanazért kaptad, mint a büntetést. Páratlan művész vagy, talán országomban nincs is hozzád hasonló, de ha Isten már ilyen rendkívüli tehetséggel és türelemmel áldott meg, miért nem fordítod valami hasznosabb dologra? Ezért kaptad a huszonöt botot.

A verselés, a rímelés könnyűsége az arab nyelvben hozta létre a makámát, amely tulajdonképen próza, de szavai rímelnék és összecsenegnek. Ezzel akarta az arab géniusz az arab nyelv érdekességét zeneivé tenni.

Az arabok játszi kedve a napsugaras Spanyolországban tudta magát igazán kiélni. Míg keleten az arab szellem komolyabb irányban fejlődött, addig nyugaton, Sevilla rózsáligeteiben, Granada berkeiben a jókedv, a pajzánosság, a gáláns kalandok az arabok legművésziesebb tulajdonságait szólaltatták meg. Az arabok teremtették meg a

lovag mintaképét. A nő tisztelete, a lovagiasság fogalma arab eredetű. A spanyol araboknál a költészet az élet legfontosabb élményei közé tartozott. A dalmok, a költő nagyobb becsületet szerzett magának, mint a gazdag kereskedő, vagy a hódító hadvezér. Spanyolországban keletkezett a strófikus költészet, ölelkező rímeivel, amely a tájzólásokat is irodalmi értékre emelte. Ezek az ölelkező rímű népies versek váltak a középkori európai írók strófikus költészetének mintaképévé és valószínű, hogy az ottave rime eredete is itt keresendő. A spanyolországi arab költészet tárháza rendkívül gazdag és az ő műveiken keresztül hatolt a kelet érzésvilága tovább Franciaországba és Olaszországba s tápot adott a román nyelvű irodalomnak nagy fellendülésének.

Az arab világi uralom hanyatlásával nem szűnt meg az arab nép dalos kedve. Ma már nem énekelnek arabul Kordovában, Tole-dóban, Sevilában, de az arab sivatagban a beduin még mindig dúdolja a *Hadi dalt*, mikor tevéjét gyorsabb léptekre ösztönzi, a városi arab pedig még mindig elbűvölten hallgatja a régi költők csodás alkotásait. Az európai hatás nem maradt nyomtalan az új arab lira termékein, s gyakran meglepetve olvasunk egy-egy arab verset, amely mintha csak európai talajban született volna. A szimbolizmus, amely az utóbbi évtizedekben megragadta az európai költők képzeletét, ősrégi kifejezési forma az arab költészetben. A hangfestés és a képek halmozása azon célból, hogy misztikus gondolatokat rejtsenek el mögöttük, az arab költészetnek utólérhetetlen finom sajáttsága.

A kelet a költészet, a dal és az álmok hazája. Térjünk most a költői Kelethez s lássunk néhány arab verset és dalt Varságh János fordításában.

Germanus Gyula.

2. Arab versek.

Alázat.

Abu'l-Atáhija. † Kr. u. 826.

Ugyan ne kérkedj őseiddel,
Ne emlegesd nagy származásod!
Az istenfélelemben, hidd el,
Örömed inkább megtalálod.
Szerénység és alázatosság
Megannyi ősnél többet érnek,
Kinek lelkét ezek lakozzák,
Az öröklét kertjébe tér meg.

Kit szomjúságnak kínja éget,
 Nem csak kristály forrás az álma,
 Az enyhülést, az üdvösséget
 Láp vizében is megtalálja.

Bánat.

Di'bil. † Kr. u. 860.

Ó ifjúság, hova tűntél,
 Hol keressem hült helyed?
 Eltévedtél, elröpültél,
 Meg is haltál, úgy lehet.
 Testvérem, ó ne csodálkozz :
 Ha kacag is ősz hajam,
 Nékem ok a búsuláshoz,
 Én siratom enmagam.
 Vajon mit szólsz majd, ha látod
 Hullni szívemből a vért?
 Ó, csak Őrá ne szórj átkot
 Az én szenvedésemért!
 Mert meglátnom boldogság volt,
 Arról pedig nem tehet,
 Hogy a tűz, mely bennem lángolt,
 Elhamvasztja szívemet.

Houvágy.

Ne csodáld a szegény vándort,
 Ki honába visszavágyik,
 Mielőtt még elérkeznék
 Az utolsó állomásig.
 Így szóltam — és nem bántam, hogy
 Megindult a könnyem árja,
 S szívem rejtett, régi titkát
 Leplezetlen így kitarja.

Hány ház népe szóródott szét,
 S tért meg végül otthonába!
 Mint, — ha bármily hosszú volt is —
 Nappal jön az éjszakára.

Egyformán jut mindnyájunknak
 Mind záporból, mind aszályból —
 S bármerre is küld a sorsod,
 Meghalni csak haza vágyol.

A hontalan.

Ali Ibn Dsahm. † Kr. u. 863.

Szánj meg engem távoli város,
 Ó irgalom az idegenek!
 Egész világ dőlt romba bennem,
 S egy nyugodt percem sincs tebened.
 Barátaimat elvesztettem,
 És ők sem lettek boldogabbak,
 Csak engem tudnak messze földön :
 Hazátlannak, boldogtalannak.

Dal.

Ibrahim ibn Ali al Huszri. † Kr. u. 1061.

Úgy sírtam, mint pirkadáskor
 Szürke vadgalamb az ágon.
 Búgott és a domboldalról
 Elröppent a hajnalálom.
 Bánatát a dalba öntve
 Felzokogott turbékolva —
 Mintha dallamának minden
 Hangját én diktáltam volna.

A profétához.

Bahá eddin Zahír. † Kr. u. 1258.

Örökkön élsz és fennmaradsz te,
 Aki meghalt, az én vagyok.
 Engem az örök éj takar be,
 Rajtad az örök fény ragyog.
 Nincs panaszom az Isten ellen,
 Bármi is történt én velem,
 Egy a halállal, büszke szellem,
 Hogy te elhagytál hűtelen.

Meddig kell sírnom még utánad,
 Legjobb az emberek között?
 A szóbeszéd, mely téged támad,
 Jaj, engem is megöklözött.
 Nem lehet tőled elszakadnom,
 Te vagy a tisztaság maga,
 Hisz oly szilárd hozzád a kapcsom,
 Hogy nem szakadhat el soha.
 Örökkön élsz te, míg belőlem
 Semmi más, csak a test marad,
 Az is csak míg a temetőben
 Porrá nem lesz a föld alatt.

Elmélkedés a halálról.

Ismail Szabri pasa. † Kr. u. 1923.

Életedet ha meguntad,
 Térj vissza a föld ölébe.
 Úgy elringat, úgy megnyugtat,
 Terhét nem is veszed észre.
 Földanyánk ad boldog enyhet,
 Gyöngédebb ő, mint a másik,
 Ki azért szült csak, hogy szenvedj
 Az utolsó állomásig.
 Nem te múlsz el a halállal,
 Semmi okod félni tőle,
 Csak a gond, mi messze szárnyal,
 Ha kiérsz a temetőbe.
 Életét a halálon túl
 Minden halott tovább éli,
 Bárha minden másképp fordul,
 Mint a véges ész reméli.
 Visszatér a föld porába
 Testünk, mely csak ide tévedt,
 De az öröklét honába'
 Változatlan él a lélek.

Germanus Gyula prózai fordításai segítségével átültette

VARSÁGH JÁNOS.

IRODALOM.

Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái.

Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetést és magyarázatot írt hozzájuk Markó Árpád. A Magyar Szemle Társaság kiadása. 8-r. 378 lap. 7 térképpel. Budapest. 1939. Ára füzve 8 pengő, vászonkötésben 9 pengő 60 fillér.

Szép és hasznos feladatra vállalkozott a Magyar Szemle Társaság, amidőn elhatározta, hogy kiadja Zrínyi prózai munkáit, a már korábban megjelent, de a könyvpiacról réges-régen eltűnt teljes vagy részleges kiadások pótlásaként.

Talán felvetődhetik az a kérdés, hogy szükséges volt-e a XVII. században élt nagy magyar katonának és költőnek a maiaktól merőben eltérő viszonyok között fogant műveit újból kiadni. A válasz csak a leghatározottabb «igen» lehet, mert, sok régi íróéval ellentétben, Zrínyi munkái máig sem avultak el s napjainkban is teljes erővel és elevenséggel hatnak. Ő az első tudós magyar katonairó, s nagyon sokáig senki sem lépett a nyomába. Előtte ugyan már Bethlen Gábor is fejtegette a hadvezetésnek és hadszervezésnek a mi viszonyaink között egyedül helyes alapelveit, de ezeket csak sűrű levelezéséből lehet apránkint kihüvelyeznünk. Ellenben Zrínyi több — bár nagyobbára csonkán maradt — munkában foglalta össze mondani valóit.

De nem csupán száraz adatokat hordott össze, hanem magasabb, tisztultabb erkölcsi színvonalon állva vizsgálta, mit lehetett és mit kellett volna tennünk, hogy Magyarország lerázhassa a török igit. A magyar történelemnek abban a vígasztalan időszakában gyújtotta meg a reménység fáklyáját s bátran kimondotta a nagy szót: Magyarország a maga erejéből is talpraállhat, ha fiai komolyan akarják. Ne számítson tehát senki támogatására, ne kolduljon senkitől segítséget, hanem hozza helyre maga mindazt, amit elrontott s magyar vezér alá rendelt nemzeti hadsereggel vágja ki magát válságos helyzetéből.

Az a vitézi rend pedig, amely ennek a magasztos tervnek meg-

valósítására van hivatva, minden más osztályt vagy rendet megelőz, mert a vitézi foglalkozás a legtündöklőbb, a legbecsületesebb hivatás. Nem hiába vette fel maga a mennynek és földnek ura ezt a címet: «Seregeknek Istene». Jellemző, hogy Zrínyi nem azonosítja a vitézi rendet a hon védelmére törvény szerint rendelt, de a katonáskodástól régen megszokott, elpuhult nemessel, sem a főurak udvarán nyalakodó részeges katonával, sem pedig a «végbeli» néven garázdálkodó szegénylegénnyel, mert ez — mint ő mondja — egyebet sem tud, mint hogy faluról falura kóborolva, lop, rabol s a szegény embert nyomorgatja.

Ebből máris kitűnik, hogy Zrínyi nem csupán a személyes vakmerőségben, kötekedő, duhajkodó kedvben látja a vitézséget, hanem abban is, hogy a vitézi rendhez tartozó ember ne csak bátrabb, hanem becsületesebb is legyen más társadalmi osztályok tagjainál. A bátorság ugyanis csak becsülettel karöltve adhat hírt és dicsőséget az embernek; már pedig erre a kettőre nemesak a katonának, hanem mindenkinek törekednie kell. Ennek az annyira szükséges katonabecsületnek a legszigorúbb fegyelem, továbbá a felsőbbség és a tekintély tisztelete a legszilárdabb alapkőve. Fegyelem nélkül nincs vitézség; maga a vitézség pedig nem holmi üres szóvirág, hanem felsőbbrendű erkölcsi fogalom s a szorosán vett bátorságon kívül a jó tulajdonságok egész sorozatát egyesíti magában. A vitézség fogalomkörébe kapcsolt tisztesség és becsület az a tengely, amely körül Zrínyi egész erkölcsi világa forog. Ezért követeli, a maga korának alantabbjáró felfogásával szemben, hogy a katona tanuljon, még pedig nem csupán hadi tudományokat, hanem tisztességet és emberséget is. Ezzel rámutat a hivatása magaslatán álló hadseregnek nagy nemzetnevelő hatására.

Magyar fülnek bizony nem hangzik kellemesen Zrínyi véleménye XVII. századbéli katonáinkról. A fölénk tornyosult veszedelem láttára elkeseredve mondja, hogy a «disciplina militaris» mibőlünk már régen kiveszett. Ez pedig nagy baj, mert nincs nemzet, amelynek olyan égető szüksége volna a katonás «ordinantiára», mint éppen a magyarnak. Arra a kérdésre, hogy miért lazult meg annyira a magyar hadak fegyelme, Zrínyi ezt válaszolja: mert nincsenek jó tisztjeink. Ezért ideiglenesen idegen tiszteket fogadjunk: ezek neveljenek új magyar tiszti sarjadékot. Ennek az utóbbinak lesz majd a feladata, hogy beleoltsa a hadseregbe a fegyelemnek Zrínyi kívánta fajtáját, mert rakoncátlan, garázda csőselékkal nem szabad scrsdöntő hareba indulni.

Zrínyi bírálói közül sokan s nem is alaptalanul hangoztatták, hogy hadtudományi műveiben semmi újat sem mond, vagyis: ezen

a téren nem «feltaláló». De joggal kérdezhetjük : hány nagy hadvezért illet meg a «feltalálás» dicsősége? Bizony nagyon keveset, mert legtöbbször csak helyesen szabták a megváltozott viszonyokhoz a hadvezetésnek el nem évülő alapelveit. Hiszen Napoleon is azt mondotta, hogy tanuljunk a régi hadvezérektől : «Lisez, relisez l'histoire d'Alexandre, d'Annibal, de César, de Gustave Adolphe, de Turenne, du prince Eugène et de Frédéric, étudiez leurs campagnes, modelez vous sur eux ; c'est le seul moyen de devenir grand capitaine, et surprendre le secret de l'art.»

Zrínyi ismerte Flavius Vegetius Renustusnak *De re militari* című művét, behatóan foglalkozott Mátyás király hadviselésével, tanulmányozta Macchiavelli, Busbequius, Schwendi és Basta munkáit. Kétségtelen, hogy sokat kölcsönzött tőlük, de azt, amit átvett, mindig a mi különleges hazai viszonyainkhoz alkalmazta. S bárha nem tagadható a humanista és a renaissance írók hatása sem, el kell ismernünk, hogy mindent magyar szemmel lát s valamennyi fejtegetésében a török ellen indítandó támadó háborút veszi alapul.

Katonai tevékenysége két téren is nyilvánult. Hadvezér és hadszervező volt egy személyben. Schwendi és Basta munkáira támaszkodva, megírta a *Tábori Kís Tracta* című — sajnos — bevégezetlen művét, a tervezett magyar nemzeti hadsereg megalakításáról. De sok idevágó részletet találunk *Vitéz Hadnagy* címmel írott munkájában is. Mint ezekből kitűnik, az általános hadkötelezettség híve volt.

A fegyvernemek közül főként a gyalogságot kívánta szaporítani és fejleszteni, felismervén fokozatosan növekedő fontosságát. A lovasságtól el akarja venni a kopját, mint «semmüirekellő» fegyvert. A tűzérségtől csak várak ostrománál vagy védelménél várt nagyobb eredményt s óva intett attól, hogy a vezér nyílt harcban is sokat várjon ágyútól. Nem volt barátja a mindenáron csak várakba kapaszkodó nehézkes hadviselésnek. Ezért hangoztatta, hogy a nem okvetlenül fontos várakat inkább le kell rombolni, mintsem védelmükre embert és időt pazarolni. Ellenben nagy gondja volt a felderítő- és kémiszolgálatra, mert — úgy mondja — «ez rúdja a vitézség szekérének». Jól látta, mekkora akadály és teher a akkori hadak nyomán járó mindenféle alkalmatlanság s ezért a legszükségesebbre kívánja korlátozni a szekerek számát.

Sajnos, nem nyíltott alkalma arra, hogy eszméinek és terveinek helytálló voltát valamely nagyobb szabású hadivállalatával is bizonyíthassa. Utolsó hadjárata (Pécs, Kanizsa, Zrínyiújvár) a sikertelenség jegyében zajlott le, de ennek nem annyira ő, mint a nálunk már korábban is olyan gyakori és káros többfejű vezetés volt az oka. Zrínyi

találón írta, hogy : «Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány (tudniillik : vezér) nem lehet».

Nem érhetette meg, hogy nagy terveit, akár csak részben is, megvalósuljanak. A csélesap Fortuna istenasszony nem fogadta kegyeibe, s így a csalódások egész sorát kellett megélnie. Részben talán ő maga is hibás volt ebben, mert mindig a maga lábán akart járni s nem volt hajlandó mások gondolatmenetéhez alkalmazkodni. Szembekerült a protestánsok sérelmeit orvosolni nem akaró Lippay György esztergomi érsekkel s azokkal az udvari emberekkel is, akik már akkor az örökös királyság megalapozásán fáradoztak. Politikai téren nagy reményt fűzött II. Rákóczi Györgyhöz ; de benne is csalatkozott, mert a meggondolatlan és makacs fejedelem végromlásba döntötte Erdélyt 1657-i szerencsétlen lengyelországi háborújával. Abban is hiába bízott, hogy ő kerül a Pálffy Pál halálával megürült nádori székbe ; a király választása nem reá, hanem a jóval kisebb tehetségű gróf Wesselényi Ferencere esett. Nem csoda, ha ennyi csalódás után olyan keserű lemondással írta a *Vitéz Hadnagyban*, hogy : «Adjunk regulákat a hadakozásnak, értsük a vitézséget, legyen olyan bátor szívünk, mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolit az mindenható ; az az eszköz által, kit mi Szerencsének hívunk, megtébolit, akit akar, minden okosságával és értelmével, esmég felvisz másokat, akiknek nincs egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providentiája, akit Fatumnak mondnak az emberek»

Zrínyi többször hangoztatta, hogy a költészet csak mellékes foglalkozása. Az utókor nem értette meg őt, s nagyobbnek látván az epikust a katonánál, «Zrínyi, a költő» néven tartotta fenn emlékezetét. Ez az oka, hogy ha Zrínyiről, a katonáról van szó, legtöbbször a szigetvári hősrre gondolnak, akit voltaképpen dédunokája tett halhatatlanná nagy eposzában. A hősi halált halt szigetvári kapitány sokkal nagyobb hírhez és dicsőséghez jutott, mint a vadász-szerencsétlenség áldozatául esett «költő». Pedig a magyar nemzet lelkéhez kevés fia állott közelebb a második Zrínyi Miklósnál. Kevesen voltak, akik a nemzet bajainak s azok okának annyira a mélyére hatoltak, annyira az elevenjére tapintottak volna, mint ő. De nem érte be azzal, hogy kíméletlenül gáncsolja és ostromozza akkori, de részben ma is meglevő hibáinkat, hanem egyúttal rámutatott a javulás és a boldogulás útjára is.

Mindaz, amit most vázlatosan felsoroltunk, méltóvá tette Zrínyit arra, hogy prózai munkái — halála után 275 évvel — új köntösben jussanak a magyar közönség kezébe.

Markó Árpád manapság a Zrínyi-kérdés egyik legalaposabb ismerője. A Magyar Szemle Társaság jó kézre bízta tehát a sajtó alá rendezés és a magyarázás fáradtságos és gyakran hálátlan feladatát. Hálátlan azért, mert a laikus közönség rendszerint nem lát tudományos munkát a forrásközlésben, fogalma se lévén az ilyesmivel járó temérdek fejtörésről és vesződségről.

Markó *Gróf Zrínyi Miklós élete és prózairói munkássága* címmel igen szakszerű, de mindamellettt érdekes bevezető tanulmányt írt a kötethez. A szorosán vett életrajzi adatokon kívül találóan és tárgyilagosan méltatja Zrínyi személyében a hadvezért és az író-t egyúttal — természetesen — az embert is. Részletesen ismerteti a Zrínyi-kérdésre vonatkozó kútfőket és irodalmat, majd sorra veszi az egyes prózai műveket.

A *Tábori Kis Tracta* volt Zrínyinek időrendben legelső s csak hadszervezeti kérdésekkel foglalkozó, talán kevéssel 1645. után készült munkája. Ezt követi a *Vitéz Hadnagy, Discursusok, Aforismák és Centuriák* című fejezeteivel. Ez a műve, sok más érdemén kívül, azért is különösen becses, mert írása közben alig járt kitaposott nyomon. A *Mátyás király életéről való elmélekdedésekben* valamennyi munkája közül legkevesebb hadtudományi részlet van. Azonban itt-ott szigorúan bírálja benne Mátyás hadviselését. Zrínyi legismertebb s időrendben legutolsó műve, a *Ne bántsá a magyart*, vagy ahogyan általánosan hívják: *Az Török áfium ellen való orrosság*, világos összefoglalása egy államférfi és hadvezér reálpolitikai terveinek.

A könyv III. része Zrínyi politikai jelentőségű emlékiratait és leveleit közli, végül a IV. rész a *Síralmas Panasz* és az úgynevezett Ráday-emlékirat kérdésével foglalkozik. Vannak, akik mindkettőt Zrínyi munkájának mondják, Markó azonban az ellenkező nézetet vallók táborához csatlakozik.

A külsőleg és belsőleg egyaránt jól sikerült könyvért egyenlő részben illeti az elismerés Markó Árpádot és a Magyar Szemle Társaságot. Kívánjuk, hogy Zrínyi prózai munkáinak ez az új kiadása mennél több megértő olvasóra találjon.

Gyalóka Jeno.

Apróságok a magyar multból.

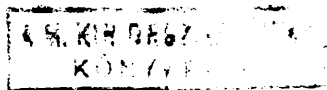
Trócsányi Zoltán: *Kirándulás a magyar multba*. Egyetemi Nyomda kiadása.

Trócsányi Zoltán, kivált régi ritkaságok, furesaságok gyűjtésével tette közismertté nevét. Hálás, de mégis önfeláldozó munka ez. Bár gyakran tudományos eszközökkel dolgozik, szerényen, ön-

zetlenül — egy kis fölényes mosollyal az ajkán — egyszerű közvetítőnek, népszerűsítőnek adja ki magát. Bőkezűen széjjelszórja ötleteit, kisebb-nagyobb élményeit, egy kis könyvtárra való különféle mulatságos rajzokban. Nem hiába beszél szívesen, kifogyhatatlanul a magyar tálalás művészetéről: úgy adomázni, mint ő (élőszóban is), kevesen tudnak nálunk. Legjobb ilyen könyvei ú. n. művelődéstörténeti adomák, melyeknek pár évtizeddel ezelőtt Tóth Béla volt a nagymesterük. Trócsányi sokban hasonlít hozzá, a *Szájról szájra* írójának keserű szájaíze nélkül. Történetei mögött rendszerint egy-egy kornak, tegnapnak, tegnapelőttnek valamely érdekes zuga villan meg; embereket, szokásokat, erkölcsöket látunk, néha egész kis kort, s a sokféle hangulatképen át az örök magyar életet, sőt lényegében minden emberi életet, a világ atavisztikus körforgását, más és más jelmezben, hangejtéssel, de ugyanolyan vérkeringéssel és szívdobbanással. Ez a kaleidoszkópszerű hullámmászás van meg legújabb könyvében is. Egy sereg látszatra semmis, de szellemes karcolat ez, derűs impresszionizmussal, három fejezetben. Az elsőben idegenek magyarországi utazásairól van szó, a társadalmi élet testi, lelki fűszereiről, az ingyeneség sok-sok fajtájáról s egyéb benyomásokról, ahogy a szerző játékos szeszélye hozza magával. Külön rész számol be a sorscsapásokról, éhínségről, betegségről stb., amelyekben annyi része volt hazánknak, hogy Trócsányi alig bír belőlük kifogni. Végül a magyar könyvről hallunk megható és vidám eseteket, egészen a «tollszárazak, pipák és egyéb ereklyék» s más érdekességek birodalmáig. Berekesztésül a jövő századokba is teszünk rövid kirándulást.

E gyűjtemény jóízét az is adja, hogy Trócsányi Zoltán lehetőleg minden adomát vagy rajzot, leírást a kor, a környezet nyelvéhez igyekszik hangolni. Előadása átlátszóan tiszta, kifejező, a mellett színes és folyamatos.

Vajthó László.

HUBAY JENŐ PÁRIZSI ÉVEL.

Mikor Hubay Jenő 1878-ban egy májusi reggelen Párizsba érkezett, hegedűjét szorongatta hóna alatt és húsz Napoleon-arany volt zsebében. Franciául csak törve beszélt, alig tudta megértetni magát. Fel és alá rohant az utcákon, a város egyre végtelenebbnek tűnt föl előtte, égett a föld a talpa alatt: lakást keresett és nem talált. Végre eszébe jutott egy ismerős, akinek viszont egy fodrász volt a barátja. Ez a francia fodrász, miután Budapesten, mint az előkelő társaság kegyeltje, nagy vagyont gyűjtött, hazavonult Párizsba. A derék Hyppolit Saily vette pártfogásába Hubay Jenőt, amíg végre, hosszas keresés után, sikerült a Rue de Rivoli egyik szerény hôteljében egy kis manzard-szobát találni a fiatal magyar hegedűművész számára.

A fiatal Hubay ajánló levelet kapott Lisztől Saint-Saënshez és így felkereste a francia mestert, aki mindjárt szeretetreméltóan meghívta hétfői fogadóestjeire. De ez volt minden. Hubay tehát először is szétnézett a városok városában. Éjjel-nappal rója a boulevard-okat és a látvány meg-részegíti. Az emberáradat ijesztően hömpölygött a széles utcákon, a gazdagság csalogatott mindenfelől, annak ellenére, hogy még csak hét esztendő telt el az elvesztett háború óta. Joachim szorgalmas tanítványa, Liszt fiatal barátja, olyan környezetbe került, ahol egyéniségének erejével győzhetett vagy elbukhatott.

Tehetséges költők, festők, zenészek ezrei mentek már Párizsba, mint Hubay, hogy meghódítsák a világot, és tűntek el nyomtalanul. Párizs nem sirat meg senkit! . . . Erre Hubay hamarosan rájött és gondosan őrizte aranyait. Később ezt írja :

«1878 tavaszán Liszt ajánló leveleivel Párizsba költöztem. Ez a világiállítás idején történt. Poggyászmom egy hegedűből állt, zsebemben húsz Napoleon-arany volt. Saint-Saënsnél, aki szintén Liszt barátai közé tartozott, megismerkedtem az akkori Párizssal. Soha nem fogom elfelejteni ezeket az estéket, melyeken a francia főváros legjelentősebb férfiai és asszonyai találkoztak. Saint-Saëns csaknem folyton lefoglalta a zongorát és ismeretlen műveit játszotta, többek közt egyszer a *Sámson és Delilát*, amely akkor még előadatlan volt. A mester ezen opera partitúráját hiába nyujtotta be Párizsban és másutt. Szép esték voltak, de nem tudtam, miből éljek meg. Mindennütt zárt ajtók, meg nem tartott ígéretek. Mennyi viszontagság, csatlódás, szenvedés várt rám!... És nyomorúság, nyomorúság! Undorral tértem vissza este kis szobámba. Munkásokkal egy bistróban étkeztem, mert többre nem tellett. A szörnyű étkezés beteggé tett, napokig magas lázzal teljesen elhagyatva feküdtem s gyakran elájultam...»

Így emlékszik vissza Hubay Jenő az első, Párizsban töltött hónapokra. Azonban ő nem volt az az ember, akit nélkülözés vagy nyomorúság megtörhet. Felvette a harcot és... győzött. Szellemét nem gyűrhetette le semmi. Így ír :

«Életem legszebb kora az, amelyet Párizsban, a fény városában éhezve eltölthettem. Tizenkilenc éves voltam s a kor legnagyobbjainal barátkozhattam : Munkácsy, Massenet, Coppée, Daudet, Zichy Mihály tartoztak barátaim sorába. A legnagyobb francia írók versenyeztek, ki írjon számomra operaszöveget, s így keletkezett François Coppée *Cremonai hegedűse*.»

Húsz esztendeje és húsz aranya diadalmaskodtak. Aki olyan szeretetreméltóan nyíltszívű, mint ő volt, hamarosan szert tesz barátokra. A szerencse is kedvezett. Hubaynak végső lehelletéig senki sem tudott ellentállni, talán — sőt főképpen — ezért voltak ellenségei. Mikor egyszer az osztrák-magyar konzulátuson volt dolga, a konzul menten szívébe zárta, meghívta házához és így Hubay egyszerre belekerült az előkelő körökbe.

Sajnos, a húsz arany gyorsan fogyott. Az életet így folytatni nem lehetett. Előkelő körben magadnak is előkelőnek kell lenned ; szegénységed nem záloglevele a kérésnek vagy zaklatásnak, ha megmutatod, elfordulnak tőled. Ekkor ismerkedett meg Hubay egy honfitársával, aki felajánlotta neki, hogy csinos legénylakásának három szobája közül egyet foglaljon le a maga számára. Így került abba a kellemes

helyzetbe, hogy egy elragadó, kertrenéző otthonból indulhatott el Párizs meghódítására. Azonban újra meg újra akadályokba ütközött, meg kellett értenie, hogy az ajánlások keveset érnek. Kézről-kézre adták, de végre leverten ért haza szobájába. «Könnyek között ette kenyerét» még akkor is, amikor a *Mignon* szerzője már régen elismerte művészetét. Ambrois Thomas-val, Charles Gounod-val, Lalo-val és Párizs akkori zenei életének más nevezetességeivel Erard zongoragyáros szalonjában találkozott, ahová Liszt vezette be. Liszt ősszel érkezett Párizsba és mindjárt elszántan hozzáfogott, hogy Hubayn segítsen.

A fiatal hegedűs elindult nagy útján. Fordulatok gyakran ismétlődtek Hubay életében, hogy általuk egyre magasabbra és magasabbra hágjon. Emberileg lebilincselő és rendkívüli egyéniségét éppen az jellemzi, hogy sohasem várt csudákra. «Segíts magadon és Isten is megsegít». Ez a gondolat töltötte el és e szerint cselekedett mindig. Neki minden mintha magától sikerült volna, de ez éppen azért volt így, mert ő sohasem számolt erre. Mindenre kész, elszánt erélyével gyakran találkozunk olyan téren és életviszonylatban is, ahol azt művésztől el sem várnök.

Hubay francia barátjának, Charles Bergernek villájában meghitt órákat töltött és néhány nagyon szép dalt szerzett. — Ismered-e a híres hegedűművészt, a brüsszeli konzervatórium tanárát, Vieuxtemps mestert? — kérdezte tőle egyszer Berger és a tagadó válasz után rábeszélte, hogy keresse fel. Ezzel kezdődik a nagy fordulat. Magában véve is érdekes, de abban a módban, ahogy megismerkedésük végbement, benne rejlik Hubay egész jelleme és jövőendő sorsa.

Minden tekintetben komoly művész volt Vieuxtemps. A Rue Chaptalon-ban lakott bénán, zárkózottan, gyanakvással telve, — mindennel leszámolt már és nem engedte, hogy új ismerős közeledjék hozzá. A világ tiszteletben tartotta a francia mester végleges visszavonulását. Nagy bátorság kellett ahhoz, hogy betörjenek magányába . . . és Hubaynak megvolt a bátorsága hozzá. Így ír életének e döntő eseményéről :

«Egy napon kopogtattam Vieuxtemps-nak, a nagy mesternek ajtaján. Egészsége ekkor már oly nagyon leromlott, hogy orvosai megtiltották neki a hegedülést. Ez számára halálos ítélet volt. Emlékszem, lánya, Landovszkáasszony, elmondta, hogy Vieuxtemps szembe szállt ezzel az orvosi rendelkezéssel s egy éjszaka felmászott lakása padlására, ahol azóta, hogy nem volt szabad játszania, gyönyörű hegedűt elrejtették előle. Többször rajtacsípték ezeken a megismétlődő éjszakai kirándulásokon hegedűi álombirodalmába s csak erőszakkal tudták visszatartani. Ilyenkor a nagy mester zokogásba tört ki s engedte, hogy mint valami gyereket lehozzák a padlásról.

Engem nem akart mindjárt fogadni. Mikor ez végre sikerült, a következőképpen történt. Ismeretes, hogy Vieuxtemps oly technikai nehézségeket halmoz kompozícióiban, mint Paganini. Mialatt várakoznom kellett, egy új hegedűversenyét pillantottam meg egy állványon. A nélkül, hogy valaha láttam volna, játszani kezdem ezt a darabot. Erre bejött a mester. Hatvan év körül járt, csontos arcát rendkívül markánsá tette fehér pofaszakála, s olyan volt, mint egy nyugdíjazott tengernagy. Alakja szikár s erőteljes volt, tekintete átható és egyben okos; az ember azt hihette, ha kinyitja száját, megsemmisítő ítéletet fog mondani. . . Gyerekkorom óta játszottam és szerettem Vieuxtemps szerzeményeit. Számomra ő jelentette a virtuozitás csúcsteljesítményét, s így most, hogy így szemben álltam vele, képtelen voltam végtelen rajongásomnak akár egy szóval is kifejezést adni. Nagyon félttem.

Bizalmatlanul vett szemügyre. «Mit óhajt ön tőlem?» — kérdeztet botjára támaszkodva, mert szegény akkor már többszörösen gutaütött ember volt. «Magyar hegedűművész vagyok és a nagy mestert üdvözölni jöttem» — volt a válasz. «Oh, ön magyar! Rendkívül örvendek,» — mondá Vieuxtemps — «szép emlékek fűződnek az én magyarországi körutamhoz; ismerem az önök nagy zeneszerzőjét, Erkelt, aki az én hangversenymet a Nemzeti Színházban vezényelte, s akivel együtt egy fantáziát is írtam. Különösen jó emlékezetemben maradt az a kitűnő magyar nemzeti étel, a paprikás csirke.» Aztán csevegni kezdtünk minden egyébről s végül megkérdezett, nem játszának-e neki valamit. «Hogyne,» — válaszoltam — «hiszen itt a hegedűm.» «Bravo! Hát mit fog játszani?» «Ha megengedi, mester, egyik versenyművét, — ha tetszik, az ötödiket.» «Nagyon jól van, az az én kedvencem is.» Elővettem hegedűmet, ő a zongorához ült s miután soh'sem tudott jól zongorázni s gutaütött is volt, nagyon gyarló kíséretben részesültem. De mindegy volt az nekem, noha a kíséretekre rendesen nagyon kényes voltam, szárnyakat adott nekem a mester jelenléte. A versenymű befejezése után Vieuxtemps fölugrott, botját görcsösen markolva rázta az öklét, odajött hozzám, mintha nekem akarna jönni, de csak állt, állt, nézett; szemében szeretet sugárzott s végül azt mondta nekem: «Várjon csak egy kicsit», ezzel kiszaladt a szobából.

Én már félni kezdtem, hogy valami baja lett. Csakhamar visszatért az ő imádott Julie leányával, aki rajongással csüngött atyján s kitűnő zongoraművész nő volt; utána jött férje, Landovszki, egy lengyel eredetű naturalizált francia orvos, akivel későbbben Algírba költözött.

Még egyszer el kellett játszanom az egész versenyművet; ezúttal Landovszkiné kísért. Mikor ezt is befejeztem, Vieuxtemps megölelt, megcsókolt s azt mondotta: «Lássátok, ez lesz az én utódom Brüsszelben!»

A hús arany régen elfogyott, de mit számított most már, hogy Hubay éhezett és nyomorúságosan harcolt? Az előbbi kategórikus mondat, mint varázsige, egyszerre hírnévre, rangra emelte, Valóban varázsige: az igazi nagy tudás könnyen megold minden nagy problémát.

Mikor Hubay ismét lenn állt az utcán, felnézett az ablakokra, látta a béna művész széles alakjának körvonalát, aki őt, a hús esztendőst, a művészet lovagjává ütötte. Boldogsággal eltelve bolyongta át az éjszakát és a Montmartre-ről köszöntötte a hajnalt. Egy új, gazdag élet napja kelt fel számára: bevonulását tartotta a nagyvilágba.

*

Aztán minden mintha magától ment volna: az út felfelé vezetett. A célhoz jutás mozgalmas volt: a német befolyással szemben a francia zenét kellett teljes diadalra juttatni. Ennek a mozgalomnak kiváló harcosa volt Jules Pasdeloup karmester, aki, hogy a nemzeti öntudatot új életre ébressze a nagy francia vereség után, népszerű hangversenyeket rendezett a Cirque d'hiver-ben. Azonban a derék hazafiak nacionalista törekvését derékba törte a Vincent d'Indy köré csoportosuló zenei impresszionizmus. Ennek az irányzatnak, amely később tudatos háborút indít Wagner ellen, legkiválóbb képviselője Claude Debussy. A franciák csalhatatlan ösztönnel igyekeznek menekülni a pompás olasz színhjátéktól és Wagner zenei architektúrájától, vissza az emberhez és lélektanhoz, Debussy és Maeterlinck *Pelleas és Melisande*-jához. A francia újjáébredés nem oly egyszerű, mint azt a derék Pasdeloup képzelte. Azonban ő mégis egyeduralkodó és aki hangver-

senyein fellép, annak sorsa biztosítva van. Saint-Saëns, Massenet, Gounod, Thomas még élnek, de Berlioz már új utat tör, a francia impresszionizmus zenében és festészetben egyaránt áttöri a műtermek falát, hogy bebocsássa a világosságot, hogy színbe, dallamba rögzítse a fénynek és árnyéknak változatait. Heraklitos szavai állnak őrt felettük: «Minden folyik, nem szállhatsz be kétszer ugyanabba a folyóba.» Második renaissance: az örök újjászületés diadala a merev és változatlan lét felett. Bergson és Fouillé később születnek csak Spinoza filozófiájából, de már benne rejlenek ebben a megmozdulásban.

Mit tudhatott Hubay erről az átalakulásról? Csak akkor lett az kézzelfoghatóvá, mikor ő már régen elhagyta Párizst. Annakidején mindennapos vendége volt a Vieuxtemps-családnak. Náluk étkezett és egész napokat töltött Párizs hajdani büszkeségével, a béna mesterrel, aki szerzeményeit magyarázgatta és megismertette őt iskolája szellemével. Joachim klasszikus befolyása után Hubay olyan alaposan megbarátkozott a francia «esprit»-vel, hogy gyakran hitték őt Vieuxtemps tanítványának. Később évtizedeken át hallgathatta a világ Hubayt, mint kamarazeneszt, hallhatta tőle a Chaconne-t és megállapíthatta, hogy mint hegedűs egyedülálló jelenség volt, mert senki sem tudta olyan korlátlanul egyesíteni a német klasszicizmust és a francia lelket, mint ő.

Mikor Aggházy Károly, Liszt kiváló tanítványa, Párizsba érkezett, Hubay hamarosan megbarátkozott vele és Vieuxtemps tanácsára hangverseny is adtak az Erhard-teremben. A Kreutzer-szonáta, Vieuxtemps, Huber Károly szerzeményei, Liszt és Chopin voltak a műsoron. Philippine Léwy, a kiváló énekesnő is fellépett. A diadal a Kreutzer-szonátáé volt. Liszt szelleme kísérte az előadást és a két fiatal magyar művészt újjongással fogadja a közönség. A kritika túlrad a dicsérettől, a siker felülmúl minden várakozást. «Les deux jeunes artistes hongrois» egyszerre divatba jött és ha egy zenezalon igényt tartott hírnévre, a két magyarnak fel kellett ott legalább egyszer lépnie. A mesébe illően gazdag Fauvel doktor, Ferdinand Lesseps, Porgès bankár, a magyar

Szarvadyék nagy estélyeket adtak és palotáikban a két fiatal magyar művész jelentette a nagy eseményt. A legmagasabb személyiségek jelentek meg: Jules Grévy, a köztársaság elnöke, Sarasate, Durand, a neves kiadó, Gambetta, Potocka grófnő, akiről az a hír járta, hogy Chopin leánya, Munkácsy, Zichy Mihály és velük együtt mindazok, akik Párizs közéletében szerepet játszottak. Többször játszott Lessepsnél; a szuezi csatorna hőse már nyolcvanéves volt, gyönyörű felesége pedig huszonegy. Házuknál gyűltek össze a royalisták, az arisztokrácia, de a harmadik köztársaság szellemi képviselői sem hiányoztak.

*

A nagy virtuózok, a pompás koncertek, az üres ragyogás ideje lejárt, az irodalmi szalonok eltűntek. Minden téren hiányoztak az igaz tehetségek, az idők komolysága véget vetett a szellemeskedésnek, a bonmot-nak. Joseph Fétis-nek, a rendszeres zenetudomány nagymesterének támadt egy új eszméje, mely nemcsak divatba jött, hanem fokmérője lett az igazi tehetségnek: a matinée. Az új intézmény szerencsésen elfoglalta a szalonok és nagy hangversenyek helyét. Fontos lett az improvizáció, a «recital», a pillanat műve. Ehhez természetesen a genialitás apró garasai kellenek, amelyek nem egy milliomosnak hiányzanak.

Hubaynak nem voltak még nagy bankói, de bővében volt az ilyen garasoknak és szívesen látott vendége lett minden társaságnak. Egy szép napon két festő ismerőse elvitte Munkácsyhoz, kinek küzdelme az örütség ellen, melynek később rabja lett, pillanatokra már jelentkezett, de akkor a nagy magyar művész még dicsőségének és hírnevének tetőfokán állt. Szédítő sikerei után azt hitte, hogy nem tud már festeni. Aki Párizs elitjéhez tartozott, annak otthonosnak kellett lenni palotájában. Miralés, Bastien Lepage, Dumas fils, Saint-Saëns, Franciaország elnöke, hercegnők és hercegek járták a termék sorát. A *Les deux familles*, Munkácsy hatalmas képét, mindig új szempontból vizsgálhatta az érdeklődő, megfürödve a kép melegen

és élettelin áradó színpompájában. Munkácsy rezidenciája erősen hatott az érzékekre. Mint egy második Rembrandt, hallatlan pompával rendezte be palotáját. A termeket keleti szőnyegekbe burkolta és mint valószínűtlenül tarka mezőkön át vitt az út szobáról szobára.

Egy ilyen nagy fogadáson működtek közre nála Hubay Jenő és Aggházy Károly. Munkácsy és felesége áradó szeretetreméltósággal fogadták vendégeiket. A párizsi művészvilág legragyogóbb nevei csendültek fel. Mindig új és új nevek, mikor már régen úgy tetszett, hogy a nagy termek senkit sem képesek többé befogadni. De mintha a falak kitágulnának. Hubay Jenő előbb Gounod *Méditation*ját játszotta, aztán saját cigányábrándjával varázsolta előkelő hallgatóit a lelkesedés mámorába. Munkácsyné a zongorához ül és egy duót játszik Hubayval. Bájosan, lágyan borulnak a hangok egymásba... a karcsú fiú utólérhetően kezeli a vonót, ruganyosan, férfiasan, előkelően, átítatva zenével. Munkácsyné diadalát üli, de alig hagyja el a termet, az asszonyok máris, mint egy ezüstben, aranyban tarkálló hullám, Hubayt veszik körül. Ő pedig a tündöklésnek ebben a nagy pillanatában talán egy estére gondol, mikor Liszt budapesti sötét dolgozószobájában d'Agoult grófnőről beszélt és a végtelen szenvedésről meg örömről, amit az örök istenek kegyeltjeiknek ajándékoznak.

*

Munkácsy a nyarat feleségével együtt a luxembourgi határon, colpachi kastélyában töltötte. Egy napon meghívta magához Hubayt.

«Gyönyörű kastély, rendkívül szép nagy park, vendégszerető jóbarátok. Valóságos paradicsomi idill volt az az idő, amit ott eltöltöttem» — írja Hubay. Júliusban érkezett oda a fiatal magyar hegedűs és néhány hetet töltött a kastélyban. Munkácsyné már első találkozásuk óta érdeklődött iránta sajátos kitartással és céltudatossággal. Hubay említi róla, hogy kitűnő zongorista volt és mint ilyen megkérte Hubayt, hogy hetenként kétszer duettekét és szonátákat

játsszék vele. Munkácsy nem értette a klasszikus zenét. Mint a természet igazi gyermeke, csak a magyar népdalokért és a cigánymuzsikáért lelkesedett. Ennek ellenére udvariasan hallgatta, ha felesége Hubayval zenélt. Egy ilyen alkalommal váratlan és különös eset történt: Munkácsy felkérte a zenélőket, hogy az éppen elhangzott darabot játsszák el újra. Lelkesítőleg hatott rá és neki azonnal és feltétlenül festenie kell. A személyzetnek dolga akadt. A szobát műteremmé kellett átalakítani. Festőállvány, paletta... Munkácsy vezényelt: Kezdjétek! Művészi verseny tört ki zene és festészet között. Mikor a darab elhangzott, harmadszor is el kellett játszani. Munkácsy nem tűrt ellenvetést. Mit festett a *Krisztus Pilátus előtt* és a hatalmas emberi jelenetek alkotója? Ó, nem olyasfélét! Nem nagy történést, csak a legparányibbat: tavaszt, ártatlan szerelmi játékot, enyelgést, dalos eget, zavartalan örömet... ifjúságot, soha el nem múló ifjúságot!

Kész! — kiáltotta abban a pillanatban, mikor a zene elhallgatott. — Gyertek, itt a vázlat... megörökítettem a tavaszt és a fiatalság derűjét. Micsoda kép lesz ebből!... Elhíhetitek!

Hubayt elbűvöli a vázlat: egy nagy mester merész ecsetvonással zenét varázsolt a képbe. Munkácsyné elmélyedve áll Hubay mellett. A tavaszt nézik, amely búcsú az élettől, és egyik sem mer szólni.

A szélesvállú férfi, akinek hatalmas koponyájáról mintha vad iramban menekülne a hajtömeg, nyersen kérdi:

«Tulajdonképpen mit játszottatok? Nem szólnátok? Vagy inatokba szállt a bátorság, mert én egyszerre fiatal és féktelen vagyok? Talán nekem is szabad még egyszer? Ez a darab hatott úgy rám...» — Pillantása felvillámlott: «Ki az ördög komponálta? Ki volt az a szerencse fia, akinek ennyi tavasz lakott a szívében? Nem volt olyan öreg, mint én... Biztosan boldog, szerelmes fiatal ember! Úgy-e, Jenő? Fiatal ember, akinek nincs palotája, pénze, dicsősége, de ...» — minden szót erősen hangsúlyozva nézett előbb Jenőre, aztán a feleségére: — de szép ifjú, akit a nők szerettek...»

Hatalmas feje mellére hull, Munkácsy, mint egy ítéletre, úgy vár a válaszra. Ekkor Hubay halkan megszólal :

— Ezt a darabot a világ legboldogtalanabb embere szerette. Minden idők legnagyobb zeneköltője, aki nem hallhatta muzsikáját, mert süket volt. Szerelem után, halhatatlan szerelem után vágyott és nem volt része szerelemben. Hátrahagyott végrendeletéből látszik, mennyire szerette az életet, a vidámságot, de le kellett mondania róla, mert nem jutott el hozzá az emberi hang. A világ legboldogtalanabb emberét Ludwig van Beethovennek hívták és szonátája, melyet játszottunk, a *Frühlingssonate*.

Munkácsy lassan felemeli fejét. Annyi vad öröm ragyog tekintetében, hogy a másik kettő megrémülve lesi, nem tör-e ki újra a harc az örülettel? És egyszerre megjelenik egy könnycsepp, a férfi kitarja karját, úgy mennydörgi :

«Ebédelni, ebédelni! Mit álltok még itt? Előre!» Aztán miközben döngő lépteivel elindul, merengve mondja : «A legboldogtalanabb ember és *Frühlingssonátája*!... A világ legboldogtalanabb embere!... Jenő, hogy' is hívják? Különös neve van! Holland származású?... Hollandiában nagyszerű az étel. Te, micsoda pezsgőnk van máma!... Az elnök is megirigyelhetné! A legboldogtalanabb embernek és csodálatos tavaszának emlékére iszunk!»

*

Minden «audition musicale» után pompás ebédet adott Munkácsy.

Barátok lettek. Munkácsy le akarta festeni Hubayt. Gyakran hívta őt néhány napra, a kép hamar elkészülne, de nem került rá a sor.

Hubay rövid, vidám leveleket kapott Munkácsytól.

«Szervusz! Láthatatlan, fellelhetetlen!

Munkácsy.»

Vagy :

«Szervusz Jenő. Sajnálom, hogy nem találalak. Azt akartam veled közölni, hogy holnap, hétfőn a rovásodra ebédelek. T. i. egy

kis partiera vagyok híva, ahová a feleség nem hivatalos. Azt füllep-tem, hogy veled ebédelek au cabaré. Mielőtt a feleséggel találkoznál, megbeszéljük. Találhatlak holnap 6 és 7 óra között? hogy a komplottot jól összefőzzük. Tudsz-e jól füllenteni? no majd megtanulod, házasodj meg csak. — Ha lehet, várj meg holnap 6 és 7 között, ha nem, hát megírom, hogy mit mondtam.

Au revoir! Barátod

Munkácsy.»

Hubaynak akkor már hangversenyt hangverseny után kellett adni, körülrajongott volt. Beust gróf, az osztrák követ, nagy zeneestélyt rendezett. Az ünnepelt szólisták Hubay és Aggházy voltak. Páratlan sikereket arattak. Csakhamar körútra mentek, útjuk Gleichenbergen át vezetett, ahol zajos ünneplésben részesültek. Mint híres hegedűs tért vissza Hubay magyar hazájába, hogy egy kicsit pihenjen, de az országos érdeklődés nem engedte. A pesti sajtó híven közölte a Hubay párizsi hangversenyeiről szóló bírálatokat és most mindenki meg akart ismerkedni a csodahegedűssel, mindenki hallani akarta őt. Tucatszámra jelentkeztek a nagyobb vidéki városok, a meghívás, ünneplés, díszebéd, vacsorák, lelkesedés zuhataga ömlött és Hubay nemcsak hangversenyeivel szerzett dicsőséget hazájának : mint zeneszerző is első sikereit aratta.

Beust gróf már említett hangversenyét az árvíz által majdnem teljesen elpusztított Szeged város javára adta Párizsban. Charles Garnier, a párizsi opera építője, megnyitotta a művészetnek szentelt termeket és ott rendezett estje ugyanezt a célt szolgálta. Ez után történt, hogy a francia páncélos *Arrogante* a levegőbe repült. Magyarország lépést tartott, itt volt az alkalom, hogy a franciák rokonszenvét viszonozza, és a Margit-szigeten óriási ünnepélyt rendeztek az *Arrogante* özvegyei és árvái javára. Gounod, Delibes, Massenet, Saint-Saëns, a francia élet sok művészi és politikai képviselője jelent meg. Hubayt és Aggházyt mint régi ismerősöket viharosan ünnepelték a franciák. Hallatlan sikert arattak, a külföldi sikerek után az elsőt Budapesten.

Párizsba visszatérve hangversenyt adtak a Palais Royalban, a Pleyel-teremben. A sajtó már mint beérkezett

ünnepelte a két művészt. A kísérő zenekart a legnépszerűbb karmester, Colonne vezényelte. Nyilvános elismerése volt ez a diadalnak. Hubay Goldmark hegedűversenyét, majd saját *Carmen-ábrándját* játszotta és megint tombolva áradt feléje a lelkesedés. Munkácsy természetesen jelen volt és békétlenül mormogta :

«Szép, szép ez a klasszikus zene, de nem adnék érte egy igazi magyar népdalt...»

Goldmark elragadtatott levélben küldte köszönetét Hubaynak. Ez után az este után nem volt több «vissza». Párizs reklamálta, a nagyvilág szólította és neki nem volt szabad ellankadnia. Egy alkalommal Flammarion kéri fel közreműködésre és a csillagász szívébe zárja a művészt. Gyakran vendége Edouard Lalo-nak, Gounod-nak, Fauré-nak, Saint-Saëns-nek. Párizs egyik legnépszerűbb, legünnepelettebb művésze. Előkelő vonókezelését minden párizsi bírálója kiemelte. Felszabadult gazdagságban ömlött keze alatt a hegedű hangja és miután vérmérsékletének megfelelően csudálatraméltó vibratóval meghódított minden szívet, benne volt játékában az akkoriban olyan csábító és tulajdonképpen soha el nem múló cigányos romantika.

Magyar volta elegendő volt arra, hogy Párizs az érdekes szőke cigányt keresse benne. Nagy része van ebben a nőknek, akik így látták, hallgatták.

Bárhol lépett is fel Hubay, a siker nem hagyta cserben soha. Később a hegedű Lisztjének nevezték. Ennek két oka volt : egy mélységesen belső oka, melynek alapján hegedűjátékát egyenrangúnak ítélték Liszt zongorajátékával, aztán egy külső ok, mely mulatságosabb és összefügg a két művész párizsi sikereivel. A nyugat számára mindketten «tüzes magyar cigányok» voltak és Párizs közönsége szomjazott a lelkesedésre, amit Hubay és Liszt tudtak felkelteni. Ők természetesen öntudatlanul keltették fel ezt a lelkesedést, de a derék párizsiak úgy kaptak utána, mint egy falat kenyér után. Nem volt számukra hangverseny exaltáció nélkül. A hangversenyt adónak kötelességévé tették, hogy valami formában felidézze az emberfeletti lelkesedést. Azért minden művésznek, aki nagy sikert óhajtott aratni, szüksége volt egy

«legendára». Paganini például a lelkét adta el a sátánnak és emberi belekből készült húrokon játszott. Lisztről is suttoztak efféle mende-mondát: foszforeszkáló hajáról.

Hubay nem adta el lelkét az ördögnek és feje fölé nem fonódott glória. De a párizsiak követelték a «saját» Hubay-jukat, akit gyöngéden Übé-nek neveztek, amint amagyar nevet franciásan kiejtették. Hubay sem zárkózhatott el teljesen az óhajok és előírások elől; be kellett rendezkednie, ahogyan lehetett. A maga módján tette is. Joachim öröksége az övé volt. Ezt a gógös klasszicizmust, melyből egy hajszálnyit sem engedett, összeegyeztette saját előkelő egyéniségével és hegedűjének hódító tónusával. A legszerencsésebben olvadt így egybe a német és francia kultúra gazdagsága. A *Kreutzer-szonáta* és a *Chaconne* közé vegyültek Vieuxtemps szerzeményei, Wieniawsky, és mindig újra saját *Cigány-ábránd*-ja, — az utóbbit túláradó lelkesedéssel követelte mindig újra meg újra a párizsi közönség és ezáltal Hubaynak is megszületett a «legendája». Szerényebb volt, mint Paganinié vagy Liszté, de azért biztosította számára a sikert.

A *Phantaisie Tziganesque*-nek születését Munkácsynak köszönhette. Az ő műtermében mindig magyar dallamokat kellett játszania, miközben a mester dolgozott. Munkácsy kérte őt, hogy egy-egy melódia felett fantáziáljon. Hubay nem tehetett mást, rögtönöznie kellett, ha nem akart csalódást okozni. Távolról sem gondolt arra, hogy a művész tehetségét tette próbára, — pedig Munkácsy valóban a lángész után kutatott Hubayban, amely a pillanat-adta teljesítményben nyilvánul. Ő úgy irányította Hubayt, amint az a Fétis matinéin közkedvelt volt. Társasjátékhoz hasonlított tulajdonképpen. Felmerült egy téma, például a Mozart *Don Juan*-jából: «Reich mir die Hand, mein Leben», és az lett nyertes, akinek elég tudása és leleménye volt egy egész fantáziát varázsolni belőle. Megfelelő feladat volt ez a lánglelkű Hubay és kiváló kísérője, Aggházy számára. Mindenki bizonyosságot tehetett szellemi képességéről és Hubay elemében volt. Szinte várt a kihívásra. Ifjúsága így szakadatlanul változó benyomások rabja lett: szerelem, romantika, lángolás, elevenség, szellem, de mindezt a maga egyéniségének szárnyára

vette, mindig önmaga maradt; sokkal hamarabb, mint szakemberek és bírálók, észrevették ezt a nők és a zenei rögtönzésekkel ragyogó hegedűsben megsejtették azt, aki majd később a *Cremonai hegedűs* szerelmi történetét fogja rögtönözni.

Mikor Munkácsy a magyar dallamok változatait követte, létrejött a *Cigány ábránd* és meghódította Párizst. Rögtönzéssel kezdődött a diadal és vele együtt ébredt a vágy, hogy komponáljon. Minden zenemű az alaptéma végtelen változata. Hubay Jenő lángesze megtalálta formáját: — a rögtönzést! A változatok lehetősége a helyes útra terelte. «Aki nem gondolkozik, ajándékba kapja,» — így hangzik Goethe szava a rögtönzésről, mint a lángelme adottságáról. A gondolkozás nem vezet semmire . . . Az eredményt illetőleg megtörtént a híres kísérlet: ötlet. A művész elsősorban ötletekből táplálkozik; mivel az ötlet ajándék. Így ajándékokból élünk, első sorban a művész. Mindent ajándékba kapunk öseinktől: a hátgerinced a vándorbot, melyre támaszkodnod kell, a véred az elixir, mely pillanatonként adja a megújulást, a kezed kapcsol a világhoz és élethez, hogy eggyé légy velük. Így kell megmutatnod az ajándék gondolatát lángeszű rögtönzések áradatával, mert bennük és általuk mutatod meg magadat és szellemi arcéledet. Hubay Jenőnek neveznek? — egy név viselése kötelező szabály, mely alól nincs kivétel, de aki maga szerez nevet magának a földön, az helyesen rögtönzött és a szellem útját járja. Hubay Jenő maga teremtette meg nevét és önmagát s így valóban diadalmas volt bevonulása erre a világra.

Megéreztek ezt a párizsi nők. A női szívek megértették, de meg a művészek is. Munkácsy képeket rajzolt Hubay Petőfi dalaihoz éppen úgy, mint Zichy Mihály, aki arra volt hivatva, hogy később az orosz cár fiaival értesse meg: mit jelent a művészet. A szép, komoly ifjú fantáziált, mert volt képzelete, rögtönzött, mert voltak ötletei. Variációi egyszerűen, nagyképűség nélkül, lenyűgözően igazolják, hogy milyen sokoldalúan tudta a témát kezelni: a zenei témát és — az életet.

Aki nem ismeri a szellemet, az fél a változatoktól, az

élet mélyebb improvizációja, a rögtönzés idegen neki és merev értelmetlenségbe kapaszkodva, sohasem lesz az életáradat szabadúszója. Hubay lánglelke szomjúhozta a változatokat, a rögtönzést. Nem élhetett nélkülök, az élet minden frissen felhangzó témájával kapcsolatban szükségszerűek voltak számára, haláláig. Ami párizsi éveiben a magyar dal volt, az egyre gazdagodott. A téma nevet kapott: haza, szerelem, művészet, küzdelem és harc a végső dolgokért. Hubay élete, mint minden nagy élet, egyetlen rögtönzés a létről. Sokan megcsudáltak rajongó munkakedvét, alkotási vágyát. Ha azonban valaki képes a lángész életét, mint hatalmas rögtönzést felfogni, az megérti az ő életének irányát. Az ötlet, a komponálás alapja, megadatott és mert megadatott, azért költött zenét Hubay. De nem úgy van ez csak, mint a szakbírálok gondolják, — a zenei alkotás csupán egy része szakadatlan rögtönzéseinek. Grandseigneurnek nevezték. Valóban az is volt, mert tékozló bőkezűséggel rögtönözte ajándékba azt, amit ő ajándékba kapott. Így alakult újjá tanítványai-
ban, barátaiban és fiatal maradt haláláig minden változatban.

*

Hubay második párizsi éve egyetlen diadalút: nem győz eleget tenni a meghívásoknak Chaudens kiadja a magánösszejöveteleken és hangversenyeken annyiszor felhangzott *Phantaisie Tziganesque*-et, amelynek példátlan kelete van. Ugyanilyen sikerrel adja ki Chaudens Hubay *Carmen-fantáziáját*, azonban a fiatal művész egyetlen francot sem kapott műveiért. Mi köze hozzá? A pénz jött, vagy nem jött, tarka összeviasságban, de végül mégis jött, ha néha különös úton-módon is. Hubay hagyatékából került elő ez a kis levél, bizonyosan nagyon sok közül:

«Sajnálattal hallom, hogy anyagi zavarokkal küzd és mivel gazdag vagyok, elhatároztam, hogy néhány ezer forinttal kisegitem, amennyiben ez elégséges. Írjon nekem poste restante és egy megbizottammal elküldöm a pénzt. Bármikor visszafizetheti. Beszélje meg a pénz átadójával. Legutóbbi hangversenyén újra elragadott.

Polyhymnia. Poste restante.»

Hubay nem törődött ilyesmivel. Nem ismert multat, a jövőt kutatta. Játszott Gambetta előtt. Feljegyezte, hogy ez nagy kitüntetésnek számított. A hangverseny után Gambetta kezét szorította vele: Éljen Magyarország! Akkoriban az ilyen felkiáltásra egész Franciaország felfigyelt.

Ekkor ismerkedik meg Hubay az akkori francia zene körülrajongott mesterével, Massenet-vel és az ő segítségével elérte, amiért mindaddig hiába küzdött: a világhírt.

Hubay Massenet-val való találkozását így mondja el:

Egy este a boulevard-okon sétálgatva, a nagy opera színlapján akadt meg a szemem. Jules Massenet *Lahore királya* című dalművét hirdették. Massenet akkor Franciaországban híres volt, de külföldön alig ismerték még. *Lahore királya* volt első nagy dalműve, amely az akkor lefolyt világiállításon összesereglett idegenek előtt nevét egy csapással ismeretessé tette.

Sétám után betértem Vieuxtemps-hoz s ő mondta nekem, menjek el az operába, érdekes művet adnak.

Az opera meghallgatása után tisztában voltam, hogy Massenet lesz a francia iskola ünnepelel feje. Nem sejtettem azonban, hogy a barátság minő erős láncái fognak engem rövid idő múlva e kiváló zeneszerzőhöz fűzni. Hogy' történt, elmondom.

Munkácsyék újra meghívtak Colpachba, luxemburgi birtokukra. Aggházy barátommal együtt több hetet töltöttünk világhírű földünk vendégszerető házában. Természetesen komponálással és muzsikálással telt időnk legnagyobb része. Gyönyörű szép őszi nap volt. Alkonyatkor vágyódva bemegyek a szalonba, hogy egy kissé zenébe merüljek. Mielőtt a zongorához ültem volna, a kótaállványon lévő hangjegyek között kotorászok, s véletlenül a kezembe akadt a *Lahore királya* zongorakivonata. Zongorához ülök s eljátszom a gyönyörű zenét, mely már a párizsi előadás alkalmával oly élénken emlékembe vésődött. Midőn a gyönyörű balletzenéhez értem, a szép variációs hindutémához, egyszerre megvillan agyamban a gondolat, hogy ebből egy gyönyörű hegedű-fantáziát lehetne írni. Nem voltam rest. Fölmentem szobámba s még aznap este megcsináltam a *Roi de Lahore* hegedű-suite-emnek a vázlatát. Pár nap múlva a «Suite» teljesen elkészült. Aggházy barátom zongorakiséréte mellett eljátszottuk Munkácsyékknak s egy pár jelen volt intímusnak. Mindenkinek rendkívül tetszett a fantázia s én alig vártam az időt, hogy Párizsban Massenet-nak is bemutassam. Türelmem azonban nagy próbára tétetett. Én már október vége felé Párizsban voltam, de Massenet még falun időzött, hol *Herodiás* című operájával volt elfoglalva, s csak november végére várták vissza Párizsba. Valahára megérkezett.

Írtam neki egy pár sort, melyben kértem, szíveskedjék fogadni s az ő dalművének írt fantáziát meghallgatni. Udvarias sorokat kaptam válaszul.

A jelzett időben izgatottan siettem lakására.

Massenet barátságosan fogadott, akár már régen ismerősök lettünk volna. Massenet ekkor már az Institut tagja volt, bár harminc-hét éves mindössze. Szeretetremlő, előzékeny, nyíltszemű, beszédes, de kissé ideges ember. Túl volt halmozva munkával s alig múlt el első sikere után év, hogy új opera ne került volna ki a műhelyéből. Mikor átnyújtottam neki kéziratomat, azonnal zongorához ült. Bámulatos bravúrral olvasta a kéziratot és a legnagyobb alkalmazkodással kísérte hegedűjátékomat. Alig, hogy két-három oldalt játszottunk, ő is, mint Vieuxtemps, felugrott helyéről: „Ezt feleségemnek is hallani kell!” Mikor befejeztem a fantáziát, Massenet elragadtatással rázta meg kezemet: «Őn ezt feltétlenül Padeloup-nál fogja játszani és én magam fogom hangszerelni!»

Másnap reggel Massenet bemutatott egy pár barátjának. Valamivel 11 óra után belépett Padeloup, a «Concert populaire»-ek híres megteremtője, a hatalmas karnagy, ki vagy 25 éven át vezette a legfényesebb hangversenyeket.

Kis zömök ember, nagy hosszú szakálla, bajusza; apró okos szemei voltak, arcéle finom és érdekes metszésű. Nagyon élénk ember volt, sokat és gyorsan beszélt s erősen gesztikulált. Rikácsoló tenorhangja, önhitt, parancsoláshoz szokott, kissé modortalan fellépése első pillanatban kissé ellenszenves benyomást gyakorolt mindenkire. De meghittebb beszélgetés és közelebbi ismeretség után csakhamar eltűnt az ellenszenv s mindenkinek le tudta kötni figyelmét szellemes társalgásával.

Mint zenész nem örvendett nagy tekintélynek. Erélyes embernek tartották, kinek erős érzéke van a szép iránt. Füttyök és skandalumok ellenére ő honosította meg Wagner zenéjét Franciaországban. De alapos muzsikusként senki sem tartotta. Előfordult, hogy egy ismert zeneszerző, Benjamin Godard, egy zenekari művét elpróbálta Padeloup zenekarának. A mű szép volt. Padeloup a próba után odament Godard-hoz s így szólt hozzá: „A műve szép és hatásos, de a finale utolsó két oldala rossz; ha ezt újra megcsinálja — előadom; ha nem, keressen magának más zenekart”. Szegény Godard kétségbeesetten hallgatta végig a szentenciát, de végre ráadta a fejét s megcsinálta a változtatást. Ilyen volt a jó öreg Padeloup, — s ilyen ember ítéletétől függött jövőm!

Padeloup bemutatkozásomkor rám sem hederített; egy karzékban helyet foglalva nyugodtan hallgatta végig játékomat, melyet Massenet személyesen kísért zongorán. Egynéhány jelen volt intímus entuziasztikus kifakadásaiban nem osztozott, s szárazon csak annyit mondott, hogy a darab is, a játékom is tetszik neki, s december

19-ére szerződött, ha — s most elősorolta a hibákat — ha mindezt megváltoztatni hajlandó vagyok.

Az örömöm kissé el volt rontva e kritikus megjegyzések által; főképpen az átdolgozás ijesztett meg; mert milyen öröm és élvezet újat dolgozni, oly unalmas a már meglévőt átdolgozni. Massenet is kifakadt ez ellen, de mit volt tenni, vagy meg kellett hajolni az erősebb előtt, vagy le kellett mondani a fellépés reményéről.

Én meghajoltam és megcsináltam a kívánt változtatásokat. Az instrumentációt maga Massenet végezte, s így majdnem két héten át együtt dolgoztunk. Nagyon becses emlékként őrizem könyvtáramban a *Revi de Lahore*-suit vezérkönyvét, mely Massenet kezéirása; csak a hegedű-szólórészt vezettem én bele.

Beköszöntött az első zenekari próba; Padeloup rosszkedvű volt s csak úgy félvállról beszélgetett velem. A fűtetlen nagy Cirque d'hiver-ben tartották a próbákat; dermedt újakkal kellett játszanom s az első hegedűsök engem, aki alig voltam 21 éves, irigy szemekkel néztek. A hangulat a hindu-variációk után kissé megváltozott s a zenekari tagok azok bevégeztével immel-ámmal tapsoltak. A következő napokon a *Figaró*-ban egy kis hír jelent meg a művészi rovatban, következő tartalommal: „Figyelmeztetjük a közönséget a következő concert populaire-re, melyben egy fiatal magyar hegedűművész fog fellépni; valószínű «revelation» ígérkezik».

Végre december 19-én ébredtem az én művészi karrierem egyik legfontosabb napjára. E naptól kezdve megváltozott minden, a szerencse kedvezett. A hangverseny délutáni 1/3-kor kezdődött. A Cirque d'hiver-ben bizony lehetett 4000 ember együtt. Az első szám Beethoven VIII. szimfóniája volt. Azután én következtem. Ugyanezen a hangversenyen Saint-Saëns is közreműködött. A kritika teljes számban megjelent. Fantáziám első része tele van technikai nehézségekkel; de amint ezek elhangzanak, egy édes dallam következik, az opera egyik legszebb száma. E dallam elhangzása után kitört a bravo és a taps. Amikor az utcára léptem, tárt karokkal várt Munkácsy Mihály, ki megölelt és megcsókolt; Munkácsyné pedig meghitta magához estebédre velem együtt a magyar művészeket, akik társaságomban voltak. Hazaérve, a hotelem előtt Massenet várt rám, ki örömteljesen nyujtott baráti jobbot. „Oly izgatott voltam, — mondta — hogy a hangversenybe el sem mentem; de kaptam már jelentést az ön nagy sikeréről».

Az estét magyar körben, Munkácsyéknál töltöttem el, mindenki el fogja hinni, hogy túlboldog voltam . . .

Másnap délfelé hazatérve, Padeloup-ot pillantottam meg íróasztalom előtt. „Épp levelet akartam önnek írni, de így élőszóval is elvégezhetjük».

Barátságosan gratulált s felszólított, jótsszak következő vásár-

nap még egyszer s válasszak bárminő klasszikus hangversenyt ; választásom természetesen Vieuxtemps ötödik koncertjére esett.

Éreztem, hogy elértem, amit elérni akartam.

*

Hubay hegedűje meghódította Párizst. Gyakran beszélte, hogy Munkácsy kezébe vette hegedűjét és elmerült nézésébe. Hosszas merengő hallgatás után jegyezte meg végre : «Egy hegedű az elképzeltet legtökéletesebb alakzat, a végtelennek a kifejezője, — nincsen kezdete és nincsen vége.»

*

Hubay már harminc művet szerzett. Mind előkelő párizsi kiadóknál jelentek meg, — számára ez csak szerény kezdet. De hol volt akkoriban széles e világon még egy hasonló sikerekben gazdag ifjú hegedűs? Magyarországon a zenei élet még téli álmát alussza, amikor a fiatal Hubayt, a magyar hegedűművészt és zeneszerzőt ünneplik külföldön, mint senki mást.

— Madame, — mondja egy este a kandallónál ülő Lessepsnének, aki a távoli Magyarországról hallgatja a meséket — egyszer a magyar melódiák, a magyar cigányok iránt érdeklődött, akik hegedülnek, bár sohasem tanulták. Én sokszor gondoltam erre a beszélgetésünkre. Érdeklődik még iránta?

— Én biztosan még gyakrabban gondoltam beszélgetésünkre és folyton vártam valamire.

Hubay egy pillanatra az asszony szemébe néz, aztán feláll és hegedűje után nyúl :

— Egy kis ajándékot szeretnék átnyújtani ma, egy gyöngyfüzért magyar dalokból : *Csárdajelenet*. Jelenet, amint tomboló, túláradó vidámságban és mélységes szomorúságban szövődik a magyar pusztá korcsmaiban, ahol sokat dalolnak, sokat isznak és ahol mindenható csak egy, a szerelem . . .»

Aggházy csendesesen, árnyékszerűen ül a zongoránál és a szoba megtelik melódiákkal. Első ez a kompozíció a maga nemében : magyar melódiák finom csipkéből szőtt változatai.

Fény és viszfény, világosság és árnyék, végtelen örömök, végtelen fájdalomak . . . Hubay egész fiatal életét improvizálja.

— És ez . . . ez egy magyar cigány? — kérdi az asszony.

— A hazámat foglaltam hangokba, madame.

*

Több, mint félszázaddal később Hubay *Csárdajeleneteit* — ezek szint oly híresekké váltak, mint Liszt rapszódiai — színpadi képekbe foglalták. Egy évvel Hubay halála előtt volt az operában a bemutató. Messzi földről, Párizsból, Londonból jöttek az igazgatók. Fiatalkori művének meg-elevenedése — egy évvel halála előtt — felülmúlta eddigi sikereit. Minden európai nagyváros és Amerika is lekötötték a művet. Ki tudta még, mint Hubay, aggkorában ifjúságát így rögtönözni?

*

Mikor Hubay Jenő egy májusi reggelen, hegedűjével hóna alatt elhagyta Párizst, ismét csak húsz arany volt zsebében. Azonban most már tudta : «ça ira!»¹

VÁGHY PÁL.

¹ Ez a tanulmány részlet a szerzőnek *Hubay Jenő, a nagy magyar mester élete és műve* című, sajtó alatt levő könyvéből.

TUDOMÁNYOS MUNKA-E A JOGSZABÁLY- ELŐKÉSZÍTÉS?

— Második és utolsó közlemény.¹ —

A római jogot tanították a Nagy Lajos király által alapított pécsi, a Zsigmond király által alapított óbudai és a Mátyás király által alapított pozsonyi egyetemen is, és magyar tanulók a XIV. és XV. században is sűrűn keresték fel a bolognai, a paduai, a prágai, a bécsi, a krakkói és a párizsi egyetemet, ahol a római jog megismerésére bőséges alkalmuk nyílt.²

Hogy Werbőczy tanult-e külföldi egyetemen, a történelemírók nem derítették ki. Fraknoi szerint nem tanult külföldön.³ De külföldi tanulmányok nélkül is alkalma nyílt a római jog megismerésére, akár a pozsonyi, akár a pécsi egyetemen tanult (Fraknoi szerint valószínűbb, hogy Pozsonyban tanult). Akármiképp álljon Werbőczy egyetemi tanulmányainak kérdése, a Hármaskönyv szerzője a római jognak igen alapos ismeretéről tesz tanúságot.

Mohács után hosszú időn át a felsőiskolai élet hazánkban szünetelt, római jogi hatás tehát hazai tanítás és hazai tudományos művelődés útján nem kerülhetett jogéletünkbe. A tanulni vágyók külföldi egyetemekre jártak, Wittenbergá-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1939. év 743. számában.

² L. Wenzel említett művében a 185., 186. és 187. lapon irt adatokat.

³ Fraknoi Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Budapest, 1899. 11. lap.

ban a XVI. század második felében valami nyolcszáz magyar ifjú beiratkozásának emléke maradt fenn, de az olasz egyetemeket, Bolognát, Páduát is szívesen látogatták, sőt Párizsba és Genfbe is eljutottak.¹ Külföldön többnyire teológiai s ezzel kapcsolatban bölcséleti tanulmányokat folytattak ugyan, de bizonyára sokan voltak, akik római jogot és hűbéri jogot is tanultak.

A nagyszombati főiskola jogi karának felállításától (1667) kezdve a római jog tanítása hazánkban is állandó hajlékot kapott. A jogi kar alapításával kapcsolatban Eckhart Ferenc a következőket írja: «... Csodálkoznunk kell azon, hogy a jogi kar alapításánál nem utánozták a külföldi és főleg a közeli bécsi mintát, hanem a hazai jogélet szükségleteit annyira tekintetbe vették, hogy négy tanár közül kettőnek is ennek előadását tették feladatává, sőt a gyakorlat ismertetését tűzték ki oktatási célul az egyik tanszék számára».² Ennek okát Eckhart abban látja, hogy a római jog a mi jogéletünkben nem tudott gyökeret verni s így tanítására nem kellett oly nagy súlyt vetni, mint Ausztriában és Németországban, továbbá abban, hogy a hazai jognak volt összefoglalt rendszere vagy tankönyve, amelyre az előadásokban támaszkodni lehetett és kellett. Ugyanerre a megállapításra jut Pauler Tivadar is.³

Eckhart Ferencnek imént említett művében szinte napjainkig kísérhetjük a római jog tanítását. Három évszázadon keresztül alig változott a felfogás a hazai jog és a római jog viszonyáról. A jog tanításának s általában a jogi műveltségnek a gerince a magyar magánjog, közelebbről Werbőczy

¹ Acsády Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története.* 1526—1608. A magyar nemzet története. V. k. 482. lap.

² Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története.* 1667—1935. Budapest, 1936. 7. lap.

³ «Sokkal tisztább fogalommal bírtak a jog természetéről őseink, sokkal inkább ragaszkodtak intézményeinkhez, mintsemhogy a római jog túlsúlyra vergődhetett volna; tanulmányozták elveit, tisztelték, elismerték előnyeit, de megmaradtak saját intézkedéseik mellett.» *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez.* Budapest, 1878. 7. lap.

Hármaskönyve volt, a római jog pedig mintegy ennek a háttere, amelyből az általános jogi műveltség alapelveit merítjük és szükség esetében a jog hézagait kitöltjük. A római jog receptiójának elkerülése egyik legjellemzőbb adata a magyar művelődés történetének és a nemzeti genius éberségének.

A jogszabály-alkotás nemzeti szempontú értékelése az értelem világából bizonyos mértékben az érzések világába vezet át. Ez nem meglepő. Korántsem szabad ugyanis azt hinnünk, hogy a jogalkotásban egyedül az ész vizsgálódásával a logika útján szerzett eredményeknél megállhatunk. A jogszabály-alkotás nem csupán az ész dolga, hanem az érzése is s «vannak dolgok, — mondja Grosschmid Béni — amikben érzés útmutatása nélkül az elme legtündöklőbb gondolata megbotol.» Meg kell vizsgálni az egyes lehető intézkedéseket abból a szempontból is, hogy melyik mennyiben áll összhangban a magyar nép erkölcsi felfogásával s ehhez képest számíthat-e arra, hogy az életben meggyökeresedik, nem marad-e papiros-szabály? Ennek megállapítása végett bele kell hatolni a nép lelkületébe, meg kell ismerkedni szokásaival. Tanulságos tapasztalatot nyújt e tekintetben Darányi Ignácnak és Plósz Sándornak fentebb már érintett kezdeményezése az agrár örökösödés szabályozására. Dr. Mattyasovszky Miklóst — később akadémiánk kitűnő tagját — küldték ki a németországi törzsöröklési jog tanulmányozására. Mattyasovszky tanulmányútjáról azzal a meggyőződéssel tért vissza, hogy öröklési jogi reformokat az öröklési jogszokások ismerete nélkül nem lehet tárgyalni.¹ Megállapítása egyébként nem meglepő. Amire ő saját tapasztalatai útján jutott, azt a hazai jogtudomány legkiválóbbjai elvül állították fel. Frank Ignác írja, hogy «azok a legjobb törvények, amelyek a nemzet érzését követve, szabályul csak azt adják, ami úgyszólván a szívek mélyében élve gyökeret vert.»

¹ Dr. Mattyasovszky Miklós: *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. I. A német törzsöröklési szokás. II. Magyarországi öröklési szokások. Budapest, 1904.

Frank Ignácnak ehhez a megállapításához fűzi Grosschmid Béni azokat a fejtegetéseit,¹ amelyeknél szebbet, emelkedettebbet a magyar jogirodalomban nem találunk.

«A multnak élemedett gyökerei milliók szívében — írja Grosschmid — ez az a szikla, amelyen az örökjog támadó elvont elmélete törést szenved, mert az érzés az a tény, amelyet okoskodás meg nem cáfol és meg nem dönt. Csupán az érzés az, ami mai nap is az örökjogot fenntartja mindazon elméletek ellen, melyek a társadalom felforgatását az örökjog eltörlésével kezdenék, és éppen az érzés megint az, ami a maga erejének legjavát a multból bírja. Nagy igazságok mintegy a nap világosságaként nyitják föl egy pillanat alatt az emberek lelki szemeit, de az érzés, ennek ereje titokteljesen és lassan növekszik, mint az élő fáé. Ezért kell Franknak mondását különösebben követni a család- s örökjogban, ami t. i. érzéseken alapszik, mert önnön alapját tördeli az olyan jogalkotás, mely a multhoz hűtelen; viszont minél mélyebben veti vissza gyökerét a multba az örökösödés, annál rendületlenebbül bírja a szívekben azt az alapját, mellyel állnia vagy dőlni kell.»

Nem új igazságok ezek, nem Frank Ignáccal, sem Grosschmid Bénivel kezdődtek, ők csak átéreztek és a köztudatba átvitték ezeknek mélységes értelmét és értékét olyan korban, amelyben — Frank Ignác idejében a reformokra mértéktelen vágyódás, Grosschmid Béni idejében a racionalizmus folyományaként — a jogalkotás a nemzeti hagyományok útjáról letérni készült. Mert nincs talán semmi más erősebben meggyökeresedett nemzeti tételünk, mint az, hogy jogot egyedül az ész parancsa szerint csinálni nem lehet. Ez a tétel, amely az európai kontinens művelt nyugati népeiben az ú. n. történelmi iskola tanításában csak a XVIII. század második felében lett tudatossá, akkor is csak olyan ködös formában, hogy a jogot valami titokzatos népszellem (Volksgeist) alakítja ki, Werbőczyknben világosan él, amikor a törvény követelményeként szabja meg, hogy «lex debet

¹ Grosschmid Béni: *Öröklött s szerzett vagyon*. Budapest, 1897. II. kiadás. 145—146. lap.

esse... possibilis secundum... consuetudinem patriae; loco temporisque conveniens...» (Pr. 7. t., 12. §), s amikor kifejti, hogy a boldogult királyok rendeleteiből és törvényes intézkedéseiből az van hatályban, ami: per longum usum in consuetudinem nostram, plus quam per centum annos jam approbatam, derivatum, traductumque esse dignoscitur (Pars II., 6. t., 9. §).¹ Érdekesen egészíti ki Werbőczy szemléletét régi törvényeinknek fáradhatatlan kutatója és legalaposabb ismerője, Kovachich Márton György, azzal a megállapításával, hogy a népléleknek köszönhetjük (genio populi adscribendum est), hogy a századok folyamán, a fegyverek zajában a szövegek szerint már feledésbe ment törvények a nép szíve mélyében megőrizve mint szokás (sub nomine approbatae Consuetudinis) maradt fenn, mert a legerősebb és legtartósabb az, ami szokás útján gyökeresedett meg a gyakorlatban (cum sit usus, moris, et consuetudinis semel receptae, retentissimus ac observantissimus).²

Csak természetes, hogy a jogszabály-alkotásnak az a követelménye, hogy összhangban álljon a nép erkölcsi meggyőződésével, különösen azoknak az államoknak a jogalkotási rendszerében erős, amelyeknek jogrendszerében a szokásnak mint jogforrásnak jelentékeny szerepe van. Ha a szokás, amely a közmeggyőződésben gyökerезik, jogot alkothat, annál inkább indukálhat jogszabály-alkotást vagy meghatározhatja a jogszabály-alkotás irányát.

Köztudomású, hogy Angliában milyen nagy befolyása van a közvéleménynek, a *public opinion*-nak. Dicey egyenesen azt a tételt állítja fel, hogy a törvényeket törvényalkotó közvélemény teremti és neveli. Törvény és közvélemény

¹ Tagányi Károly szerint a nép a *törvény* szón legtöbbször a szokást érti, azaz magát az írott törvényt is csak mint többi más szokását képes felfogni, melyek az ő életét szabályozzák. *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest, 1919. 18. lap.

² *Astraea, complectus subsidia literaria ad historiam legislationis et iurisprudentiam Hungaricam Conscripta communi opera Martini Georgii et Josephi Nicolai Kovachich Senquiciensium*. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1823. I. k., 50. lap és II. k., 5. és 6. lap.

annyira összeszövődnek, hogy sokszor nehéz megállapítani vajjon a közvélemény hozta-e létre a törvényt vagy a törvény megalkotása keletkeztette a közvéleményt. Azt pedig, hogy mi a jogalkotó közvélemény, Dicey így határozza meg: «Minden kornak megvan a hite, meggyőződése, véleménye, megvannak elfogadott elvei, erősen meggyökeresedett előítéletei, amelyek együttvéve alkotják annak a kornak a közvéleményét vagy legalább is a közvélemény uralkodó irányát és az utolsó három-négy évszázadban, de különösen a XIX. században az angol jogalkotás általános irányát közvetve vagy közvetlenül megszabták.¹

C. K. Allen a közvéleménynek az erős befolyása miatt szinte kétségesnek látja a törvényhozás souverainitását.²

Érdekes jelenség a német jogalkotásban és a német jogtudományban a nemzeti szocializmussal beállott fordulat. Ott, ahol a római jog receptiója óta mind a jogalkotás, mind a tudomány évszázadokon át a merev jogi pozitivizmus álláspontján volt, az ú. n. harmadik birodalom jogalkotói és jogtudósai egyaránt hirdetik, hogy az egész jog a népben és a népiségben gyökerezik és azt nem annyira elvont szabályként vagy önkényes alkotásként, hanem inkább a népközösség konkrét rendjeként, a nép jogi meggyőződésének konkretizációjaként kell felfogni.³

¹ A. V. Dicey: *Lectures on the relation between law and public opinion in England during the nineteenth century*. Second edition.

² «Lacking sustained harmony with this public sentiment, sovereign legislation is sovereign only in name, and will soon cease to be even that». Carleton Kemp Allen: *Law in the making*. Second edition. Oxford, 1930. 254. lap.

³ Karl Larenz: «Wir betonen die Verwurzelung alles Rechts im Volk und Volkstum und suchen es nicht so sehr als abstrakte Norm, oder willkürliche Setzung, denn als die konkrete Lebensform der völkischen Gemeinschaft zu begreifen.» *Volksgeist und Recht*. Zeitschrift für Deutsche Kulturphilosophie. Tübingen. 1934. I. k. 1. füzet, 40. lap.

Karl Larenz: «Die konkrete Lebensordnung des Volkes ist also eine von ihrem tatsächlichen Vollzuge und der lebendigen Rechtsüberzeugung der Volksgenossen getragene konkrete Wirklichkeit die zugleich für den Einzelnen als Glied dieser Gemeinschaft eine ihn bin-

β) Amint fentebb már érintettem, a jogszabály-előkészítés során egy, a nemzeti szempontú vizsgálódás körét túlhaladó, általánosabb, átfogó szemléletnek is kell érvényesülnie.

A nemzetnek csak akkor van létjogosultsága, ha nemzeti különlegessége az általános emberi eszme szempontjából értékes, az általános emberi eszmét a különös nemzeti jellegével valósítja meg. Amint Concha Győző mondja: «Csakis azok a népek, melyeknek egyénisége az emberiségre értékkel bír, válhatnak az emberiség élete rendjében önálló alanyokká, nemzetekké, amennyiben elég erejük is van egyéniségüket más nemzetekkel szemben fönntartani.»¹ A nemzeti sajátosságot nemcsak természetadta faji tulajdonságok, hanem kulturális tényezők — s ezek között a jog is — határozzák meg. Annak a nemzetnek, amely kedvező értékelésre tart számot, jogi berendezkedését is úgy kell megállapítani, hogy az általános emberi eszme szempontjából is helyes, értékes legyen.

Ezt a vizsgálódást a jogszabály-alkotás előkészítő munkája során nem mellőzhetjük.

A jog helyességének végső mértékéül csakis valamely

---

dende, verpflichtende Norm darstellt». *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart*. Berlin. 1935. II. kiadás, 156—157. lap.

Karl Michaelis: Das Recht ist nichts anderes, als der Inbegriff der im Volke lebenden Ordnungen und Überzeugungen. Insofern bedarf es keiner gesetzlichen Fixierung. Aber das Gesetz soll diese Anschauung nicht nur zum klaren Bewusstsein bringen, vor Entstellung schützen und den Richter führen, sondern es soll die Volksanschauung zugleich auch gestalten . . . Aber auch im übrigen ist eine solche Rechtssetzung keine Setzung «von aussen» her. Der Führer . . . ist gebunden an das Wesensgesetz seines Volkes.» *Wandlungen des deutschen Rechtsdenkens*. Grundfragen der neuen Rechtswissenschaft. Berlin, 1935. 59. lap.

¹ Concha Győző: *Politika*. I. k., 75. lap.

Széchenyi István: «A magyar népnek . . . nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni . . . ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé . . . sehol érettségre nem virult sajátosságait egy törzsök fajnak, mely . . . bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes családja, csakhogy mint azoknál, úgy ennél is külön sajátosági árnyalatokban» (*Kelet népe*, 57. lap.).

tudatosan kifejtett s magában véve is értékes erkölcsi felfogás szolgálhat.¹ A megfelelő erkölcsi mérték alá helyezve válik el, hogy egy-egy jogszabály, jogintézmény vagy jogintézmények rendszere, vagyis egy-egy jogrendszer megüti-e a helyes jog mértékét.

A jogalkotásban a helyesség megítélésére természetesen a jogalkotás idejében fennálló erkölcsi felfogás szolgál irányadóul. Az erkölcsi felfogás ugyanis korszakok szerint változik. A rabszolgaságot az ókorban még az erkölcs szempontjából is védhető intézménynek tartották.² A házastársak, a szülők és a gyermekek viszonyának sem volt mindig az az erkölcsi tartalma, ami a mai kultúrfelfogás szerint van (polygamia — monogamia, nőrablás, gyermekkítétel, gyermekeladás, szülői fenyítőhatalom, római jogi pater familias jogállása stb.).³ Volt idő, a XVIII. századi felvilágosodás korában, amikor az egyéniség szabad kifejtésének lehetőségét tartották az emberi méltósággal egyedül összeegyeztethetőnek,⁴ a XIX. század második felében az individualis

¹ Moór Gyula ilyenül a nyugateurópai keresztény erkölcsi felfogást jelöli meg (*Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, 1923. 303—304. lap.).

² Aristoteles azt vizsgálva, hogy van-e természeténél fogva szolgál, az igazságosság igazolja-e egyeseknél a szolgaságot s vajjon minden szolgaság természetellenes-e, arra a megállapításra jut, hogy vannak emberek, akik értékesebb testi és lelki tulajdonságaiknál fogva, vagyis természetnél fogva szabadok s olyanok, akik természetnél fogva szolgák, az utóbbiakra nézve előnyösebb és igazságos is, hogy szolgáljanak; már magábanvéve az is a kiválóság jele lehet, hogy valaki mást leigázni képes. Ahol a szolga és az úr közötti viszony a természet rendjének megfelel, ott ez a viszony helyes és igazságos, ahol azonban csupán a törvényen vagy az erőszakon alapul, helytelen és igazságtalan (*Politika*. Haberern Jonathán fordításában. Pest, 1869. 9—20. lap.).

³ Wilhelm Wundt: *Ehe und Familie in der primitiven Gesellschaft, Ehe und Familie im Zeitalter der politischen Entwicklung (Völkerpsychologie*. Leipzig, 1929. VII. k., 190—288. lap, VIII. k., 28—65. lap).

⁴ Ennek az erkölcsi felfogásnak kifejezője a Déclaration des droits de l'homme et du citoyen az 1791. évi francia alkotmány élén.

erkölcsi felfogással szemben hatalmas erővel tört előre a szociális erkölcsi felfogás.¹

Hogy a jogszabály-alkotás az erkölcs követelményeinek megfeleljen, nemcsak a jogalkotás szépségének, helyességének eszmei kívánalma, hanem gyakorlati célú elv is.

A jogszabály-alkotás célja az, hogy alkalmazkodjanak hozzá.² Olyan jogszabály, amely a kor erkölcsi felfogásának nem felel meg, súlyos lelki tusakodásba sodorja a társadalomnak éppen a legértékesebb elemeit, azokat, a kiknek mind a jogszabály, mind az erkölcs parancsának megtartása nem közömbös. Igaza van Moór Gyulának, amikor megállapítja, hogy minden erkölcstelen jogalkotás a jogot alapjaiban támadja meg, megingatja a jogtiszteletet, aláássa a jog tekintélyét.³ Mert amint Antigone bátran mondja szemébe Kreonnak :

Isten törvénye nem ma, tegnap óta áll,
Öröktől él s korát nem tudja senki sem ;
Megtörni ezt a törvényt ember kedvéért,
S az égiektől érdemelni büntetést
Nem volt eröm.⁴

Nemcsak a költő, hanem a bölcselő is vallja az antik görög világnak ezt a felfogását. Aristoteles *Politikájában* olvassuk, hogy az írott törvényeknél tekintélyesebbek s fontosabb tartalmúak azok a törvények, amelyek az erkölcsös megszokottságon (ἔθνη) alapulnak.⁵

Egész jogrendszerek s az azokon felépülő államok sorsát pecsételi meg a pozitív jognak az erkölccsel összeütközése.

¹ XIII. Leo pápa «Rerum novarum» kezdetű apostoli körlevele (1891).

² Aristoteles is felismerte, hogy a helyes törvény (εἰσνομία) legfőbb kritériuma az, hogy engedelmeskedjenek azoknak (*Politika*, IV. könyv, 6. fejj.).

Eduard Spranger : Gewiss ist ein Recht nur dann lebensfähig, wenn es von der zugehörigen Seite des sittlichen Bewusstseins der Rechtsgenossen bejaht und getragen wird (*Lebensformen*, Halle, 1927. 6. kiad. 375. lap).

³ *Bevezetés a jogfilozófiába*. 346. és 347. lap.

⁴ Sophokles : *Antigone*. Csiky Gergely fordításában.

⁵ Aristoteles : *Politika* (IV. könyv, 6. fejj.).

A talmudi jogot nem fogadhatjuk el helyes jognak, mert végigvonul benne a mások iránti magatartás megítélésének kettős mértéke, amely enyhébb a más fajhoz, szigorúbb a saját fajhoz tartozó irányában ; ez is egyik oka annak, hogy sokezeréves léte ellenére mintajoggá nem lett. Nem szorul bővebb fejtegetésre, hogy a bolsevizmus rendje, amint Marx tanításain felépülő bármely állami rend, amely a vallás, a haza, a család, a magántulajdon intézményének tagadásán épül fel, erkölcsi értékmérő alatt a jogrend nevet nem érdemli meg. A szemünk láttára¹ omlott össze egy európai állam, mert nemcsak keletkezése, hanem fennállása is nélkülözötte az erkölcsi alapokat.

Rendes időkben a jogalkotásnak szinte magától értődő követelménye, hogy összhangban legyen az erkölccsel. Válságos időkben azonban, amikor akár a gazdasági, akár a politikai, akár a társadalmi élet elemeinek természetes vagy észszerű rendje megzavarodik, erőre kap a machiavellisztikus elv, hogy a válságból kivezető eszközök megválasztásában erkölcsi szempontoknak nem szabad korlátozniok. Felfogásom szerint épen válságos időkben fokozott gondot kell fordítani különösen a jogalkotásban az erkölcsi szempontok érvényesülésére, mert amint a válságok rendszerint az erkölcsi elvek felborulásából keletkeznek, az erkölcsi rend helyreállítása már magábanvéve is a válság orvoslása vagy legalább is erőteljes lépés az orvoslás felé.²

Mind a két irányú vizsgálódás, jelesül az, hogy a tervezett jogalkotás egyrészt nemzeti, másrészt erkölcsi szempontból helyes-e, vagy miként felel meg az ebből a két szempontból fennálló követelményeknek, a jogbölcselet területén megy végbe. A jog helyességének vizsgálata a jogbölcseletnek egyik legnagyobb jelentőségű tárgyköre. A jogszabály-előkészítés a konkrét jogszabály-alkotásnak nemzeti és erkölcsi

¹ az 1939. év tavaszán.

² Louis Le Fur : «La crise morale et juridique que nous subissons et qui a ses répercussions dans tous les domaines, commercial et industriel, économique et financier, semble devoir hâter ce mouvement de retour à la conception traditionnelle sur le fondement du droit» (*Les grands problèmes du droit*. Paris, Avant-propos.).

szempontú megítélésében a jogbölcsélet elveit és módszereit alkalmazza.

A tervezett jogszabály-alkotásnak nemzeti szempontú vizsgálata során a jogszabály-szerkesztő induktíve, a jelennek néprajzi, társadalmi, politikai, gazdasági, művelődési viszonyaiból és a multnak adataiból, vagyis a történelemből megállapítja a nemzet felfogását a konkrét jogszabály-alkotás tárgyául szolgáló kérdésben, s ha ehhez eljutott, ebből mint általános elvből dedukálja a szabályozás alatt álló konkrét kérdésnek a nemzeti felfogás szempontjából helyes megoldását. Nem jelent ez a módszer merev, csökönös ragaszkodást a régihez akkor is, ha az a nemzet érdekének már nem felel meg, hanem csak azt, hogy az újat a régiből fejlesszük ki, a meglévő törzsbe csak olyan új gallyat ojtunk, amely természeténél fogva ahhoz hozzáferr, s amit a régi törzs gyökérzetének a hazai talajból felszívott nedvei táplálhatnak; mandulára nem ojtunk körtét, vadkörtére sárgabarackot. Ez a munka, nevezetesen a jogszabálynak olyan tartalmi szerkesztése, hogy a nemzeti jogfejlődés irányába beleilljék, előbb szintézis, jelesül a jelen és a mult igazolt ismereteiből a rendszer megállapítása, azután analízise annak, hogy milyen új rész, miféle tartalommal felel meg a rendszernek és illeszthető bele a megállapított szintézisbe.

A másik síkban, jelesül az erkölcs szempontjából végzett vizsgálódás körében az erkölcsi rendszerre, amelyhez a jogszabály-előkészítésnek hozzá kell simulnia, nem kell analitikus vizsgálódás útján jutnunk el; az «a priori» megvan, legfeljebb időbeli változásait kell figyelemmel kísérni.

A jogalkotásnak a nemzeti és az erkölcsi szempontú szintézisbe beillesztése — amint fentebb említettem — a jogbölcsélet területére vezeti át a jogszabály előkészítőjét. Van olyan felfogás, amely tiltakozik az ellen, hogy a jogszabály-alkotás, amely gyakorlati célokra törekszik, jogbölcséleti térre nyúlják át, ellenkező felfogás örömmel látja a jogbölcsélet térfoglalását.

A német jogirodalomban széles medrek között folyó methodologiai vitának egyik legjobban kiéleződött kérdése éppen az, hogy micsoda szerepe legyen a jogbölcséletnek.

Heck Fülöpnek Binderrel, Schönfelddel és Larenzzel folytatott nagy vitájában¹ ez az egyik főütközőpont. Heck szembeszáll azzal az állásponttal, hogy a jogbölcsélet eredményei a gyakorlati jogtudományban irányadók legyenek. Szerinte a gyakorlati jogtudománynak filozófiamentesnek kell lennie. A gyakorlati jogtudománynak nem lehet és nem szabad jogbölcséleti fogalmakból kiindulnia, ez megint csak a «Begriffsjurisprudenz»-be döntené a jogtudományt. A jogbölcsélet a jogot is az egész világot átfogó bölcséleti összszemléletbe akarná bevinni, holott a jogásznak nem az összképpel, hanem első sorban az élet konkrét eseteivel kell foglalkoznia s általános, átfogó fogalmakat csupán az áttekintés végett kell alkotnia. Tévesnek tartja tehát mind Binder álláspontját, aki «a priori» meglévő, konkrét materiális tartalmú programhoz mint jogeszméhez igazítaná a jogszabályokat, mind Larenz álláspontját, aki a jogszabályban a népszellemnek (Volksgeist) a politikai vezetés felfogása szerint való konkretizációját látja, mind Schönfeld álláspontját, aki szerint a jog a népi közösségnek a népiségben, a népben gyökerező konkrét életformája. A bölcséletnek a legmagasabb távlatokból alkotott képzei — mondja Heck — jók lehetnek arra, hogy a jogász azok világánál életfelfogásának helyességét mintegy ellenőrizze, de nem alkalmasak arra, hogy a valóság megismerését ezek miatt mellőzze és a valóság ismeretén alapuló képzeteket egyszerűen ezekkel a bölcséleti képzetekkel helyettesítse; ha a bölcséleti magasságokból

¹ Philipp Heck: *Rechtsphilosophie und Interessenjurisprudenz* (Archiv für die Zivilistische Praxis, XXIII. k., 2. f.); *Die Interessenjurisprudenz und ihre Gegner* (u. o. XXII. k., 2. f.); *Rechtserneuerung und juristische Methodenlehre*. Recht u. Staat. 1936., 118. lap); *Problem der Rechtsgewinnung*. 2. kiad. 1932. Julius Binder: *Bemerkungen zum Methodenstreit in der Privatrechtswissenschaft* (Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht. 100. k., 4—83. lap, 1934.); *Grundlegung der Rechtsphilosophie*. Tübingen, 1935; Karl Larenz: *Rechts- und Staatsphilosophie der Gegenwart*. 2. kiad., Berlin, 1935.; *Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie* (Archiv für die zivilistische Praxis, neue Folge XXV. k., 3. füzet). Walther Schönfeld: *Rechtsphilosophie, Jurisprudenz und Rechtswissenschaft* (Zeitschrift für deutsche Kulturphilosophie, I. k., 1. füzet, 1934.).

alkotott kép helyes, teljes és határozott, nincs reá szükség, mert a valóság közvetlen közeli szemlélete ugyanazt a képet adja; ha pedig a bölceleti szemlélet nem helyes, nem teljes és nem határozott, más mint a valóság, a jogásznak hasznavehetetlen, mert ha az után indul, az arra alkotott jogszabály idegen volna az életnek; a jogásznak nem szabad elfelednie, hogy a bölceleti fogalmak nem az ő céljaira készülnek s bármennyire csodálja is azokat, jogi fogalmakkal kell helyettesítenie.

Heck mesternek a bölcelet és a jog viszonyairól alkotott ezekkel a megállapításaival nem tudok egyetérteni. Egyrészt azért, mert — amint fentebb kifejtettem — a jogszabály helyességének, még pedig nemcsak eszmei, hanem gyakorlati helyességének követelménye az, hogy beleilleszkedjék a különleges nemzeti és általános emberi eszme által meghatározott magasabb szintézisbe, ehhez pedig csak történelembölceleti és általános bölceleti szemlélet útján juthatunk el, másrészt azért, mert nem mondhat le a jogász arról a célkitűzésről, hogy amikor az élet sokezernyi viszonylatát szabályozza, necsak az összeütköző érdekek helyes kiegyenlítését keresse, hanem egyszersmind az életet nemzeti és erkölcsi szempontból szebbé, jobbá, nemzetibbé, erkölcsösebbé tegye.

A gazdasági, a társadalmi, a politikai élet — különösen a mai válságos időkben — hányszor támaszt jogszabályalkotás iránt olyan követelményeket, amelyeket múló vagy egyoldalú gazdasági, társadalmi vagy politikai, sőt — horrendum dictu — személyes érdek indokol ugyan, de a nemzeti és erkölcsi szempontú mérlegelés könnyűnek talál és elhárít. Nem egyszer hivatkozott már a jogszabály-előkészítés az ilyen követelményekkel szemben, mint tételes jogunknak élő szabályára, Szent István dekrétuma I. könyvének fentebb már idézett 8. fejezetére: «quis Graecus reget Latinos graecis moribus . . .», úgyszintén a Hármaskönyv prologusa 6. titulusának 12. §-ára: «. . . lex debet esse justa, honesta, possibilis secundum naturam et secundum consuetudinem patriae . . .» Jó az, hogyha a törvényelőkészítő felszáll¹

¹ Heck: «Sie (d. h. die Rechtsphilosophie) schwebt gleichsam,

olyan magasságokba is, ahonnan szélesebb látkörű szemléletben láthatja a jelenségeket és megítélheti, hogy a részlet, amit a képbe beállítani kívánnának, nem zavarja-e meg az egésznek az összhangját.

2. A konkrét jogalkotási kérdés körébe vágó elemző és a szélesebb körű áttekintés alapján végzett összefoglaló vizsgálódás során kialakul a törvényszerkesztő lelkében a jogszabály tartalma. Ez az egészhez viszonyítva a munka előkészítése, de lényegében véve a munkának a nagyobb, mélyebben járó része, ezt követi a szerkesztő munka. Nem kétséges, hogy a munkának ez a része is nagyjelentőségű. Ha valahol, a jogszabály-alkotásban igaz, hogy *forma dat esse rei*. Mégis az előadottak átgondolása után aligha lehet helybenhagyni azt a felfogást, hogy a jogszabály-alkotó gondolatmunkája úgy, amint a matematikusé, csupán vagy főképpen szerkesztésben áll.

Spranger, aki legtisztábban képviseli ezt az álláspontot, úgy képzei el, hogy a jogszabály-szerkesztő felajzza képzeletét és eseteket szerkeszt. Eseteket, amelyek az életben talán sohasem fordulnak elő, ezekre normákat szab s tisztán logikai úton megállapítja törvényszerű összefüggéseiket.¹ Ez a felfogás, amely a jogászi gondolkodást a matematikai gondolkodással azonosítja, úgy képzei el, hogy valamint a matematikus «a» alatt bármely számot ért 0-tól a ∞ -ig,

---

um einen modernen Vergleich zu gebrauchen, auf einem Flugzeuge hoch über der Erde. Sie kann daher viel umfassende Höhenbilder aufnehmen. Im Vergleich zu ihr arbeitet der praktische Jurist in der Tiefe auf und in der Erde» (*Rechtsphilosophie und Interessenjurisprudenz*. Archiv f. d. ziv. Praxis. Új folyam, XXIII. k., 154. lap.).

¹ Eduard Spranger: . . . Jedes positive Gesetz oder jede Rechtsordnung stellt einen Zusammenhang von Begriffen und Normen dar, der *a priori* im Geiste entworfen wird, auch wenn der konkrete Fall dieser Art nie vorkäme und nie vorgekommen ist. Also wiederum ein «Linienziehen» rein aus der Kraft des Geistes und ein Verfolgen der so entstehenden Gesetzhelikeiten bis in die letzte Konsequenz (*Begabung und Studium*. Leipzig, 1917., 23. lap.).

Spranger fejtegetéseire támaszkodik Kornis Gyula is a jogászi gondolkodás sajátosságának kifejtésében (*Bevezetés a tudományos gondolkodásba*. Budapest, 1922., 117—120. lap.).

«b» alatt, ugyancsak bármely számot 0-tól a ∞ -ig, kivéve «a»-t s a két mennyiségnek ebben az összefüggésében, hogy

$$(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$$

tökéletesen közömbös, hogy «a»-nak és «b»-nek miféle mennyiséget tulajdonítunk, mert az említett egyenletben kifejezett törvényszerű összefüggés «a»-nak és «b»-nek bármely értéke esetében fennáll, akként a jogász is állíthat fel olyan elvont fogalmakat, amelyek konkrét, meghatározott tartalomtól függetlenek s az elvont fogalmak között felállíthat «a priori» logikus összefüggéseket.

A jognak ez a matematikai szemlélete élesen jelentkezik azokban az elméletekben, amelyek az élettől különvált, az élet fölött lebegő, az élettől független norma-rendszert tudnak elképzelni, amelyben az abstrakciók útján elvont tényállásokra a norma-világ rendszeréből folyó szigorú logika útján megállapítják a következményt, az «ítéletet». Ezek szerint az elméletek szerint egy-egy jogrendszer egy-egy zárt logikai rendszer, amelyben a fogalmak abstrakciók, a tényállások képzeltek, a normák logikai törvényszerűségek. Mindez a «soll» világa teljesen független a valóságtól, a «sein» világától. A legkövetkezetesebben fejtette ki ezt a rendszert Hans Kelsen.¹

Az igaz, hogy a jogszabály-alkotás nem mellőzheti az abstrakciót. Ez a szellemi művelet két vonalon is jelentkezik, ú. m. a típusok képzésében és a rendszer-építésben.²

A típusok képzését nem mellőzhetjük a jogalkotásban. Az életben előforduló vagy előfordulható minden egyes

¹ Hans Kelsen: *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*. 1923., 2. kiad., *Rechtswissenschaft und Recht*. Zeitschrift für öffentliches Recht III. k., 181. lap. *Allgemeine Staatslehre*, 1925. *Reine Rechtslehre*, 1934.

² Már Aristoteles — az alkotmány helyes felállításának tárgyalása során — figyelmeztet arra, hogy a jogalkotás helyességét két szempontból kell megvizsgálni, jelesül abból a szempontból, hogy helyesen vannak-e felállítva a törvényes meghatározások és abból a szempontból, hogy nem áll-e a rendelkezések valamelyike ellentmondásban a jogrendszer azon céljával és alakjával, amelyet a törvényhozó szándékolt és magának kitűzött (*Politika*, I. könyv, 6. fejezet).

esetre külön-külön megfelelő jogszabályt alkotni nem lehet. Az élet változatai kimeríthetetlenek, különösen azé az életé, amelyben — amint a jog szabályozása alá eső életben — jelentős tényező az ember, az okozatosság törvényének mindenben alá nem vetett akaratelhatározó képességével. Ki tudná akár tapasztalati tények alapján empirikusan, akár tisztán az elme kombinatív munkájával spekulatívve előre meghatározni, hogy a házastársnak mi minden olyan tette, viselkedése merülhet fel, amely a házassági jogviszony fenntartását lehetetlenné teszi; ki tudná előre meghatározni mindazokat a konkrét tényállásokat, amelyekben kártérítési kötelezettség megállapítása indokolt lehet; ki tudná felsorolni konkrétan mindazokat a cselekvéseket, magatartásokat, amelyeket büntető megtorlás nélkül hagyni nem lehet. Konkrét tényállásra szabott jogszabály-alkotás feltételeznél, hogy előbb merüljön fel az eset s utólag alkottassék a jogszabály. Az gyakran előfordul, hogy valamely felmerült eset szolgál indítóokul jogszabály-alkotásra, mert a felmerült eset tanulságából látjuk, hogy bizonyos irányban jogszabály-alkotásra szükség van, az azonban kivételes, hogy jogszabályt alkotunk valamely már felmerült konkrét eset szabályozására. Ilyenkor is, ha csak nem kivételes jogszabályt (privilegiumot) alkotunk, igyekszünk elvontan megalkotni a jogszabályt. A felmerült konkrét esetre szóló jogszabály-alkotás sértené azt az általános jogelvet, hogy a jogszabályt általában csak a megalkotása és a hatálybalépése után felmerülő esetekre kell alkalmazni,¹ a jogszabálynak visszaható ereje rendszerint nincsen, de helytelen volna azért is, mert egyesítené a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak — legalábbis az uralkodó felfogás szerint — szétváló feladatát, működését.

Az elvont normál- vagy tipustényállás szerkesztése egyik

¹ Edward Jenks: «A statute (save in a very few exceptional instances) does not, like a judicial decision, attempt to settle a dispute which had already arisen, or to punish an offence already committed. When it does so it is said to be *ex post facto*; and *ex post facto* legislation is generally regarded as unjust (*The book of English law*. London. IV. kiad., 46. lap).

legnehezebb része a törvényszerkesztő munkának.¹ A szellemi munka rendszerint egy meghatározott esetből indul ki, ezt kísérli meg általánosítva leírni, azután kipróbálja, hogy az így meghatározott tényállás megfelel-e már ismert konkrét eseteknek, amelyeket ugyanez alá a szabályozás alá kíván vonni; de az életből ismert eseteken túl is képzelt eseteket szerkeszt s ezeknek a szempontjából is megvizsgálja, nem kell-e a meghatározást új elemek felvételével megszőkíteni, hogy esetek, amelyeket nem kíván a szóbanlévő szabályozás alá vonni, kiessenek alóla, vagy nem kell-e a meghatározást egyes elemek kihagyásával bővíteni, hogy több olyan eset férjen alája, amelyeket azonosan kíván szabályozni. Végig kell gondolni, nincsenek-e vagy nem képzelhetők-e olyan tényállások, amelyek, noha kisebb vagy nagyobb mértékben a meghatározott tényállás alá esnek, mégis, minthogy eltérő szabályozást kívánnak, ennél fogva azokat a már meghatározott tényállástól különálló típusként, tényálláscsoportként kell megszerkeszteni. A tényálláscsoportoknak erre a szétválasztására különösen kell figyelni azért, mert kellő szétválasztás hiányában a jogalkalmazás során a nagybanegészben hasonló tényállású eseteket per analogiam a jogszabályban meghatározott tényállásra megállapított szabály alá vonnák. Így keletkeznek az egymás mellé rendelt tényállás-csoportok.² Vannak egymás alá rendelt tényálláscsoportok is. Ilyen viszonyban áll a típus-eset és a kivétel. A kivétel megegyezik a típus-esettel, de jogpolitikai szempontból mellőzni kell a típus-esetre megállapított szabály alá helyezését.³

Ennek az általánosító rendszernek túlzása az, amikor a

¹ Már Aristoteles megállapította, hogy nem könnyű általános meghatározásokkal minden egyes esetet is megjelölni és világosan kitűzni (*Politika*, III. könyv, 6. fejezet).

² Ilyen egymásmellé rendelés például a kényszerből megkötött, az uzsorás és a kizsákmányoló ügylet; a hamis vád, a rágalmazás és a becsületsértés.

³ A kereskedők közötti ügylet, bár teljesen meg is egyezék az uzsorás ügyletnek a törvényben meghatározott tipikus tényállásával, mégis jogpolitikai okokból kivéttetik az uzsorás ügyletek köréből.

tényállás olyan tág, annyira általános, hogy ennek következtében tartalmatlan. Bizonyos mértékben ilyennek lehet tekinteni azokat az általános kijelentéseket, amelyeket újabban «Generalklauseln» névvel említenek, amelyekben némelyek ¹ a pozitív jogalkotás csődjét, mások ² a jogfejlődés erőteljes lehetőségét ³ látják.

A típus-tényállásokat szerkesztő jogalkotásnak ellentéte az eseti (kazuisztikus) jogszabály, amely általánosítások és összevonások nélkül külön-külön állapítja meg az egyes esetekre a szabályt. A túlságosan kazuisztikus jogszabály-szerkesztés különösen abból a tekintetből hibás, hogy a konkrét esetnek a jogszabályokban megállapított tényállások valamelyikével való azonosítása nehéz; lehetséges, hogy a konkrét eset a törvényben megállapított és nem általánosított tényállások egyike alá sem, vagy több alá vonható.⁴ Itt is, mint sok másban, úgy látszik, az öreg Daedalusnak van igaza: «medio tutissimus ibis».⁵

A jogszabály-szerkesztés során megállapított általános tényállások, schémák azonban lényegesen különböznek a matematikai általános mennyiségektől. A matematikai álta-

¹ Justus W. Hedemann: *Die Flucht in die Generalklauseln*. Jena, 1933.

² H. Lange: *Liberalismus, Nationalismus und Bürgerliches Recht*. Tübingen, 1933.

³ Carl Schmitt meggyőződése szerint a «generalklausulák» alkalmazásak arra, hogy új, helyesebb jogász gondolkodást fejlesszenek ki (*Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*. Hamburg, 59. lap.); G. K. Schmelzeisen ezzel szemben veszedelmet lát a generalklausulákban, mert: die Generalklauseln verführen allzu leicht zur Unlust im Denken und zur Entscheidung aus einem mehr oder weniger verschwommenen und daher unzuverlässlichen Rechtsgefühl (*Deutsches Recht*. Tübingen).

⁴ Ez a hibája például az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről alkotott 1910: XXIV. törvénycikknek.

⁵ Hans-Otto de Boor szerint: «Die Gesetze sollten so konkret gefasst sein, dass für die typischen Vorgänge des Lebens der Rechtsgenosse weiss, was er zu tun und zu lassen hat; so abstrakt, dass sie einige Anpassung an die unendlichen Verschiedenheiten des Lebens gestatten». (*Die Methode des englischen Rechts und die deutsche Rechtsreform*. Berlin, 1934., 39. lap).

lánosságnak, «a»-nak vagy «b»-nek a tartalma ugyanis teljesen közömbös; «a»-ba beleképzelhetek bármely mennyiséget, «b»-be szintén, kivéve «a»-t, a jogszabályba iktatott általános tényállás azonban, ha nem is egyes előre meghatározott esetet, de mégis az eseteknek bizonyos meghatározott körét öleli fel. A másik nagy különbség pedig a matematikai általános mennyiség és a jogszabály általános tényállása között az, hogy amíg a matematikai általános számnak semmi köze sincs a valóságos élethez, merő abstrakció, addig a jogszabály általános tényállása — legalábbis helyes jogszabály-alkotásban — a valóságos élet, a valóságos életnek egy-egy kiszakított része. Nem is lehet más, mert hiszen a jog az életviszonyokat szabályozza. Amikor a mindennapi élet annyi kimeríthetetlen változatával tárul elénk, amikor a feladatunk az, hogy a jogszabály-alkotással ennek az érzékeinkkel felfogható valóságnak a rendjét biztosítsuk, minek fordítsunk hátat ennek a valóságvilágnak, minek forduljunk csupán a képzelethez, hogy kigondoljunk olyan eseteket, amelyek — amint Spranger mondja — sohasem fordultak elő, vagy talán nem is fordulhatnak elő. Elismerem, vannak *a priori* elgondolások, amint pl. a mi jogrendszerünkben az oszthatatlan családi birtok (1920 : XXXVI. t.-c. 70. §.), a paraszthitbizomány (1936 : XI. t.-c. 78. §.), a gabonajelzálog-jog (1930 : XXII. t.-c. 15—34. §), a telekadósság (1927 : XXXV. t.-c. 81—86. §), amelyek a reájuk vonatkozó jogszabály megalkotásakor a képzelet szüleményei voltak s legalább ezideig azok is maradtak, de ez épen azt bizonyítja, hogy vagy hibás volt a jogszabály-alkotó gondolat s *desuetudo* útján lassankint az enyészeté lesz, vagy pedig azt, hogy a jogszabály-alkotás idejében fennállott s a jogszabály-alkotó által szem előtt tartott életviszonyok úgy változtak meg, hogy az akkor életrevaló gondolat életképességét időközben elvesztette, tengődik, a viszonyok változtával talán életre kél. A felhozott példák közül halva született, vagy legalábbis életképtelen születtnek mondhatnám az oszthatatlan családi birtokot és a paraszthitbizományt, mint az észnek, a képzeletnek *a priori* szüleményeit, amelyek a magyar nép érzés- és gondolatvilágában idegenek s abban sohasem fognak

meggyökeresedni; a viszonyoknak közvetlenül a jogszabályalkotást követő megváltozása következtében egyelőre szunynyadó állapotban van a gabonajelzálog-jog és a telekadósság, a gazdasági helyzet megváltozásával talán életre kelhetnek. Az élettől elvontság, a matematikai absztraktság tehát, amit Spranger a jogszabály lényeges, jellemző tulajdonságának tart, épen ellenkezően nem velejárója, hanem *hibája*, beteges tünete a jogszabálynak.¹

A jogszabályban a többé-kevésbé általánosított tényálláshoz, a típus-esethez hozzáfűzzük a következményt. Ha a tényállásnak tipikusként megalkotásában, az absztrakcióban van is valami elem a matematikai módszerből, a jogi következménynek a tényálláshoz hozzáfűzésében a matematikai módszerből nehéz valamit is felfedezni. Az ugyanis, hogy egy-egy tényálláshoz, mint praemissához miféle jogi következményt fűzünk, a tényállás jogi szempontú értékelésétől függ. A praemissának és a következménynek összefűződése nem olyan szükségképeni, mint a matematikában, nem lehet egyenlettel kifejezni.

$$(a+b)^2 \text{ mindig} = a^2 + 2ab + b^2,$$

de semmiféle *a priori* fennálló törvényszerűség nem köti a jogszabály-alkotót abban, hogy az életből vett és a jogszabály számára általánosított tényálláshoz micsoda jogkövetkezményt fűzön, vagyis mikép alakítsa ki a normát. Természetes, hogy a jogszabály-alkotásnak ez a mozzanata sem önkényes, nincs feloldva minden törvényszerűség alól, de ez a törvényszerűség nem matematikai. Hogy micsoda szabály kapcsolódjék az általánosan meghatározott tényálláshoz, az egyrészt a jogalkotás céljától, másrészt a jogrendszerrel függ.

A jogszabály-alkotás célja és a tényállásra szabott norma közötti viszonyban meg kell lennie annak a törvényszerűségnek, amely a célt az eszközzel összekapcsolja, vagyis

¹ Ezt a tünetet részletesen fejtegeti az Országos Nemzeti Klubban az 1938. évi február hó 23. napján tartott előadásom: *A jog elhajlása az élettől* (Budapest, 1938, az Országos Nemzeti Klub kiadványainak 17. füzeté).

a normának alkalmasnak kell lennie arra, hogy a jogszabály-alkotás célját szolgálja. Ez a követelmény azonban a megoldások egész sorozatának a lehetőségét nyitva hagyja; a jogszabály-alkotó egyéni értékelésétől függ, hogy melyiket tartja helyesnek. A matematikai kapcsolatok efféle válogató eljárást nem engednek meg. Meghatározott matematikai helyzetről meghatározott eredményre csak meghatározott matematikai kapcsolat útján juthatunk el, mert a matematikai összefüggések *a priori* meghatározottak, szükségszerűek. A jogszabály-alkotás során ezzel szemben az összefüggéseket — ha nem is tetszés szerint, — de a lehetőségek széles keretében állapíthatjuk meg. Ha példának okáért világosan áll előttünk az a jogszabály-alkotási cél, hogy a gazdaságilag gyengébbet az erősebb szerződő fél kizsákmányolásától megóvjuk, s meghatároztuk a kizsákmányoló ügylet tipikus tényállását, a tényálláshoz a cél elérése végett többféle szabályt fűzhetünk. Semmisnek, vagy megtámadhatónak nyilváníthatjuk az ügyletet, megadhatjuk a visszalépés jogát, kártérítést adhatunk a sértettnek, büntető következményeket állapíthatunk meg, ezek közül többet össze is kapcsolhatunk. S az összefüggések megállapítása itt sem az észnek pusztá logikai játéka, nem «in Linienziehen rein aus der Kraft des Geistes» — amint Spranger írja. A tényállásokhoz fűződő normák nem annyira az ész kitalálásai, mint inkább az élet követelményei. Hiszen a jogszabály «norma agendi», a normákat azért állítjuk fel, hogy az emberek cselekvéseit szabályozzuk velük. Hogyan lehetne a praktikus élet szabályait az élet tapasztalatainak, lehetőségeinek, követelményeinek figyelembevétele nélkül, egyedül elvont okoskodás útján állapítani meg? Ez lehetne talán bámulatot keltő logikai mű, afféle «reine Rechtslehre», jogtan, de vértelen, élettelen, gyakorlati érték nélkül.

A jogszabály-alkotás célja mellett a másik tényező, amely a tényálláshoz fűződő szabályt meghatározza: a jogrendszer. Minden egyes jogszabálynak bele kell illeszkednie a jogrendszerbe. A rendszeresség, a rendszer nemcsak tulajdonsága a helyes jognak, nemcsak kerete, összefoglalója a jogszabályoknak, hanem hozzátartozik a jog lényegéhez,

szubsztanciális eleme annak ; rendszer nélkül nincsen jog épen úgy, amint összetartó szerkezet nélkül nincsen épület. Rendszer nélkül a jogszabályok

. . . . . rudis indigestaque moles.

Nec ququam nisi pondus iners, congestaque eodem.

Non bene junctarum discordia semina rerum.

Amikor rendszerről beszélek, nem kell szükségképpen részekre, fejezetekre, címekre és alcímekre beosztott törvénykönyvre gondolnunk. Kodexbe össze nem foglalt jognak is lényege a rendszer. Egyetlen, bármily rövidke jogszabályról legyen is szó, annak is bele kell illeszkednie a jogrendszer egészébe. Azt is mondhatnám, hogy az egyes jogszabályok úgy viszonylanak egymáshoz és az egészhez, mint egy óramű részei. Pontosán kell kapcsolódnok egymásba, mert különben nem alkothatnak órát. Hiába szabná meg például a jogszabály, hogy mezőgazdasági ingatlant bizonyos legkisebbnek megszabott mértéken túl eldarabolni nem szabad, ha ennek a következményeit a jelzálogjogon, az öröklési jogon, a közszerzeményi jogon, a végrehajtási jogon és mindazokon az egyéb jogintézményeken is keresztül nem vinné, amelyek mezőgazdasági ingatlanok eldarabolására vezethetnek. Az egyik főkövetelmény a jogszabály-szerkesztővel szemben épen az, hogy át tudja tekinteni egy-egy tervezett új szabálynak a kihatását a jog egész területére, ehhez képest meg tudja ítélni, micsoda változtatásokat kell tenni a meglévő jogszabályokon, hogy azok az új jogszabállyal elérni kívánt cél megvalósulását ne gátolják, vagy micsoda módosításokat kell tenni a tervezett jogszabályokon a végből, hogy az a meglévő jogszabályok rendelkezéseinek érvényesülését nem szándékolta módon ne érintse.

Egy-egy jogrendszert rendszerré nemcsak — hogy úgy mondjam — részeinek mechanikus összefüggése tartja össze, ezen a külső kapcsolaton felül igazi önálló jogrendszernek belső összekötője is van, amit a jogrendszer szellemének szoktunk nevezni. Ebben az értelemben beszélünk példának okáért arról, hogy ez vagy amaz a magyar jog szellemével össze nem egyeztethető, vagy ez vagy amaz a magyar jog

szelleméből következik. Ilyen értelemben jellemezzük például a jogrendszert drákói-nak, individuális-nak, szociális-nak, közjogias-nak, magánjogias-nak, materialisztikus-nak, ideális-nak stb. De ott is, ahol a jogrendszer egészét átfogó egységes szellemet nem is lehet megállapítani, az egyes jogintézményeket átfogó szellemet bizonyára ki lehet mutatni.¹ A magyar magánjog vagyoni jogi intézményeit mindenkor erősen jellemezte a családiasság elve (ösiség), házassági jogát a nő egyenjogúsága, birtokrendszerét a közjogiasság (királyi adományrendszer) stb. A rendszeresség követelménye ehhez képest nemcsak az, hogy az új jogszabály zökkenő nélkül illeszkedjék bele a meglévő jogszabályok mechanizmusába, hanem szellemébe is. Az Országbírói Értekezlet tárgyalásainak túl nyomó része annak a keresése volt, hogy miképpen lehetne az 1848 előtti birtokjogunkban uralkodott családiasság elvét jogrendszerünkben a változott viszonyok között is és a változott viszonyoknak megfelelően fenntartani. Kúriánk a teljesülési és a jogegységi határozatokban tanulságos példáit mutatja annak, hogy miképpen kell gondos elemző munkával az egész jogrendszert vagy az egyes jogintézményeket átfogó jogelveket megkeresni, hogy azokból kiindulva a vitás elvi kérdésnek helyes, a magyar jog rendszerébe beilleszkedő megoldását megtalálják. A jogszabály-alkotás irányában nemzeti és erkölcsi vonatkozásban fejtegetéseim korábbi szakában támasztott követelmény a rendszeri helyesség szempontjából is fennáll.

A jogszabálynak a rendszerbe beillesztése a jog gyakorlati használhatóságának is elsőrendű követelménye. Rendszer nélkül miképp lehetne eligazodni a jogszabályok rengetegében? Igaz, hogy a rendszerezés főképen a jogtudomány feladata, de a jogtudomány bizonyára nem emel hatásköri kifogást a miatt, hogy a jogszabály már a szerkesztő műhelyből magából is rendszeresként és a jogrendszer egészébe beilleszthető részként jelenik meg.

¹ Érdekes kísérletek ebből a szempontból Montesquieu fejtegetései a *De l'esprit des lois*ban. Ilyen szempontú fejtegetésekben gazdag Ihering Rudolf: *Geist des römischen Rechts* című műve.

A rendszer megköveteli, hogy minden egyes jogszabályt a maga helyére, a kellő összefüggések közé illesszünk be. Nem indokolatlan a panasz, hogy egyes jogszabályok olyan törvényekben lappanganak, amelyekben senki sem keresné.¹ Éveken, sőt évtizedeken keresztül rendszerré vált az a rendszertelenség, hogy költségvetési és indemnitási törvényekben oda nem tartozó kérdéseket szabályoztak.² Ki gondolhatna arra, hogy az árdrágító visszaélésekről szóló törvény hatályának meghosszabbítását (1923 : XXXII. t.-c. 21. §. 1. bek.), vagy a bérvizályok békés elintézésére hivatott bizottságok szervezését (u. o. 2. bek.), a büntetőjogi értékhatárok fel-emelését (1923 : XXXII. 22. §.), a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről szóló törvény hatályának meghosszabbítását (1924 : XVII. t.-c. 6. §), a közigazgatási bírósághoz beadott panasz halasztó hatályát (1920 : IV. t.-c. 15. §), a rádióra vonatkozó szabályokat (1925 : IX. t.-c. 24. §), rész-kötvények és záloglevelek közös képviselőnek szabályozását (1922 : XVII. t.-c. 23.), részvények és szövetkezeti üzlet-részek legkisebb névértékének és a legkisebb alaptőkének a megállapítását (1925 : IX. t.-c. 12. §), a telepes községek birtokviszonyainak rendezését (1922 : XVII. t.-c. 25. § 2. bek.) és sok egyéb legkülönbözőbb közjogi, közigazgatási jogi, büntetőjogi és magánjogi rendelkezéseket indemnitási törvényekben keressen.

A rendszer gyakorlati szempontból megköveteli, hogy hasonló természetű tényállásokra lehetőleg a már fennálló szabályokat terjesszük ki, vagy legalább azokhoz símuljunk, alapos ok nélkül új, a fennállótól eltérő, kivételeket megállapító szabályokat ne alkossunk. Igen jelentős ez a kíváncsalom különösen az eljárási szabályok és a fórumok meg-

¹ Például, hogy felosztatott egyesület ingatlanának tulajdonjoga felett a miniszter rendelkezik és határozata a tulajdonjog bekebelezésére alkalmas közokirat, a trianoni békeszerződés katonai rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló törvényben foglalt helyet (1922 : X. t.-c. 11. §).

² Dr. Zsilinszky Rezső : *Tárgymutató a költségvetési és indemnitási törvényekben felvett idegen szakaszokhoz 1892—1926. évig.* Budapest, 1927.

állapításában. Közismert volt különösen a közigazgatás egyszerűsítéséről szóló törvény (1929 : XXX. t.-c.) hatálybalépése előtt a közigazgatási fórumok kiépítésének rendszertelensége ; közismert az a helytelen irányzat, amely új hatósági eljárás beiktatása alkalmával külön eljárási szabályokat alkot erre az eljárásra, közismertek a nehézségek, amelyek a különféle hatóságoknál párhuzamosan futó eljárásokból merülnek fel ; különösen a közigazgatásnak egy-egy szektorában olykor hihetetlen bátorsággal indulnak neki, hogy abban a kis szektorban úgy szabályozzák az életet, mintha az minden vonatkozásában szabályozatlan volna.

Rendszer nélküli jogszabály-tömeget — a jogtudomány minden rendszerező fáradozása ellenére is — nehéz megtanulni, nehéz nyilvántartani, nehéz a rendszertelen tömegben a szükséges jogszabályt megtalálni. Érthető, hogy a rendszertelenség a jogszabály-alkotásban meggyengíti a jog tiszteletét, sőt gyűlöletessé teszi a jogot, amelynek hasznát venni — az agyafurta kivételével — nem tudják.

Rendszer nélküli jog továbbfejlesztése is nehéz, mert nem lehet belőle határozott irányító elveket, átfogó szempontokat felállítani. A rendszertelen jog rendszerint lélek-, szellemnélküli esetjoggá bomlik szét.

Ámbár kétségtelen, hogy a rendszer lényegi eleme a jognak, a rendszeresség követelményét a jogban nem lehet matematikai értelemben venni. A matematikában ugyanis a rendszertől eltérésnek nincs helye. Ami a rendszerbe nem illik bele, ami a rendszerben a priori nincs benne, az egyszerűs mind a matematikán is kívül esik. Ha felbukkannak is jelenségek, amelyek a matematikai rendszerbe beleillőknek nem látszanak, ez vagy a jelenség felismerésének, vagy a rendszer felállításának a hibája s a tudomány feladata éppen az, hogy vagy a jelenségnek a rendszerbe beillő helyes megismerésére, vagy a rendszerről alkotott képzet kiigazítására törekedjék. Egy üstökös kiszámított pályájában mutatkozó zavar új égitest felfedezésére és a világegyetemről a priori alkotott rendszer kiigazítására vezetett. A jogban a rendszeresség követelménye ilyen matematikai tökéletességgel nem lép fel. A jogban a rendszeresség követelményének a

gyakorlati helyesség követelményét nem áldozhatjuk fel. Ha paradoxonnak látszik is, a jog rendszeréhez tartozik, a jog rendszere az, hogy merevvé nem válhatik, kivételeket kell engednie. Ez is a mellett szól, hogy a jogban a szerkesztő tevékenység nem teljesen azonos a matematikai szerkesztéssel.

Felállítjuk a rendszert, amelynek alapelve az, hogy magánjog érvényesítése bírói, közjog érvényesítése közigazgatási útra tartozik; célszerűségi okokból áttörjük a rendszert itt is, ott is. Elvként állapítjuk meg az anyagi jogerőt, de keresztültörjük a perújítással, újrafelvétellel, sőt amikor ezt az áttörést mintegy intézményt beleillesztjük a rendszerbe, az így mintegy meghosszabbított rendszerből megint kivesszünk egyes csoportokat, mint pl. a házasság felbontását és érvénytelenségét megállapító ítéleteket. Megalkotjuk a telekkönyvi rendszert a telekkönyvben-bízva jogszerzők védelmére, de az ingatlan kétszeri eladása esetében a telekkönyvön kívül szerzót megvédjük a telekkönyvben-bízva szerző második vevő ellen. (Igaz, hogy ezt a helyes bírói gyakorlatot — amely rendszeri elhajlásként jelentkezett — Grosschmid Béni hatalmas rendszerező elméje a jogcím-védelem konstrukciójával utóbb rendszeri összhangba foglalta). A példák sora szinte végtelen. Azt tanúsítja, hogy a jogban a rendszer szükségképeni fogalmi elem, de nem a priori, megváltoztathatatlan adottság. A rendszer érvényesüléseért, eszmei tisztaságáért nem áldozhatjuk fel a jog gyakorlati helyességét. A rendszerben kell gondolkodnunk, de ha a rendszernek megfelelő elgondolás a pragmatikus ész bírálatát nem állja ki, habozás nélkül, — de csak amennyiben szükséges — fel kell áldoznunk a rendszert.

IV. Igyekeztem vázlatos képet adni a jogszabályalkotó szellemi munkájáról, a munka mozzanatairól és mineműségéről. Ebből a vázlatos és bizonyára egyébként is hiányos képből kellene most már feleletet adni arra a kérdésre, hogy ennek a felvázolt szellemi munkának az elemeiben és egészében megvannak-e azok az előfeltételek, amelyek a szellemi munkát a tudományos munka színvonalára emelik.

A munkának az a szaka, amely a jogalkotás problémakörébe eső életviszonyok megismerésével és okozatos összefüggéseiknek kiderítésével foglalkozik, akár az illető tudományának már kész eredményeit használja fel, akár ilyenek hiányában önálló kutatást végez, az illető tudomány szak ismeretkörét tágítja új igazolt ismeretek feltárásával, vagy legalább is a meglévő ismereteknek a megoldandó probléma szempontjából újszerű megvilágításával. Így gyarapodhatnak új, vagy legalább is újszerű ismeretekkel különösen azok a tudományok, amelyek a társadalmi élet jelenségeivel foglalkoznak, ú. m. a politika, a közgazdasági, a pénzügyi és általában a szociológiai tudományok. Ez azonban, hogy úgy mondjam, csak mellékterméke a jogszabály-előkészítés munkájának.

A munkának az a szaka, amely azt vizsgálja, hogy milyen tartalmú jogszabályt kell alkotni, hogy a kívánt jogalkotási cél megvalósuljon, a *jogpolitika* terén mozog, ha tehát a jogpolitikát tudománynak fogadjuk el, a jogszabály-előkészítés jogpolitikai irányú vizsgálódásaitól és ezeknek a jogszabály-alkotásban leszűrt eredményeitől sem tagadhatjuk meg a tudományos jelzőt. Az a különbség, hogy a jogpolitika tudománya *fennálló* jogszabályoknak, jogintézményeknek helyességét vizsgálja és bírálja és azt igyekszik megállapítani, hogy ha nem helyesek, miként kellene azokat megváltoztatni, hogy helyesek legyenek, a jogszabály-előkészítés azonban egy lépéssel tovább megy és meg is alkotja a helyesnek felismert jogszabályt, ez a többlet nem lehet alap arra, hogy a jogszabály-előkészítés munkáját a jogpolitika tudományának köréből kizárják.

A munkának az a szakasza, amely a tényálláshoz hozzáfüzi a jogot, — amint kifejtettem, — a konkrét jogszabály-alkotási cél szempontjából való elemző vizsgálódáson túl, — a nemzeti és az általános emberi eszme szempontjából végzett értékelő vizsgálódás; azonos jellegű azzal, amit a jogbölcselet az axiológiai részében végez. Az a különbség, hogy a jogbölcselet *in abstracto* keresi a magasabb eszmei értékek szempontjából helyes jogot, a törvényszerkesztés pedig *in concreto* — és nemcsak keresi, egy lépéssel közelebb is viszi a meg-

valósuláshoz, nem vonja el a törvényelőkészítő munkából a jogbölcséleti elemet.¹

Ami pedig a jogszabály-előkészítés végső szakát, jelesül a szerkesztő munkát illeti, ez, ha nem is minden tekintetben, de nagyjában a matematika módszereivel végzett logikai munka. Ha a fennálló jogszabályok tartalmának ugyanilyen módszerű kifejtése és rendszerbe foglalása, vagyis a tételes jognak ilyen irányú feldolgozása a tételes jogtudományokban tudományos munka, miért kelljen megtagadni ugyanezt az értékelést attól a tevékenységtől, amely a tételes jogtudomány anyagának jórészét — ugyanazzal a rendszerező módszerrel, amely a tételes jogtudománynak is lényege — megalkotja?

Igénytelen megállapításom szerint tehát a jogszabály-szerkesztő munka minden egyes szakáról és így a munka egészéről is, ki lehet mutatni, hogy tartalma és módszere szerint beleilleszthető abba a meghatározásba, amely tudományos tevékenységen igaz ismeretek szerzésének és rendszerezésének módszeres munkáját érti.²

Befejezésül egyébként nem kisebb tekintélyre, mint Aristotelesre hivatkozhatom, aki *Politiká*-jában³ megállapította, hogy a törvényhozó némely dolgokat készen talál, másokat pedig neki magának kell előkészítenie; azért az állam alkotásánál és szervezésénél mindazon elemek meglétét óhajtva óhajtjuk, amelyek felett a sors rendelkezik, de hogy az állam jeles és erényes legyen, ez már nem a sorsnak műve, hanem a tudományos belátásé és az előrelátó akaraté.

VLADÁR GÁBOR.

¹ Moór Gyula: Minden új jogalkotás a fennálló jognak a megváltoztatása, s így magában foglalja utóbbinak a kritikáját, valamint ama helyes szabálynak a keresését is, amely joggá teendő volna. A jogalkotás és törvényhozás tehát a helyes jog problémájával állandó és szoros érintkezésben áll (*Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, 1923., 22. lap).

² Kornis Gyula meghatározása a tudományos tevékenységről (*Bevezetés a tudományos gondolkodásba*. Budapest, 1922., 7—9. lap).

³ VII. könyv, 12. fejezet.

SZEMLE.

Egy év magyar drámatermése.

Jelentés az 1939. évi Vojnits-jutalomról.

Ha válságosnak talán nem is, zaklatottnak bizvást nevezhetjük a legutóbbi színházi évet, melynek hazai terméséről szólunk kell. Habbányta lelkünkben, megtépett idegünkben máig benne élnek a nemzethalál rémületének napjai, benne a mámoréi is, midőn a galádul pörbefogott igazunkon örködő Gondviselés ránk derítette a feltámadás első sugarát. Mindennek légköri nyomása alól a színház világa sem szabadulhatott, az események forgatagában a kétségek időszaka bénulással fenyegette munkáját, a föllélegzése a komoly időnek megfelelő szolgálat kötelességét róttá rá. Nincs okunk felhányni, hogy ez utóbbinak nem holmi gyorsforralón hevített alkalmi műsorral iparkodtak eleget tenni. A világháború elejéről jól emlékszünk az üzletes hazafiságnak ilyenén megnyilatkozásaira, ezek üzletnek is gyatrán váltak be, hazafiságnak még gyatrábban. A művészetek — a színház művészete is — élmények és hangulatok nyersanyagával nem sokra mennek, az alkotás inkább az élmény- és hangulat-*emlékek* talajából meríthet erőt.

A történelmi hónapok izalmának elültével a fővárosi színházak életébe újabb, ezúttal belső, társadalmi izgalommal járó mozzanatok avatkoztak bele, igen gyökeresen és szokatlan mértékben; ezeknek az irodalom és művészetek egész területére szóló kiterjesztése minden zökkenő nélkül meg nem eshetett. A színháznak természeténél fogva rendkívül összetett és érzékeny szervezete bizonyos heveny tünetek nélkül a legáldásosabb oltóanyagot is bajosan fogadja magába. Mindez szorosabban itt miránk aligha tartozik, de annyiban mindenesetre, hogy az évad műsorának alakulására is kihatott; ebbe most nem egyszer pillanatnyi követelmények is bele-*szóltak*.

Mindazonáltal ezt a műsort — mind általánoságban, mind a bennünket érdeklő hazai részében — az évek óta komolyabb és tartalmasabb törekvéseket mutató irányzat jellemzi. Az elszánt léhaskodásnak, garasos kielégülésnek az idők egyre kevésbé kedveznek,

az igény az átlag közízlésben is fokozódik, a lelkiállapot bizonyos táplálékának, a gondolati anyag bizonyos mértékének kívánalma hovatovább megint ráeszméltet a színpad szellemi hivatására.

Pelyvája — természetesen — ennek az utolsó esztendei természetnek is akadt. Színház és kabaré határvonala ma is még néha elmosódik, színpadi írónk egyrésze is a Goldoni-féle «két úr szolgája» szerepét vállalja, de mivel eszközeiből jobbára csak egy-egy croquis-ra futja, ha egész estét kell betöltenie, akkor is lényegileg ezt a műfajt tágtítja ki, vagy a szerény ötletek fölhigitása útján, vagy úgy, hogy sorozatot ad belőlük.

Méltányosnak sem gondoljuk, szükségesnek még kevésbé, hogy a műsornak ezen a tájékan Vojnits-jutalmi szempontokkal illetetlenkedjünk. Békeffi István, László Aladár, Stella Adorján, Vaszary János, vagy Éri-Halász Imre könnyű muzsájának ez a területen-kívülség bátran megadható, szándékuk sem több röpke szórakozás-vágy kiszolgálásánál, olcsó portékával, ügyes csomagolásban. Közülök csak az utolsónak említett Éri-Halász tett ezúttal néhány lépést, bár inkább csak alapötletének felvetésében, a magasabb vígjáték felé *A tetovált nő* című darabjával; ez nagyobb igényű színpadon került is bemutatásra, a Vígszínházén. Ötlete, hogy a férfi jelleme mintegy beletetoválódik abba a nőbe, aki szereti, közeljár egy Huxley-regényéhez, sőt Herczeg Ferencből sem ismeretlen. Itt egy színész nő kínálhatja drámatárgyul szerző-vőlegényének, s ez darabírás közben maga is gyanakvóba esik a nő multja felől. Témának és írója sorsának ez a nem érdektelen párhuzama azonban a továbbiak során elejtődik, amit kapunk: megszokott féltékenységi komédia.

Ha Éri-Halász most némileg a tulajdon képességei fölé csigázta fel becsvágyát, néhány biztatóbb hangzású névvel viszont olyan újdonságok színlapján találkoztunk, melyek szemelláthatólag a könnyebb sikerrel — többé-kevésbé eredményesen — folytatott alkudozásból támadtak életre.

Ezek az írók korábbi színvonalukkal mégis rászolgáltak, hogy ezévi jelentkezésük alkalmával se kövessük ridegen a dantei intelmet: «Nézd meg, s menj tovább».

Bókay János tehetsége felé már innen is elhangzott az elismerés néhány szava. Új vígjátékával azonban — címe: *Ragaszkodom a szerelemhez* — mintha kevésbé ragaszkodnék eddig kivívott írói helyéhez: tele vitorlával hajóz át a helyzetkomikum sekélyebb vizeire. Egyre jobban érti a mesterségbeli részt, meglesi a közönséget a nézőtérrel, s ez most is az előadások hosszú sorozatával rötta le háláját mulattatója iránt. Beérte a jámbor mesével az öregedő férfi-

ról, aki fiatal leány kezére pályázik, s végül is saját felnőtt lánya téríti el házasodó kedvétől; eltéríti úgy, hogy maga is szerelmet színlel egy másik vénülő gavallérba. A két eset mintegy egymás elé tart torzító tükröt, az elkésett szerelmesek a darab legjobb jelenetében kölcsönösen utalják ki egymásnak a «vén számár» címet és jelleget. Ez a pont jelzi az igazabb komikum küszöbét, melyen Bókay ezúttal óvatosan — innen marad.

Harsányi Zsolt kétízben is feltűnt a játékrenden. A Nemzeti Színházban jókaias hangulatú *Zenélő óráját* kaptuk, de már másodkézből, a Vígszínház régibb műsoráról. A szerző most jelentősen újradolgozta, egy kicsit a szelek járása szerint is, hiszen például a román rendőrkémből cseh spicli lett, a Bach-korszak rokonszenves zsidaja, Seligmann boltos, szintén eltűnt, átadva helyét a rokonszenves «totocskának», Csepec boltosnak. Hanem azért a színművet újdonsággá, beszámolónk keretébe vágóvá, még ennyi megújulás sem avatja.

Volt Harsányinak vadonatúj bemutatója is, a *Grófkisasszonyé*, a Vígszínházban. A századeleji «békevilágnak» színpadjainkon éppen nem szokatlan eszményítéséhez csatlakozott vele, két ártalmatlan féltehetségnek, egy tanyai versfaragónak meg egy krisztinavárosi kóristalánynak félreértéseken és félrevezetéseken győzedelmeskedő szerelme dicsőül meg benne. A bonyodalmat egy háborúelőtti kávéházi bohémasztal ugratószenvédélye indítja el, s egy vidéki nemzetesasszony szívjósága juttatja jó véghez. Amily messzire vígjátéki dolgozástól az operett-szövegek könyv kívánalmai felé elmehet, annyira — majdhogy nem azon túl — itt el is megy, s könnyen meglehet, hogy a szerzőjének szeretetreméltó hangját, természetes kedvességét bőven árasztó darabot megfelelő zenei kiegészítés huza-mosabban megmaraszthatta volna a színpadon.

Zágon István könnyenszántó tolla *Márciusi szél* című, ugyancsak vígszínházi vígjáték-újdonságában most valamelyest komolyabb területre szántott át. Rég megszerzett színpadi ügyessége itt sem hagyta cserben, de idáig meg nem szerzett lélektani biztossága meglehetősen botladozóvá teszi. A dúsgazdag pesti kereskedőleány románcát írta meg, akit pillanatnyi ellágyulása öregedő szobrászmestere karjába kerget, majd amikor hozzáálló fiatal kérője a múltbeli titok meggyónása után faképnél hagyja, kelletlen házasságra lép a szerelmi könyöradományát félreértő szobrássszal. De a darab jólelkű szerzője ebből is kiszabadítja, visszahozza a megtért kérőt, s ez most már, az elvált asszonyban, habozás nélkül vállalja ugyanazt, amitől a leányban oly feldúltan borzadozott. Az effajta megbocsá-

tásért, mely nem éppen a humanitás szelleméből, inkább a szent hypokrisis sugallatából táplálkozik, az erkölcsi szempontokkal is számotvető bírálat nem lelkesedhetik. Korántsem vitatjuk az író jogát bárminő nyers tények ábrázolásához, csakhogy ilyenkor a szerző tisztultabb felfogásának szavára is kíváncsiak vagyunk. Színpadon a társasélet kinövésai vigasztalanul visszataszítóvá akkor válnak, ha — mint ebben az esetben — az író maga is áment mond reájuk.

Három sok sikert látott szerző ez évben is méltóbb igények szolgáltatában jelentkezett. Hunyady Sándor — noha hamarkész munkára is eléggé hajlamos — ezúttal érezhető gonddal írta meg *Havasi napsütés* című szanatóriumi történetét a Vígszínház részére, melynek a kórházi levegő már-már megrögzött különlegessége. Tüdőbajosok otthonában, élet és halál ez örök találkahelyén, mond költői megindultságú mesét életről és halálról, csekély drámaisággal, inkább egymásbaindázó novellák során. Ízessége, megértő emberszeretete így is megteszi a magáét, művéből, felöltő szerkezeti lazasága mellett is, az élet igézete árad. Alakjain, jelenetein mindig megeszlik a tehetség zománca, jobban, mint a mű egészén az igazi drámaírói tehetségé.

Fodor László *Művészpár* című vígjátéka az ősi, Diderot-féle színészi paradoxon kérdésével lépett a Pesti Színház közönsége elé. Színészférjnek és színésznőfeleségnek szerepük-előírta féltékenységi jelenete nyitja meg a darabot, s e jelenetnek magánéletükben megismétlődése rekeszti be. Valóság és szerep elkülönülését és egybejátszását látjuk itt a színészen, a házaspár szerelmi és művészi féltékenykedésének örökös ár-apatya között. Fodor László a Molnártól eltanult technikának hibátlan alkalmazója, néha már-már kínosan is az. Ebből támad színpadi munkáinak mondvacsináltsága; nincs eleven áramkörük, melybe a nézőtér mélyebb együttérzése bekapcsolódhatnék.

Szórul-szóra ugyanez esett meg a nemrégiben, színházi kultúránk érzékeny veszteségére elköltözött Hevesi Sándornak a Belvárosi Színházban szinte már a főpróbán elhullt vígjátékával, a *Bűvészinassal*. Ez is úgynevezett műhelydarab, akár a Fodoré. Itt írói elgondolás és valóságos élet surlódására figyelt a szerző, szinte lombikban vizsgálta e két elem reagens jelenségeit. Csoda-e, ha végül színműve maga is egy kicsit homunculus módján került ki ebből a lombikból? Hevesi fölényes színpadismerete ezúttal tévedett a színpad teherbírásiának megítélésében. Mialatt színdarabíró-hősének Zauberslehrlingsorsát mutogatta, valamelyest rajta is igazolódott egy másik goethei bölcseség: «Man merkt die Absicht»...

Kovách Aladár Tolsztoj-dramatizálásának, a Nemzeti Színházban játszott *Feltámadás*nak, főbaja nem az, hogy regényanyagból dolgozik, hanem, hogy drámai magaslatok megépítése helyett jobbára a kivonatszerűség lapályosán bukdácsol.

A magyar sors- és életkérdések hatalmas előretörése és egyre éberebb számontartása drámaíróinkat sem hagyta érintetlenül; hovatovább élénk sürgés-forgás indul meg ezen a tájon, s akik járják, a jószándékon kívül a rátermettségnek sincsenek merőben híjával.

Fazekas *Ludas Matyjának* színszerűsítése, Dékány András tollából, a Nemzeti Színházban, csak féligmeddig számíthat ehhez az irányzathoz. A színház igazgatója ugyan éppen korszerűségét hangoztatta, «a letűnt világ zsarnokoskodó feudalizmusával szemben az egészséges, népi szociális gondolat győzelmét» emelve ki benne. Mindebből a darab keveset árult el, mint ahogy a deres fénykorának Ludas Matyija aligha is mutathat irányt *mai* problémáknak a nem éppen kívánatos önbíráskodás útján való megoldására. Fazekasból megmaradt a négy ízben lemért huszonöt bot, ehhez Dékány hozzáfűzte azt az intelmet, hogy : a Tisza fűzesei ma is kitűnő vesszőket termelnek. Minden egyébben pedig bohókás játékra szorítkozott s még a naiv mesehangot is inkább csak elvétve pedzette. A halhatatlan debreceni lurkó váltig csábítgatja drámaíróinkat, de rendre cserben is hagyja őket. Most ugyan színháznak és szerzőnek határozott sikert szerzett, de a bírálóknak csekély örömet és nyereséget.

Tamási Áront nem az idők tették népszerűvé : székely anyaföldjének ő vérszerinti Antaeusa. Csak a színpad talaja válik nehezen anyaföldjévé. Mégis szívesen látjuk, ha a Nemzeti Színház szóbaáll zamatos, elbájoló hangjával, mely oly telten cseng, valahányszor népi hűrt pendít meg. De most *Tündöklő Jeromos* című játékának tárgyát, az időszzerű népbolondítást is valami mesei fantasztikumba burkolta s kivált főhősének tétova rajzával reménytelenül összekuszálta székely hímzését, szinte fonákját fordította felénk. Ez a bizonytalanság okozta darabjának hamaros letűntét, kár, hogy ingatag építményének romjai annyi, valóban üde és illatos virágot is maguk alá temettek.

A Vigszínház levegőjébe némi korszerű oxigéntöbbletet leginkább egy új szerzőnek, Ignác Rózsának, *Ezer hold pipacs* című vígjátéka hozott. Maga a vígjátéki váz nem új itt : a váratlanul betoppanó és rendet teremtő leány jó ismerősünk. De új a bátor tekintettel meglátott környezet : az Oblomov-vérű fiatal földesúrnak búza helyett pipacsot termő ezer holdja, és új az is, hogy a doktorjelölt unokahúgot falu- és birtokproblémák szenvedélye fűti.

Ajkek és sebek nyílnak meg a tudós kisasszony előtt, s Ignác Rózsának tagadhatatlan érdeme, hogy megérti s a nézőtérrel is megérteti, amit ajkak és sebek mondanak. Még némi adatgyűjtő túlbuzgalommal dolgozik, benső fejlesztés helyett inkább részleteket ad, sokszor a fődolgozók rovására, de van érzéke a szó drámai hatóereje iránt, tud léggört teremteni, s színpadi beszédjének izes fordulatossága is figyelemreméltó.

Kodolányi János esztendeje történeti drámával avatódott színpadi szerzővé a Nemzetiben, most, ugyanott, *Vidéki történet* című újdonsága a falu népének és értelmiségének kérdését feszegette, nyílt értelmiségellenes magatartással. Orvosi hivatásdrámát köt össze férj és feleség szociális ellentétének rajzával, de eléggé erőszakosan. A városiaszkodó s ura dolgába bántó ostobasággal beleavatkozó asszony mellé odaállítja a falugondozó zöldkeresztes nővér alakját, de lélektanilag ezt is jócskán elrajzolja. A drámai igazság elől sokszor a pamflet felé tér ki, alakjai helyett ő maga beszél, gyűlöl és szitkozódik. Nagyon mainak érzi mondanivalóját, de színpadi pereseljárásának mind anyaga, mind technikája annál tegnapiabb. Irányzatosságát nem hitelesíti valódi írói szellem sugallata.

Pedig, hogy ez elengedhetetlen, arra ő maga szolgáltatott csattanós bizonyítékot ugyanez évi másik darabjával, a Belvárosi Színház fél évadját betöltő *Földindulás* című drámával. Ennek szokatlan hőfokú sikere megmutatta, hogy a közönség nem érzéketlen fajtánk nagy kérdései iránt, ha nem szólamokkal ostromolják, hanem szeméhez és szívéhez fordulnak, tekintetét tisztánlátóvá teszik, belső világát együttérzésre hangolják. Ez sikerült most Kodolányinak, nem csekély művészi önfegyelmelés árán. Megint falura vezet, szűkebb hazájába, az Ormánságba, beszögezett házajtók, szapora idegenek kezére jutó ingatlanok, meddővé rontott fiatal asszonyok, boszorkányos praktikát űző vén «szülék» közé, az egykzésnek társadalmunk, fajunk jelenét és jövőjét fojtogató, fertőzött erkölcsi légkörébe. Falu- és néplélekkutató irodalmunknak évtizedek óta ez a legvígasztalanabb fejezete, s ha író merít belőle, magához a sötét tárgyhöz aligha lehet mit hozzátoldania, tehetségére inkább az a feladat hárul, hogy a nyomasztó aktualitást a művészet magasába emelje. Kodolányi ezúttal bátran hű maradhatott fanatikus valóság-tiszteletéhez, mert a valóságanyag itt kínálton-kínál olyan nagyfeszültségű mozzanatokot, aminőket egyébként akárhányszor inkább csak mesterségesen visz bele írásműveibe. Hű maradhatott egyéni hangjához is, melynek rekedtes árnyalata itt annyira talál a temetői varjak gyászbeszédéhez. Témáját egy jobbérzésű fiatal házaspár

lázadásában ragadja meg az átkos fogantatású «családi politika» erkölcstelen kényszere ellen, mely a dráma első felében mintegy szemünk láttára gyújtja magára a házfedelet, míg azután a testvértelenségre ítélt egyke-gyermek halálából valóban a nemzeti önismeret borzalmas «*mea culpa*»-ja üvölt felénk a színpadról. E jelenettel — melynek az ellentét romantikus fogását alkalmazó színpadi megépítése egy kissé már a rémdráma határát súrolja — a darab tragikus mondanivalója voltaképp le is zárul; azt, hogy az író az ószövetségi zordonságú próféciát végül is a mennyei irtalom evangéliumi szellemében, az újabb gyermekáldás ígéretének majdnem mirákulum-szerű fordulatával rekeszti be: mi már dramaturgiai szentesítés helyett legfeljebb nézőtéri megkönnyebbüléssel fogadtuk.

De még így is kimagasló alkotással van dolgunk, iránydrámával, melyben azonban az írói eszközök győztek a közegi ellenálláson. Szerzője emberi arcú alakok emberi kisugárzású sorsát tárta elénk, a magyarság életének egy szelvényét, művészi ábrázolásban. Sikere is rendkívüli volt, a fővárosban február dereka óta mindmáig játsszák, s közben a vidéket is bejárta. Jelességeit bizottságunk örömmel méltányolja, Vojnits-jutalmi esélyeit is komolyan mérlegeltük.

Történelmi drámát csak kettőt kaptunk az év játékrendjén, az egyiket évadindultakor, a másikat kapuzárás előtt. Amannak címe: *Farkaskaland*. tárgya Báthori Gábor bukása, szerzője pedig Asztalos Miklós, ki nemcsak a Nemzeti színpadán új ember, hanem általában a szépirodalom terén is. Hivatásos történetíró, Erdély multjának kutatója. Innen választotta most hőst is s az önző politikájú, féktelen szexualitású fejedelemben az ösztönember csillaghullását rajzolja, ezredik szerelmi kalandját, épp azt, melyben a kaland mellett végre az első igazi és kölcsönös szerelem is megszólal. Felőtli, hogy a történetíró-szerző mennyire lemond arról a többnyire leckefelmondó retorikáról, mely a nem szakmabelieket annyiszor hinárosba csalja. A mult idők jelmezeiben is elsősorban emberi magánéletekre figyel s csak a háttérben sejteti a tizenhetedik századeleji Erdély hullámtorlatát s ennek szigonyos Neptunját, Bethlen Gábort. Drámaköltői ereje még fogyatékos, szerkesztő keze is ingadozik, nyelvében sem gyakori a helyzetből feltörő szerencsés szókvarázsa. Mindazonáltal figyelmet érdemel jelentkezése a színpadon, hivatlan vendégnek már most sem érezzük.

A másik történelmi drámaújdomság Németh László *VII. Gergelye* volt, szintén a Nemzeti Színházban. Az író a megelőző idényben egy kamaradarabjával keltett nem közönséges várakozást. Új színműve a legnagyobb igényű kísérletekhez számít az utóbbi idők

során, s ha ezt az igényt hiánytalanul talán még nem tölti is be, mindenesetre erős, eredeti tehetséggel szolgálja. A történeti sorsokon túl az ezeket irányító történetfilozófiai anyagot, maguknak az irracionális erőknél hánykolódását is belevonja drámájába, mely így természetesen főként hadrakelt eszméknek és a dialektika fegyvereinek küzdőterévé változik. A tizenegyedik századvég nagytervű, a konokságig törhetetlen hitű pápájának apostoli küldetésében az égi ihletű eszmének golgotái végzetét mutatja fel: az egyéni elbukás vállalását az egyént túlélő példa és okulás fejében. Ennek az örök tragikumnak lényege túlmutat koron és körülményeken, egészen a mi időnkig. Ez a Gergely pápa a meg nem alkuvás hőse, a lélekből sarjadó kultúráé az erőszakra támaszkodó nyers erővel szemben, igazi *defensor fidei*, lelki erődítmények építómestere barbár istenek és Antikrisztusok ellen, a szellemiség és egyetemes emberszeretet zászlótartója a szellemgázoló önkény és ököljog, a faji és politikai elkülönülés zászlaját hordozó hatalmi törekvések ellenében. Ennek a hősnek letiportatása az erkölcsi elv felmagasztosulásával, életügyének bukása az ügy életének diadalával jelent egyet.

Mindez a drámának főleg elindító és záró mozzanataiban válik érzékletessé. IV. Henrik Canossa-járásának döbbenetes erejű színpadi megoldása után a pápa-hős arcképe némileg veszít világító ragyogású színeiből s csak az ötödik felvonás gyónásszerű önvallomásában gyúl ki ismét a mély történelmi és lélektani szemlélet fényében. Az egész mű szemelláthatólag megfogta és üdvösen gondolkodóba ejtette a nézőteret, vagy legalább is annak választékosabb hányadát; sikere a hatásnak inkább fokában, semmint kiterjedésében mutatkozott. De drámai nagy stílusra törekvése és előkelő színvonala a bírálatra is tiszteletet parancsolt, s ebben bizottságunk is készségesen osztozik.

Az időszerű jelennek egyre történelmibbé váló fordulatai és a történelmi multnak egyre időszerűbbé váló tanulságai közül egy régi színpadi író, Heltai Jenő, a távoli, mesés Kelet világába csalogatta a Magyar Színház közönségét. Már három éve a *Néma leventével* is a jelmezes, verses vígjátéknak színpadjainkon régóta szunnyadó, de a maga írói jellemével szerencsésen találkozó műfajához kanyarodott vissza, s ennek nem mindennapi sikere érthetővé teszi, hogy ehhez a hangnemhez most, *Az ezerkettődik éjszaka* című mesejátékával megint hű maradt. A *Leventében* csak a romantika ecsetjével színezett szabadjárára, itt már valóságfölötti árnyalatokat is vegyít a realitásnak amúgyis tarka színfoltjai közé. De költői dolgozasmódja lényegileg ugyanaz, most is humoros és érzelmes indítékoknak, lírai és drámai mozzanatoknak untalan váltogatásával szövi a mesét, habár nem oly

biztos kézzel, mint megelőző színművében, hol a forma gráciája, a nyelv megvesztegető könnyedsége és a rímjáték üde bájossága csak csillogó lepelként borult az önmagában is szorosra összefogott, finom arányosítással kialakított darabvázra. Keleti meséjében a hangsúly most nem annyira a mesén van, mint inkább annak hangulati velejáróin s a belőle kisugárzó, időhöz-térhez nem kötött, de épp azért korunk felé is forgatható szentenciákon. Korábbi, Vojnits-éremmel megtisztelt alkotásának dramaturgiai határozott felsőbbbsége után is ugyanolyan örömmel fogadtuk ezt a derús életbölcseiséget, ritka ajándékaul napjainknak, melyek — legalább is kortársi, gyarló megítélésünk szerint — az életet oly kevés derűvel s talán még kevesebb bölcseséggel örvendeztetik meg.

S ha már fölényes mosolyról, világfnas okosságrol beszélünk, bizvást rátérhetünk a színházi év legörvendetesebb, legharmónikusabb ajándékára: Herczeg Ferencnek a Nemzeti Kamaraszínházban félesztendőn át rendületlen, sőt nőttön-növekvő sikerrel játszott újdonságára, az *Utolsó táncra*. Címével — a színház műsorterve alapján — már a multévi Vojnits-jelentésben is találkoztunk, de csak a címével, mert a műsortervet Herczegnek egy másik, itthoni és külföldi diadalok két évtizede után felújított darabja, a *Kék róka*, irgalmatlanul keresztülhúzta.

Az új színjáték a diadalmas réginek mintegy párdarabja, írójuk érdeklődésének ugyanabban a rétegében fogantak meg és ugyanannak törvényei szerint bontják ki virágaikat. Ez a réteg nem a tragikus fasudarak, villámokkal kacércodó lombkoronák termőtalaja, s a *Bizánc* költője bizonyára illő véleménnyel volna afféle bizantinus bírálatról, mely méltánylását a műfaji hierarchia rovására a műfaj mértéke és igényei fölé erőltetné. Herczeggel stílusérzékben nem sokan versenyezhetnek, stílusváltozatosság tekintetében pedig szinte versenyen kívül áll. Az elmésen csipkelődő társadalmi szatira is egy ilyen változat, a *Kék róka* után ehhez tért vissza a *Sirokkóval*, ehhez most legújabb színpadi művével is. Épp ezért fureszállottuk, hogy az újdonság nem egy bírálója a «történelmi drámák írója»-nak mintegy meglepő kirándulásáról beszélt erre a «mondain» területre! A valóság az, hogy Herczeg majd félszázados színpadi multja alatt meg nem szűnt lépést tartani a társasági élet jelenségeinek korszerű fordulataival, úgy, hogy írói művéből egész kis kortörténet bontakozik ki, a millennium-táji Budapest napjaitól a mieinkig. E sok újulásban változatlan csak írói magatartása maradt, melyben az egyébként meg nem vesztegethető ítéletnek élet valami kis megbocsátó cinkosság-vállalásnak könnyed kelleme tompítja.

Ha a *Kék rókában* a szép Cécile rejtélyes kalandja körül buzgólkodott az író, itt, az *Utolsó tánc* szép Jucijával kapcsolatban, már a női kalandlehetőségeknek nem kevésbé rejtélyes *korhatára* felől is faggatódzik. Ez a korhatár érezten-érezhetőleg tolódik ki a komikusnak addig a szélső határáig, mely már a — részvét világával szomszédos. Innen mutat rá Herczeg arra a szánalmas mámorra, melynek szítója nem is az érzékek láza, mint még a Balzac «harmincéves asszony»-áé, inkább csak a kordivat, mely a kozmetika jóvoltából legalább is másfél évtizeddel meghosszabbította ezt a «balzaci» életkort, helyesebben : ennek — látszatát. E látszat tragédiája ez a bátor és nyíltszemű komédia Kornéliusz építésztanár feleségének a bőjtbe messzire belenyúló, örökös farsangjáról, mely azonban — habár a kalendáriumi kényszeren jóval túl — végül mégis csak hamvazószerdához vezet. A hivatásszerűen könnyelmű mama mellett ott van a hivatása szerint komoly leány is : Juci mellett Judit. Mamájának «ruzs- és krémszagú» ifjúságán elmélkedve, ő kérdezi apjától : «Vajjon minden asszony ilyen, vagy csak mi húztuk ki a főnyereményt?» Herczeg Ferenc maga sem vallja, hogy : minden asszony ilyen, de mindenesetre elég ilyen asszonnal találkozott ahhoz, hogy a típusall kedvére leszámoljon. A nagy leszámolás a darab végén az erkölcsi megszügyenülés szavára könyörtelenül igazmondóvá változó kézi-tükör előtt történik meg, mely itt a természet rendjének áthághatatlan parancsát hirdeti. Maga a szerző azonban semmiféle parancsot nem tesz «közírré», dobszóval, ahogy a színműírás kisbírói szokták. Ezek — miután három-négy felvonáson át szélére kiszolgálták az alantasabb közönségosztónök kívánalmait — a végén, mintegy alibi-szerzésül, akárhányszor szólamos erkölcsi oktatást permeteznek szét a nézőtéren. Herczeg bármily játékosan mozgatott alakjainak sem egy-egy ügyeskedően kimódolt «esetét» aknázza ki fölületes hatásokra ; ritka írói tapintata megérzi, hogy nem a csupasz tényekben, hanem a helyzetek előidézte lelki ráfelelésekben válik nyilvánvalóvá mindaz, amihez az igazi íróművészetnek köze lehet. Ez az elevenre-tapintó lélekismeret társadalmi színjátékaiban is legott a lényeg felé tör, a nélkül, hogy a célzatos társadalomjavításnak vagy nagy-képű erkölcsbírászkodásnak közkeletű eszközeihez folyamodnék. Szépirodalmi alkotás szatirai hivatottsága mindenkor ennek a képességnek fokán fordul meg, mert Cato Censorius komolyredőzetű tógája legfeljebb közíró vállan festhet jól, — vígjátékírónak, munkakabátul, kevésbé ajánlható.

A belső forma leleményessége és finom arányossága az *Utolsó táncban* a dolgozasmód tökéletes választékosságával, a drámai föl-

építés gáncsolhatatlan technikai biztosságával hajszálig egybevág. Az összeillőségnek ez a rejtett, de a nézőtér hangolására annál hatékonyabb varázsa még Herczeg sokágú drámairói pályájának ezen a franciás irányvonalán is emelkedést jelent. Új darabjával kapcsolatban egyik tekintélyes bírálója, Schöpflin Aladár, méltán jegyezte fel róla, hogy ő ma «csaknem utolsó megvalósítója egy írotípusnak, mely eredeti illetőségi helyén, a francia irodalomban is erősen háttérbe szorult».

Büszkeséggel tesszük magunkévá ezt a megállapítást, örömmel köszöntjük az irodalmi gazdagodás és színpadi siker kettős követelményének fényesen megfelelő alkotást, s a bizottság nevében, melybe Császár Elemér tiszteleti, Alszeghy Zsolt levelező tagot, meg a jelentéstévőt méltóztatott kiküldeni, egyhangú döntéssel azt a tiszteletteljes javaslatot terjesztjük a Tekintetes Akadémia elé, hogy az ez évre esedékes Vojnits-éremmel Herczeg Ferencnek a Nemzeti Kamara-színházban bemutatott *Utolsó tánc* című színjátéka jutalmaztasék meg.

Rédey Tivadar.

IRODALOM.

Reviczky Gyula életének regénye.

Koroda Miklós: *A világ csak hangulat.* Reviczky Gyula életének regénye. Singer és Wolfner kiadása.

Július 11-én mult ötven esztendeje, hogy újabb líránk egyik úttörője, Schopenhauer leglelkesebb magyar népszerűsítője, *Pán halála* költője, az *Első szerelem*, az *Emma*-ciklus édes szavú énekese «Nirvána altató ölébe» hajtotta fáradt fejét. Azóta Reviczky Gyula bőven megkapta az elismerést, melyet az élet konokul megtagadott tőle. Egy ideig ő az ifjúság kedvence, s a századforduló költői közül — legalább induláskor — kevesen kerülnek el hatását. Aztán végleg kialakul róla a vélemény: zseniskedő poéta, átmeneti kor gyermeke, epigonnak nagy, új korszakot teremteni kevés. Korai halála is megpecsételi ezt az ítéletet, hiszen jórészt maga ássa a sírját. Megsiratni való pálya, egy tervekben meglepően gazdag, végtelen becsvágyú, ám a megalkotásban lágy, szétfolyó léleké. Látszatra eseménytelen élete lehangolóan érdekes. Ha csak azt vesszük, hogy anyjára visszarevédő gondolatai három nő közt tétováznak (az édes mostoha, akit 19 éves koráig anyjának hitt; egy kis cselédlány, szerencsétlen édesanyja, akivel egyetlenegyszer találkozik, s a gonosz mostoha közt): máris megértjük, hogy elég lelkielő és kitartás híján mért vesztette el olyan korán a harcot életben és irodalomban Reviczky Gyula.

Ezt a lassú elvérzést rajzolja közel ötszáz oldalas regényében Koroda Miklós. A Koroda-kúriában — rokonság révén is — élénken élt a buddhista szellemű költő emléke. A regényben szereplő Koroda Pali, a szerző nagyapja, bizalmas barátja volt Reviczky Kálmánnak, Gyula könnyűvérű apjának; ifj. Koroda Pállal pedig Reviczky együtt jár gimnáziumba. Koroda biztosan tájékozódik a gazdag anyagban s a színes, eleven arckép és korrajz életizét nagyrészt ez az otthonosság adja. Szinte életrajzi hűséggel, mégis érdekesen tárul elénk a költő pályája, születésétől haláláig. A kis Veronika tragédiája, Zmeskal Juditnak kálváriás évei, Reviczky Kálmán bécsi és egyéb

mulatozásai, második házassága, siralmas lezüllése, fiának hánytvetett élete rokonoknál s egy darabig apja s «új anyja» mellett; a pozsonyi diákévek, önképzőköri szárnypróbálgatások, az első szerelem, első sikerek s mindjárt a nyomor, mely majdnem haláláig elkíséri; a dentai-dettai idill, központjában Bakálovich Emmával, Reviczky verseinek nőalakjával; majd ismét Budapest, újabb harc a dicsőségért, újabb nélkülözések, csúfos kudarcok; Perdita hervatag árnya; a Korona- és a Kammon-kávéházban tanyázó ifjú irodalom, a jövő nemzedék; koplalások és tivornyák egy örökségét prédáló cimbora társaságában, aki pezsgővel itatja, de enni nem ad neki; vidéki szerkesztői robot, s végül a boldogulás küszöbén jobb anyagi helyzet s egyre rosszabb egészség, Arco, Jászai Mari lelkesülő barátsága, aki épp oly hirtelen taszítja el magától, amilyen héjamódra rácsapott s el sem megy a temetésére: íme Koroda könyvének főbb útvonalai és alakjai. A regény alap gondolata Reviczkynek híressé vált négy szava: *a világ csak hangulat*; a tétlen tünődés, a «szemlélő magány» elve, mely örökségként szállt az apáról a fiúra. Reviczky azzal áltatgatta magát (regényben is megírta), hogy nem tehet végzete ellen, de azért józanabb pillanataiban önmagát okolta sorsáért. Koroda megható szeretettel s mégis elfogulatlanul követi nyomon a «csupa hangulatból konstruált» költő pályafutását. Hősén kívül főként szülei s a rokon kör rajza sikerült, a mellékalakok között is van egy tucatra való élethitelű. Talán a felületes, Schopenhauerrel kacérkodó Tocsek Sándor figurája a legelnagyoltabb. De egészben véve élénk, sokszor érdekesítő képsorozat ez, s ha inkább Reviczky életkörülményei vannak is előtérben, mint a lelke, sehol illetéktelen beavatkozás vagy egyénieskedő hozzáköltés, ami az életrajzi regényeknek gyakori veszedelme. Amit Reviczky az inkognitó kedvéért elváltoztatva mond el önarcképszerű elbeszéléseiben, kivált az *Apai örökségben*, Koroda realisabb hangsúlyra váltva kapcsolja regényének vérkeringésébe. A költő ismert élményeit is teljesebben ábrázolja, nem egyszer új megvilágításban. Már az első fejezet meglepetésszerűen festi Reviczky nevelőanyjának törékeny alakját. A költő tizenkilenc éves koráig azt hitte, hogy édesanyja a korán elhunyt, fehérarcú, szótlantul tűrő Zmeskal Judit, kinek emlékét *Imakönyvem* c. versében örökítette meg. Eddig aligha tudta valaki a szerző családján kívül, hogy a meddő asszony nehezen leplezett örömmel fogadta a Balek (Koroda Miklós szerint nem Bálek) Veronikától született gyermeket. Egészen magának akarta s mikor látta, hogy a leánynak nincs jó teje, másra bízta a fiú táplálását, később pedig el is különítette anyjától, amibe az beleőrült. A jóságos asszonynak ez volt egyetlen kegyetlen tette.

Új s valószínű beállítás az is, hogy Reviczky a mostohájától tudta meg származását. Eddig úgy tudtuk, hogy a katonasághoz szükséges keresztlevélből jött rá a szomorú valóságra, melyet iskolai tanulmányai alatt kegyes részvét titkolt előtte. Gyula kezdettől fogva idegenkedett Seipel Annától, nem bírta neki megbocsátani, hogy polgári nő léteire rangért s képzelt vagyonért ment hozzá akkor már eladósodott s kellemetlen perekből élő apjához. Érthető, ha a kullancs nő éppen legérzékenyebb pontján sebezte vissza: bebizonyította, hogy ő is alulról jött, sőt még nála is mélyebbről. Koroda átérezte s találóan rajzolja Reviczkynek a humor meghatározásáért folytatott nagy lelki küzdelmét is. Tele van ez az «elmélet» (mely egyébként szenvedélyes harcot hirdet minden «szürke» elmélettel szemben) paradoxonnal s amit kevesen vettek észre, fojtott keserűséggel, öngazolással. Jean Paul humor-elméletét hangszereli meg bennük egy származására nemrég ráeszmélt, mélyre zuhant s magasán szárnyalni akaró, lelki egyensúlyt keresgélő poéta. Koroda, nagyon helyesen, nem az elfuttatás képtelenségeit támadja (ágyúvallőne verebekre), hanem a költő sorsából nézi és érti meg.

Bizonyára lesznek, akik e regény némely részletét «erős»-nek érzik. De aligha tévedett az író, sőt azt hisszük, közel jutott Reviczky igazibb jelleméhez, kettős énjéhez, a leplezetlen, sokszor ingerülten nyers, ki-kiábrándult és a légiesen álmódzó emberhez. Reviczky maga is ilyennek rajzolgatta magát. Talán néhol futólag s vastag vonásokkal van érzékeltetve ez az ellentét, de nem hibásan. Korodának érdeme, hogy Reviczky bonyolult, ellenmondásos egyéniségét felfogta. Sokat froghatott a műhelyében, forgácsai közt (ő közli először *Jézus*-drámájának verses töredékét), felhasználta sok nehezen hozzáférhető, értékre ugyan nem mindig jelentékeny, de világnézete kialakulására jellemző írását s így egészségbe tette Reviczkynek eddig ismert arcát. Mint már érintettük, a költő több elbeszélésben rajzolta a maga egyéniségét s hogy az *Apai örökség* hőse egyenesen önéletrajzszerű. Koroda jól ismeri mind s különösebb átvétel nélkül megértőn használta fel. Regényének lényege eléggé hű e Wahrheit und Dichtung-féle önelemzések reális részleteihez. Írói képessége is a divatos életrajzi regények java terméséhez tartozik *A világ csak hangulat.*

Vajthó László.

Scipio Africanus.

Alberto Consiglio: *Scipione e la conquista del Mediterraneo*. Con 32 illustrazioni e 4 cartine fuori testo. Milano, Treves.

A zamai győzőnek, Hannibal egyetlen méltó ellenfelének alakja részben az Augustus-jubileum, részben pedig a modern olasz birodalom megalapítása révén vált időszerűvé. (Ez lehet a magyarázata annak is, hogy roppant költséggel és a Duce személyes támogatásával nagyszabású filmet is készítettek róla.) A Földközi-tenger meghódítása valóban az ő nevéhez fűződik: az ő hadvezéri tehetsége szerezte meg Róma számára a világkereskedelem egyeduralmát és végső elemzésben az ő győzelmével indult útjára a római világhatalom, az imperium. Mikor ez a fiatal konzul 30 éves korában legyőzte Róma sanyargatóját és megalázóját, Hannibalt, a római világhatalom elindításán kívül útjára lendítette az úgynevezett nyugati civilizációt és kultúrát is. Ha Karthago marad a győztes, Nyugat és Európa kultúrája menthetetlenül sémi és keleti jellegű lett volna.

Győzelme után óriási hatalom hullott ölébe, azonban sem a hatalom, sem a dicsőség nem kábította el. Már életében legendák övezték személyét, de ő sohasem siklott le a valóság és a hagyomány talajáról; a felajánlott hispaniai királyi koronát például könnyű szívvel visszautasította. Pedig már benne jelentkezik az a hatalmas egyéniség, amelyre az egyre növekvő birodalomnak szüksége volt. Több mint száz évig kellett még várni, míg Julius Caesar bátran vállalni merte a diktatúra terhét és veszélyeit; ekkor azonban már halaszthatatlan volt az államforma hozzáidomítása a történelmi követelményekhez.

Scipio alakja akkor nőtt igazán óriásivá, mikor bizonyos elemek irigykedése és féltékenysége arra kényszerítette, hogy visszavonuljon falusi birtokára, Liternumba, abbahagyjon minden közéleti szereplést és a falu csendjében elmélkedjék polgártársai hálátlanságáról. Amedeo Maiuri, a kitűnő olasz archaeológus, éppen mostanában ásatta ki Liternum maradványait és ennek kapcsán felejtetetlenül szép lapokat szentelt a nagy hadvezér emlékének. Egyébként Scipiónak a történelem is igazságot szolgáltatott. Modern hadtudományi írók csak a minap mutatták ki alapos elemzéssel, hogy a zamai csata, amely végleg megszabadította Rómát Hannibaltól (Kr. e. 202), a haditudománynak valóságos remekműve és máig is bámulatos mintaképe. Consiglio érdekes és elevenen megírt könyve túlmegy Scipio

történelmi és hadtudományi igazolásán; részletesen megmutatja, mennyire hasonlított a kor és minden kérdése a mához és ennek mindazokhoz a kérdéseihöz, amelyeket a fasiszta kormányzatnak meg kellett oldania. A kis Róma és a hatalmas Karthago küzdelme régi példája a mai Olaszország küzdelmének az egyesült európai hatalmak ellen, Etiópia meghódításáért.

Consiglio könyve méltó emléket állít a régi Róma nagy hadvezérének és államférfiának. Érdeme, a mai vonatkozások hangsúlyozásán kívül, a józan történelmi kritika és a lendületes előadás. Az olvasó szívesen venne legalább egy térképet és nem bánná, ha a könyvet csupán az egykorú szobrok képei díszítenék, a Scipio-filmből közölt, történelmileg nem mindig hiteles, képek helyett.

Révay József.

HARASZTI GYULA EMLÉKEZETE.

(1858—1921.)

I.

Kolozsvárt a XVI. és XVII. században a szász és magyar polgárok arányszáma ingadozó volt. Föltehető, hogy nemcsak a költözködés, hanem a magyarosodás is hullámoztatta az arányszámokat. Az átalakulás folyamatát személyesítve látjuk Heltai Gáspárban, aki magát szász anyanyelvűnek vallja. Németül prédikált, de magyarul írt, jó magyar stílusát néha németes fordulatokkal tarkítva. A magyarosodás tovább haladt a következő századokban. 1797-ben I. Ferenc egy kolozsvári küldöttségnek szemére hányta, hogy Kolozsvárt már mindenki magyar, mire a szónok azt felelte, hogy lakik még ott sok német is.¹ A XIX. században Kolozsvár már jó magyar város, noha egyes városrészek és családok nevei a régibb német világra emlékeztettek.

Haraszi Gyulának is, aki 1858. augusztus 25-én született Kolozsvárt, német volt a családneve. Apját Krumpholtz Hantznak hívták, s a családi hagyomány szerint abból a Krumpholtz nevű nemesi családból származott, mely, mint Nagy Ivánban olvasható, Trencsén megyében élt a XVIII. század végéig. A hatvanas években elhagyta a család a Krumpholtz nevet s egyszerűen Hantznak nevezte magát. Hantz Gyula néven közölte Haraszi első irodalmi kísérleteit, de nemsokára felvette a Haraszi nevet, hogy magyar érzése és neve közt ne maradjon meg a nemzeti különbség.²

¹ Jakab Elek : *Kolozsvár története* III. k. 33. l.

² A trencsénmegyei nemesekből származást Haraszi említi kéziratban maradt önéletrajzában. 1755-ben élt Kolozsvárt egy Krombholtz nevű posztócsináló mester. (Jakab E. id. m. III. 33. l.). Hogy ez a mester őse volt-e Harasztnak, azt nem tudjuk.

Haraszti apja nem volt egészen németvérű, mert anyai ágon székelyektől származott. Felesége, Szöllősi Fanni, magyar volt. De Haraszti Gyulának az anyai ágon volt egy másik indogermán őse is. Boteille Annának hívták. Lyonból menekült a francia forradalom idején Bécsbe s onnan került Erdélybe.

Ha még több árja vér keringett volna is Haraszti ereiben, mégsem nevezhetnők asszimilált magyarnak. Akinek az anyanyelve magyar, aki magyar környezetben töltötte ifjúságát s törekvéseivel a magyar érzésvilágba kapcsolódott, annak nemzeti érzését nem szükséges kétes világításba helyoznünk az «asszimilált» jelző által.

Nem gyöngíti a nemzeti érzés erejét az sem, ha az elődök idegen vérével becses tulajdonságok szálltak az utódra. Haraszti szellemi munkájának erélyére és irányaira hatottak a német és francia vérrel átszármasztott hajlamok, sőt megfigyelhetjük munkáiban a két irány ellenkezését is, de ez örökséget szabatosan meghatározni alig lehetséges, mert, mint Haraszti igen helyesen jegyzi meg egy tanulmányában: «Minden, ami a race-psychologia körébe tartozik, nem áll föltétlenül minden kétségen felül».¹

Haraszti kis gyermek volt, midőn anyja meghalt. Úgy járt, mint Molière. Amikor megírta Molière életrajzát, hősnék hasonló szerencsétlenségét felemlítve, megjegyzi, hogy «az anyának elvesztése a gyermekkorban, egész életünkre kiható»² Ez önvallomásnak hangzik, pedig Haraszti apja felesége halála után, annak hugát vette el s a nevelőanya úgy szerette unokaöccsét, mintha édes gyermeke lett volna. De úgy látszik, hogy az anya elvesztése zavaróan hatott gyermeki örömeire. E korai szomorúság árnyékát a férfikor egészséges szellemi munkája s a családi boldogság sem űzték el teljesen kedélyéről.

Testi bajok is növelték borús hangulatát, melyet ártatlan tréfákkal leplezett a külvilág előtt. De a gyermekkorban sebzett lélek egész életén át minden kis érintésre fájósan fölrezdült.

¹ *Tristan és Izolt*. Bud. Szemle, 1902. CX. k. 185. l.

² *Molière élete* I. 64. l.

Már nyolcéves korában a kolozsvári piarista gimnázium tanulója lett. Midőn a VI. osztályt végezte, nem egészen 14 éves korában kijelentette otthon, hogy belép a piarista rendbe.

Nem esett nehezeére elhagyni az otthoni viszonyokat, de a világtól elvonult tudós élet boldogsága is csábította. A szerzetesi hivatás is vonzotta, mert lutheránus apja két feleségének buzgó katolikus érzését kímélve, fiát ájtatos katolikusnak neveltette.

Nevelőanyja azonban aggódva látta, hogy a gyermek világgá akar menni. Hiában próbálta lebeszélni szándékáról. A család jó szelleme és gondviselője, Jannek Lajos, állami tisztviselő, Haraszti nagyanyjának testvére, helyeselte a kis rokon pályaválasztását, ellátta a szükséges felszereléssel s elkísérte Vácra, ahol Rappensberger Kajetán házfőnök öltöztette be noviciusnak 29-ed magával 1872. Kisasszony ünnepén. A noviciatus vezetője Ruth Nepomuk János, német műveltségű, magyarul gyengén beszélő és szigorúan fegyelmező pap volt. Ez a szigorúság igen rosszul esett az ábrándozó, szabadabb viszonyokhoz szokott gyermekifjúnak. Titkon hazaküldött leveleiben keserű panaszokra fakadt. De a noviciusi év letelte után Kecskemétre került. Itt már jobban érezve magát, letette az első fogadalmat s elvégezte a gimnázium két legfelső osztályát. Az érettségi után mint próbaéves tanár tanított a nagybecskereki, majd a veszprémi gimnáziumokban latint, magyart s még mennyiség-tant is. 1877-ben tizenkilenc éves korában, miután a rend főnöke felmentette az egyszerű fogadalom alól, kilépett a piarista rendből.¹

Nem hitbéli kételyek indították e lépésre. Igaz, hogy az öröklött vallásos buzgalom gyengült az évek folyamán, de azért mindvégig jó katolikus maradt. A kritikai irodalomban is a konzervatív katolikus írókhoz vonzódott.

¹ A fentiekben felhasználtuk néhai Haraszti Károly tanárnak bátyjáról írt életrajzi vázlatát, továbbá a dr Balanyi György, egyetemi tanár és gimn. igazgató úr által szíves készséggel rendelkezésemre bocsátott adatokat s végül Haraszti Gyula önéletrajzi töredékét.

Fantáziáját azonban élete e válságos korában költői képek és szenvedélyek izgatták. Mindjobban belémerült a költészet, különösen a dráma tanulmányába. Nagyon szerette a színházat s az egykorú irodalom kérdéseire is hozzá akart szólni, változatosabb benyomásokra vágyódott s bár szerepelni nem kívánt, hallotta a világi élet gondjainak és örömeinek hivatását.

Midőn azután kilépett a világba, a gondokban több része volt, mint az örömeiben. Atyja nem támogatta, nevelőnője csak titokban segíthette. Az a jólelkű rokon, ki Vácra kísérte, úgy szétoztotta csekély jövedelmét, hogy Harasztinak abból semmi sem maradt. A maga erejére utalt ifjú újságokba irogatott s nevelőséget vállalt, hogy befejezhesse tanulmányait. A budapesti egyetemen hallgatott irodalmi tárgyakat, de hallgatott előadásokat Bécsben s Kolozsvárt is. 1883-ban kinevezték a nagykállói reáliskolához helyettes tanárnak. Tanított azután magyart, németet és franciát a nagyváradi, a kassai, majd a budapesti VI. kerületi reáliskolában. 1895-ben kinevezték a kolozsvári egyetemen a francia nyelv és irodalom tanárának, majd 1909 őszén ugyane tanszékre nevezték ki a budapesti egyetemen.

Igen lelkiismeretes, tárgyaiban tájékozott és a tanítás módszerét megfontoló középiskolai tanár volt; bizonyítják ezt pedagógiai dolgozatai, melyek a *Tanáregyesületi Közlönyben* és az iskolai *Értesítő*kben jelentek meg. Egyetemi tanári munkásságát egyik jeles tanítványa, Hankiss János tanár így jellemzi: «Bár sokszor küzdött az alattomos betegséggel, mely halálát okozta, fáradságot nem ismert, mikor hallgatói továbbképzéséről volt szó. Magánéletét egészen átjárta, megtöltötte hivatalos missziója. Szigorú, de jóságos kritikus volt. Egyetemi előadásaira a legalaposabb, a legszélesebb apparatussal vonult fel s megérezte annak a lehetőségét, hogy a magyar tudós eredeti, itt-ott döntő szót mondjon a francia irodalom vagy nyelvészet kérdéseiről. Nemcsak utakat tört mindenfelé, amerre érdemes volt, hanem a legtöbb úton emelt fővel, erőteljes léptekkel haladt is egy darabot. Utána tanítványai bizvást léphettek minden ösvényre.» Egyetemi tanári pályáját Eckhardt Sándor is szépen s meleg szavakkal

jellemzi.¹ Haraszi tehát kivívta az egyetemi tanári pálya legszebb jutalmát, a hozzáértő tanítványok hálás elismerését.

II.

A tanári katedrához inkább kötelességérzete csatolta, de egészen otthon csak az íróasztal mellett érezte magát. A fiatal tanár első irodalmi közleményei a népnyelvagyományokra vonatkoznak. Korán felébredt fogékonysága a nép nyelvének, költészetének s szokásainak ismerete iránt. Közölt népmeséket, karácsonyi misztériumokat, románcokat s találós meséket. Fejtegetésekkel és kritikai hasonlításokkal is kísérte közleményeit. Hatott reá ez irányban a Kisfaludy-Társaság és a Magyar Nyelvőr gyűjtése s leginkább a szerény, de buzgó és a népköltészet irodalmában igen jártas Abafi Lajosnak példája. A fiatal kutatónak nem vehetjük rossz néven, ha néha túlbecsüli közleménye értékét. De általában nincs elfogulva e közlemények iránt. Mikor 18 éves korában közli a «Megöltek egy legényt» kezdetű néprománecnak két változatát, megjegyzi, hogy egyik változatot sem mondhatni igen becsesnek, noha jobbak az addig ismerteknél.² Kiválóan érdekelték a néphagyományokban a magyar mythologiai nyomok. Figyelemreméltó tárcákat írt az *Ellenőr*be a Garabonciás diákról, a ludvércéről és tüzes emberről. Ez apróságokkal nem akart büszkélkedni, de mégis bizonyos értéket tulajdonított nekik, hivatkozva Kazinczy e soraira: Ki várakat épít, a legapróbb szegnek tudja, mi haszna vagyon.³

A népiesnek, a természetesnek s az eredetinek ez a szeretete vezérli Harasztit kritikai és irodalomtörténeti munkáiban is. Már mint a kecskeméti gimnázium VIII. osztálybeli tanulója, két arany pályadíjat nyert Arany *Családi köréről* írt dolgozatával. Első megjelent irodalomtörténeti munkáját tizenhét éves korában írta. Címe: *Költé-*

¹ Hankiss tanár úr kérésre írta e szép jellemrajzot. Fogadja érte ezúton is köszönetemet. Eckhardt Sándor Harasztiról. Egyetemes Philolog. Közlöny. 1921. évfolyam.

² *Hölgyfutár*. Kolozsvár, 1876.

³ *Ellenőr* 1877. július 7., 17.

*szetünk története.*¹ Egy jámborlelkű ifjú hazafias, szorgalmas munkája. Kritikai szenvedélye ekkor még szunnyadozott. Híven, engedelmesen bámul minden kiválóságot. *Zalán futását* olyan eposznak mondja, «melyet felülmulva a világirodalomban, még ha Homéert vesszük is, sem találunk». De figyelemre méltó a naív ifjúban az, hogy nem marad szűk körben, hanem az egész magyar irodalmat áttekinti a mondák korától egészen a maga koráig.

Az első kísérlet után két évvel Haraszti már a hagyományos irodalomtörténeti felfogást ostromló, önálló kritikusként mutatkozik az *Új népies irány* (1878) című munkájában. Azok a belső küzdelmek, melyek a szerzetesrendből való kilépésre készítették, megérlelték lelkét s a másoktól átvett kritikai megállapítások éles vizsgálatára ingerelték.

Könyvének fő gondolata az, hogy Révaitól Kazinczyig több jeles magyar író az irodalomtörténet külön csoportokba osztott átmenetieknek, önállóknak, ingadozóknak nevezve őket, pedig azok összetartoznak s irányuk nem egyéb, mint a Faludi-Amadé költészet folytatása. Nem a debreceni költői kör kezdette ezt az új népies irányt; Verseghy, Bacsányi, szentjóni Szabó, Dayka megelőzték a debreceni kört. Ennek a gondolatnak Haraszti nagy súlyt tulajdonít. Horváth János, a *Magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* című igen szép és nagybecsű könyvében kiemeli, hogy egész sereg irodalomtörténetünkben alig emlegetett, összetartozó csoportként pedig nem méltatott énekszerző követi Faludit és hozzáteszi, hogy összetartozásukat leginkább Haraszti Gyula érezte az *Új népies irány* című könyvében.

Ez alapgondolat nem az egyedüli érdeme a könyvnek. Egy egész sor író vonul fel benne. Révai, Ráday, Földi János, Horváth Ádám, Bacsányi, Verseghy, Szentjóni Szabó, Dayka, Fazekas s mások is megjelennek előttünk a «Körkép»-ben, amint Haraszti nevezi a sorozatot, s nem is unjuk meg a felvonulást, mert nem halvány árnyakat látunk, hanem érdekes egyéniségeket. Kazinczyt is említi, mert őt is érintette a népies irány. De bármennyire méltatja lángoló buzgalmát,

¹ Nagybecskereki K. r. algimnázium Értesítője 1875/6.

nem bír felmelegedni iránta. Nem szerette a nyelvújítást, nem látott abban természetes fejlődést, valamint nem bírta elhallgatni Kazinczy stílusában és vezéri eljárásában a természetes egyszerűség hiányát. Ellenben Kármán Józsefről azt hitte, hogy ha nem hal el oly fiatalon, hamarabb vezetne volna a magyar költészetet az aranykorba, mint a Kazinczy által megindított mozgalom. Szinte rajongott Kármánért, a gondolatokban gazdag és természetesen szabatos íróért. Még érzelgős regényének eredetiségét is sokra becsülte, noha kijelölte abban Goethe hatásának némely nyomát.¹

Felfogását Kazinczyról és Kármánról a maga különöségében a népiesnek nagyrabecsülése sugallta. Természetes tehát, hogy a népszínmű nagyon érdekelte. A magyar népszínmű történetét ismertette az *Ellenőrben* 1878-ban. Szigligeti Csikósát nevezte az első tulajdonképi népszínműnek, és mikor Szigligeti mesterkéltté lett, Tóth Ede *Falu rossza*, melyet, mint írja, «májusi szellő, mezei virágillat» hatott át, új korszakot látszott nyitni. De a tehetségtelen utánczók nem bírták folytatni a szép kezdeményt. Az akkor új népszínháztól várta Haraszi a magyar népszínmű egészséges továbbfejlesztését.

Zrínyivel, a költővel is foglalkozott ekkor igen alaposan és nagy szeretettel, hiszen megjegyzi, hogy az akkori népköltészet bizonyos mértékben hatott Zrínyire.² Ez a megfigyelés fokozta Harasztiban a csodálatot Zrínyi közéleti és költői érdemei iránt.

A gondos tanulmányok szerzője, a lelkiismeretes tanár a nyolevanas évek elején Kolozsvárt újságíró lett. Belépett a *Kelet*, majd megújult alakjában *Kolozsvári Közlöny* nevű hírlap szerkesztőségébe főmunkatársként. E Békéssytől jól szerkesztett politikai lap a Tisza-kormány politikáját védte. Haraszi jól érezte magát e politikai légkörben. Szívvel-lélekkel helyeselte a 67-es alap védelmét, a közjogi ellenzék kábító izgatása nem zavarta meggyőződését. De politikáról

¹ Kármán József. (Halász Ignác könyvének méltatása). *Figyelő*. 1878.

² Bodnár Zsigmond: *Havi Szemle*. 1878. I. k. i

nem akart írni. Neki is, mint Faustban az Auerbach-pince vendégének, csúf dal volt a politikai dal. Ellenben költészetéről és színházról sokat írt lapjába. Ő volt a kolozsvári hírlapnak színi kritikusa másfél éven át. A kolozsvári színház nem volt közönséges vidéki intézet. 1881-ben már hatvan éve mult annak, hogy megnyílt Erdély fővárosában az első magyar nemzeti színház. A színház válogatott műsora, színészeinek játéka egy kényes ízlésű előkelő közönség tetszését óhajtották kivívni. Haraszti nagy kedvvel és nem kisebb irodalmi műveltséggel bátran és okosan bírálta a drámákat és a színészeket. Sőt a színésznőket is, ami kivált ifjú kritikusban nem közönséges bátorság. De örült, ha nem kellett ócsárolnia. Két jeles színésznek, Szacsvainak és Gabányinak legelső méltatói közé tartozott. Sokat foglalkozott Gabányival, akinek geniális játékát Dandinben, a Fösvényben és a Botsinálta Doktorban nagyon dicsérte. *Molière Életrajzában* írta: «A kiváló tehetségű magyar Molière-színész, Gabányi Árpádnak geniális ötlete ahogyan e sorok írója valamikor Kolozsvárt látta tőle befejezni Dandin szerepét, kétségkívül a legfigyelemreméltóbb dolgok egyike, miket a Molière-színészet kritikájában találhatunk».¹ Kolozsvárt is ilyen hangon írt Haraszti Gabányiról, akit e dicséretetek igen meghatottak, úgyhogy élete vége felé is nagy elismeréssel beszélt az ő kolozsvári kritikusa megfigyelő tehetségéről.²

Gabányi ítélete nem volt elfogult. Haraszti valóban hű képet tudott rajzolni színészi alkotásokról. A mult század kilencvenes éveiben sokan gyönyörködtünk Budapesten Duse Eleonora művészetében. Csodáltuk, hogy mily szemléltetően bírta kifejezni a legbonyolultabb lelki állapotokat taglejtéseivel, gyorsan változó arcvonásaival és a legkülönbözőbb indulatokhoz illő hangjával. Ha játszott, nem hatást vadászó színésznőt, hanem valóban küszködő, szenvedő, vagy kacagó nőt láttunk a színpadon. Haraszti az 1894-i *Budapesti Szemlében* tanulmányt írt róla, melyet Péterfy biztatására

¹ Haraszti: *Molière élete* II. 256. l.

² Ezt néhai Haraszti Károly írja már említett életrajzi töredékében.

kibővített s e bővebb formában jelent az meg külön az *Olcso Könyvtárban*. Haraszti, a maga megfigyelései és nagynevű európai kritikusok nyilatkozatai alapján, találóan jellemzi Dusét. Amint leírja játékát *Odette*-ben, *Fedorában*, vagy a *Kaméliás hölgyben*, szinte újra átéljük a felejthetetlen színházi esték művészi örömeit. A nagy színészi alkotások irodalmi újjáépítése nehéz feladat, kevesen oldották azt meg nálunk oly szép sikerrel, mint Haraszti.

A *Kolozsvári Közlöny* szerkesztőségében együtt dolgozott Haraszti Petelei Istvánnal, aki azóta bizalmas barátja lett. A baráti érzés iránt könnyen felhevülő fogékonyság élt Haraszti lelkében, úgy, hogy e tekintetben emlékeztetett néha Gleim, vagy Kazinczy korára. De ő őszintén ragaszkodott barátaihoz minden hiú szépelgés nélkül, távolról sem gondolva érdekszövetség keresésére. Férfi korában elvagyódott Kolozsvárról, mert azok a barátai, akikhez leginkább vonzódott, Budapesten éltek. Peteleit, a tehetséges elbeszélőt, aki orosz írók hatása alatt a komor valóságot akarta festeni, de tulajdonkép meséket mondott költői álmokba merülve, Haraszti nagyon megszerette.¹ Ajánlotta munkáit a kolozsvári lapban a közönség figyelmébe. Petelei Haraszti tanácsát gyakran kikérte, s néha igazodott is utána. Halála után Haraszti megemlékezett róla a *Budapesti Szemlében*, azt jósolva, hogy Petelei «testi elmúlását irodalmi feltámadás fogja kísérni.»² Az irodalomtörténet valóban méltatja Petelei érdemeit — s talán olvasóinak száma is gyarapodni fog, hiszen igen eleven, néha szinte drámai erejű székely életképei leköthetnék a figyelmet, kivált amióta a székely föld oly messze esett tőlünk.

Az újságírás közben Haraszti Arany Jánosról és Madách Imréről két nagyobb tanulmányt írt. Az első tanulmányról Riedl Frigyes jól ismert könyvében azt írja, hogy «összefoglaló nagyobb tanulmány Aranyról a 60-as, 70-es években nem jelent meg, ami igen feltűnő. E hosszú szünet után a

¹ L. Péterfy remek cikkét Peteleiről (*Bud. Szemle*. 1893. 76. k. 458. l.).

² *Budapesti Szemle* 141. k. 297. l.

kezdemény érdeme Haraszti Gyuláé, aki 1882-ben közölt beható, összefoglaló essayt Aranyról». Az essay tartalmáról Riedl nem nyilatkozik. Nem helyeselhetette, hogy Haraszti úgy beszél Arany eposzairól, mintha nem költői ihletnek, hanem «józan kombinálgatásnak» köszönhetnők azokat. Ez az ítélet abból a romantikusokra visszavezethető felfogásból keletkezett, hogy az igazi költői ihlet öntudatlanul teremt. Bizonyos magyar írói körök szerették ezt a felfogást hirdetni, talán azért, hogy józanságuk hiánya a költői ihlet színében tűnjék fel. Ez az eltorzított romantika a hazai nagyságokat kissé lenézte, a világirodalmi nagyságok dicsőségét nagy önérzettel hirdetve. Az ifjú Harasztit némileg érintette egy ilyen írói kör hatása, különben is a maga népies, mesterkéletlen őszinteséget s ősi közvetlenséget hirdető iránya szintén romantikus hagyományokban gyökerezett. De Haraszti őszintén beszélt, nem akart lázadni tekintélyek ellen. Dicséri Arany proteusi változatosságát természeti képeiben, és lelkesedik *Bolond Istókért*. E költemény lyris-musa, byroni csapongása s eredeti humora kissé felejtették Harasztival Tennyson-t, akinek bájos költészete annyira elbűvölte, hogy reá hivatkozva, kicsinyelte Arany epikáját. Madáchról szóló tanulmánya egyenletesebb, higgadtabb. Értékét eléggé jellemezzük, ha arra mutatunk, hogy Voinovich Géza kitűnő Madách-könyvében komoly figyelemre méltatta s elismerte néhány észrevételének finomságát.

Még a két tanulmány megjelenése előtt írta könyvét Csokonairól, alig 22 éves korában. Hogy Kazinczy és Kölcsey igazságtalanok voltak Csokonai iránt, azt már Szalay László megírta 1829-ben. Szalay kijelenti, hogy Csokonait csak az új philológiai tekintetek kárhoztatták. Csokonai, úgymond, az irodalom egén hatalmas tünemény. Kölcseynek nem lett volna szabad Csokonait úgy elítélni, mint Schiller elítélte Bürgert. Csokonai népiesebb, mint Bürger és tisztán a magyar valóságból meríti népiességét.¹

A 16 éves Szalaynak e meglepően érett ítélete útját

¹ L. erről Szalay László emlékezete című munkámat, Budapest 1914. (Akad. Emlékbeszédek.).

egyengette Csokonai nagy költői hírneve általános elismerésének. Mások folytatták Szalay kezdeményét.

Haraszi ez úton tovább haladva, igen hasznos munkát végzett, midőn megírta Csokonai életrajzát. Fiatal lelkesedéssel méltatja költőjét. Ismerteti korát, dicsőíti dalait és elégiáit, szépen elemzi leíró művészetét. Salamon Ferenc tanulmányát felhasználva, újat is tud mondani Csokonai komikai tehetségéről. Néha hibáztatja, ha szükségét érzi, de általában kijelenti, hogy Csokonai a XVIII. század legnagyobb magyar költője. Haraszi szerette Csokonait, mivel, Szalay szavai szerint, tisztán a magyar valóságból merítette népiességét s mivel részvétet érzett a költő életének «szomorú regénye iránt». Szerette Csokonaiban a jobbágyság sanyarú sorsán érzett szájalmat, mely különösen a *Béka-egérharcban* a léha s gögös urak ostromozására készíti. Szerette Csokonaiban a költői ér folytonos csörgedezését, vagy sugárba szökkenését. Jól mondotta a költő önmagáról: «Belsőm hasonlít a tavaszhoz, mely mikor borongós is, játszik és terem». Szerette Csokonaiban a magyarosság és az európai műveltség szoros egységét. «Örülök annak, — írja Csokonai — hogy magyar-nak születtem, egy nádasházba szorult kozmopolita». Kozmopolita nem érzés, hanem műveltség tekintetében, noha nádasházba szorult. A *Reményhez* költője vádolja a csalfa égi tüneményt, hogy kertjét nárciszokkal tele ülteté. A képet háza tájékaról vette, mert szerette a nádasházhoz tartozó virágos kertet, amint életrajzírója is hasonló környezetben érezte magát boldognak. Az igaz szeretettel írt életrajz közleményei s egyes fejtegetései miatt több mint félszázad múltán sem avult el.

Haraszi később is foglalkozott Csokonaival. Kimutatta Kotzebuenak némi hatását Csokonai egy drámájára. Majd Beöthy *Képes Irodalomtörténetében* egy tartalomra és formára egyaránt kiváló essayben jellemezte kedves költőjét.

III.

Haraszi már 12 éves korában kezdett otthon franciául tanulni, az ő nagy jótevője, Jannek Lajos költségen. Mint

budapesti egyetemi hallgató majdnem naponként érintkezett Saissy Amadé francia docenssel. Munkatársa lett a Saissy szerkesztésében megjelent *Gazette de Hongrie*-nak. Így volt alkalma magát a francia beszédben és fogalmazásban tökéletesíteni. Mint középiskolai tanár 31 éves korában szabadságot kapott, hogy Párizsban folytathassa francia tanulmányait. Itt hallgatta Gaston Parist és Brunetière-t. A legmélyebben Faguet Emil hatott reá, a francia akadémia tagja. Tetszett neki Faguet konservatív világnézete s állásfoglalása a laza erkölcsű irodalom ellen, úgyszintén lélektani mélysége, s az a határvonal, melyet élesen szokott megvonni az írók érzése és művészete közt. Faguet-nek is tetszett a francia és egyáltalán a nyugati irodalmakban annyira jártas magyar tanítványa. Így azután joggal ajánlhatta Haraszi Faguet-nak Corneille-ről írt könyvét e szavakkal: «Faguet Emil úrnak tanítványi és baráti hálával».

Haraszi magyarra fordította Faguet könyvét, a XVIII. századról. E fordításnak gondosságát jellemzi az a körülmény, hogy Haraszi kijavította az eredetinek tizenöt kiadásban következetesen ismétlődő sajtóhibáit. A szerző elismerte Haraszi javításainak helyességét.

Így az «a néhány csepp francia vér, mely ereiben folydogált», mint maga szerette emlegetni, továbbá egyetemi tanári hivatása s a francia kritikusok részéről tapasztalt jóindulat egészen a francia kultúra tanulmányához kapcsolták, körülbelül 24 éves kora óta, noha német eredetének hatása is meglátszik irodalmi nézetein. Egy 46 éves korában írt tanulmányában a «csodálatos germán faj hatalmas irodalmáról» beszél. Arról az irodalomról, melynek kutatását élete egyik nagy feladatának tekintette, nem igen beszél ilyen szép jelzőkkel.¹

Pedig komolyan vette azt a nagy feladatot. Első francia irodalomtörténeti könyve a *naturalista regényről* szól, és pedig különösen a francia naturalista regényről. Azt hirdeti, hogy

¹ A néhány csepp francia vérről l. *En glanant chez La Fontaine*. 1922. 4. l. ; a germán fajról l. *A francia népköltészetéről* c. értekezését, Erdélyi Múzeum 1896. 203. l.

Zola és előzői, vagy szellemi rokonai nem az emberi lelket rajzolják, hanem a testi élet ösztöneit, s a rútnak, a szennyeknek ábrázolásában telik kedvök. Mennyivel lélekemelőbb Eliot Györgynek realismusában az emberi szív örvényeinek rajza, mint Zola naturalismusa, mely az embert «megundorítja az élettől és önmagától». Haraszti 24 éves korában fogott e könyv írásához¹ s így nem csoda, hogy megbotránykozása messze ragadja. Nem eléggé igazságos Stendhal, Balzac és Daudet iránt. Bár inkább a tárgyról szóló nagy irodalomra támaszkodik, semmint saját benyomásaira, egyes részletekben mégis eredetinek mutatkozik.²

A könyvnek sok tekintetben jó hatása volt a magyar közönségre. Olyan ellentétes ízlésű írók, mint Gyulai Pál és Jókai Mór, dicsérték Haraszti könyvét.³

Érettebb korában Haraszti nyugodtabban ítélkezett francia regényírókról. *A naturalista regényről* írva, Hugo Viktort a mindenkép kárhozottat Zola vérrokonának nevezte. Később Ambrus Zoltán és Voinovich Géza *Klasszikus Regénytár*ában Hugo Viktor *Nyomorultjairól* jól átgondolt, szép esszayt írt, méltatva Hugo emberszeretetét, leíró művészetét, s végletes szenvedélyeket vagy meglepő helyzeteket rajzoló fantáziája hatalmát.

A naturalista regény bírálatánál kedvesebb feladatot vállalt Haraszti, midőn a Kisfaludy-Társaság megbízta Molière életrajzának megírásával. A Társaság ekkor már kiadta Molière színműveit magyar fordításban, most azután a magyar színpadon gyakran tolmácsolt költőnek magyar írótól származó életrajzával akarta teljessé tenni a kegyelet művét.

Haraszti már mint kolozsvári színi bíráló sokat foglalkozott Molière-rel. Felújítva tehát régi benyomásait és kiter-

¹ *A naturalista regényről*. 1886. De 1882-ben fogott a könyv írásához.

² L. Péterfy bírálatát. *Budapesti Szemle* 1887. LII. Haraszti felelni akart a bírálatra, de Gyulai lebeszélte szándékáról. A bírálat nem zavarta meg a szerző és a bíráló barátságát.

³ Jókai egy hírlapi közleményben nyilatkozott róla, Gyulai dicséretét Péterfy írta meg Harasztnak.

jesztve kutatásait, örömmel járt el megbízatásában. Kétköte-
tes Molière-életrajzát oly illetékes bírálók, mint Szász Károly
és Bayer, József meleg elismeréssel ajánlották a kiadásra.
Az életrajz a szaktudósnak és a művelt olvasónak egyaránt
sokat nyújtott. Haraszti alaposan átvizsgált mindent, amit
1897-ig Molière-ről írtak, s érett ítélettel válogatott a külön-
böző vélemények közt. Hogy mit tekintett munkájában
egyéniének, azt a *Revue d'Histoire Littéraire*-ben előadta
egy két levélre terjedő jelentésben.¹ Elmondja abban, hogy
Molière nem volt az a hallgatag, sokat szenvedett és csaló-
dott, lelke mélyéig szomorú költő, mint aminőnek St. Beuve
óta jellemezték. Haraszti szerint Molière komoly, de életre-
való, az akadályokkal bátran küzdő, vidám társaságban
szívesen mulató s nem igen gyöngéden szeretkező ember volt.
Nem hirdette a természet vallását, nem volt előkészítője a
XVIII. század hitetlenségének, mint némelyek mondják.
Magasabb erkölcsi problémákkal nem törődött, a bourgeois
józan közepszerét állítja szembe az emberi gyöngeségekkel.
Egy szellemes kritikus Molière vígjátékait komoly drámák-
nak nevezi, majdnem tragédiáknak. Igaz, hogy a komolyan
szatirikus Molière néha tragikusoknak látszó bonyodalmakba
bocsátkozik, de azok gyorsan átvágnak a komikumba.
Molière, noha komolyan szeretné javítani a gyarlóságokat,
mégis inkább mulattatni akarja közönségét, s maga is jól
mulat. Nem veti meg a vaskos komikumot sem, nem mér
mindig nemes zamatú bort, gyakran igen erőset, de az mindig
tisztá és természetes.

Így ismerteti Haraszti a franciák előtt magyar könyvé-
nek tartalmát, mélyre ható lélektani s esztétikai különböz-
tetésekkel támogatva példáit. De vajjon St. Beuve meg-
nyugodott volna-e Haraszti ellenvetéseiben? St. Beuve azt
mondja, hogy Molière szívében szomorú volt, szomorúbb,
mint Pascal, kit annyira melancholikusnak képzelünk.² St.
Beuve bizonyára azt hitte, hogy a költő, aki néha nagyokat
kacagva, máskor alig észrevehető mosollyal fedi fel az embe-
rek gyarlóságait vagy romlottságát, bizonyára búsult lélek-

¹ 1897. IV. Année 292. 1.   ² *Post Royal* III. 273—275.

kel, de hiában kereste az emberi társadalomban azt a szigetet, hol a nyíltszívű, a hazugságot gyűlölő ember becsülettel és szabadon élhessen. Az ő Alceste-je keserű csalódások után keresi ezt a boldog szigetet. Igaz, hogy az okos Philinte az élettel való megalkuvást ajánlja embergyűlölő barátjának, aminthogy Molière szelleme is felül bírt emelkedni csüggesztő érzésein, de azért Alceste keserűségét Molière átérezte, mielőtt művészi alakítással könnyített a szívére nehezedett érzéseken.

Bárhogy fogjuk is fel Molière egyéniségét, Haraszti jellemrajza értékét nem veszti el. Érthető, hogy a legkiválóbb francia irodalomtörténeti szemle érdemesnek vélte azt bemutatni a francia közönségnek.

A Kisfaludy-Társaság ezután megbízta Harasztit, hogy az általa kiadott *Anthologia a XIX. század francia lyrájából* című kétkötetes gyűjtemény bevezetéséül írja meg a XIX. századi francia lyra történetét. Haraszti az anthologia költeményeinek kiválogatásában is segített a Társaságnak s felvilágosító jegyzeteket írt a költemények szerzőiről. A gyűjtemény jól van megválogatva. A sok jeles fordítás közt különösebben feltűnnek a parnassusi költők, akiket Vargha Gyula nagy szeretettel s ritka művészettel szólaltat meg magyarul.

Haraszti a Bevezetésnek szánt, de önállóvá lett kötetben az egész francia lyra történetét adja elő a népdaltól Verlaine-ig, különös tekintettel a XIX. századra. Élénk érdeklődéssel vizsgálja a költők lelki életét és találó vonásokkal jellemzi alkotásuk módját. Nem általánosságban jellemez, hanem elemzi a legkiválóbb költeményeket. Szép példáját adja önállóságának egyebek közt a Béranger-ről szóló fejezetben. Megvédi Béranger-t az akkori francia kritika kicsinylésével szemben, de azt a dicsfényt is halványítja, melyet a mi irodalmi közvéleményünk vont Béranger neve köré. Ily külön összefoglaló és teljes áttekintést más irodalmakban is ritkán olvashatunk a francia lyra fejlődéséről. Annál feltűnőbb, hogy Haraszti összefoglalása végén mintha megbánná azt, amit a XIX. század francia lyrájának zengzetességéről, gyöngéden árnyalt érzelmességének s festői színeinek gazdagságáról mondott, a német Lied egyszerű hangjá-

nak, őszinte közvetlenségének hiányát sajnálattal veszi észre Chénier, Lamartine, De Vigny, Hugo és Musset halhatatlan költeményeiben.

Nem kutatjuk, hogy lehet-e a hatás mélységében e költemények fölé helyezni az egyszerű dalt, azt sem kérjük, vajjon az a népies s kiválóan szép szerelmi dal, melyet Alceste oly nagyon dicsőít a mesterkélt szonettekkel szemben, elszigetelt jelenség-e a francia irodalomban. Csak azt akarjuk kiemelni, hogy a francia és a német rokonérzés bizonyos küzdelemben voltak Haraszti lelkében még férfikorában is.

Harasztit a monografikus tárgyalás céljából a francia drámával kapcsolatos kérdések jobban érdekelték, mint a líra fejlődése. Igen alaposan készült a francia dráma történetének megírására. Ez előkészületből alakult ki a Molière-életrajz, mely érdekességét még ma sem veszttette el. A dráma történetével kapcsolatos Haraszti akadémiai székfoglalója, melynek címe: *A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség* (1904).

Ez értekezésben cáfolja Rigalnak, a francia drámatörténet specialistájának azt a felfogását, hogy nemzetének XVI. századi tragédiája nem volt színszerű, inkább csak könyvdrámának nevezhető. E felfogáshoz Brunetiére is csatlakozott. Haraszti ellenben kimutatni igyekszik, hogy a renaissance korának tragédiája, mely a nagy klasszikus tragédiák csirájának tekinthető, nem volt könyvdráma, hanem a színpad számára írták. Haraszti a magyar tanulmány tartalmát bőven ismertette a *Revue d'histoire littéraire*-ben. Rigal ez ismertetést komoly figyelmére méltatta, s bár nem fogadta el okfejtését, igen behatóan foglalkozott vele a *Revue* következő számának élén.

A renaissance korának kezdetleges színpadjáról a klasszikus tragédia első virágkorába vezet a *Corneille és kora* című monografia (1906). Haraszti vagy 19 évvel e könyvének megírása előtt nem nagy tisztelettel beszélt a francia klasszikus drámáról. «Corneille vagy Racine tragédiáiban — írta akkor — egy-két szál ember ékes körmondatai, erőltetett szócsatája, körmönfont udvariaskodása, habozása s leírások töltik be a színt». — «A mi erkölceink» — mondja ugyanott — «inkább

a germánnal rokonok.»¹ Ekkor még Haraszti német ízléssel a *Hamburgische Dramaturgie* hadjáratát a francia dráma ellen nagy mohósággal olvasta. De később mindinkább elmélyedt a francia szellem ismeretébe s mindjobban méltányolta Gyulai Pál tanulmányát, mely megvédte a francia klasszikus tragédiát a német kritika egyoldalúsága ellen.² Mindamellett Haraszti nem fogadta el az általa különben nagyrabecsült francia kritikusoknak azt a felfogását, hogy Corneille és Racine teremtették meg az igazi újkori tragédiát. Tekintélyük nem rendítette meg azt a meggyőződését, hogy ez a dicsőség Shakespeare-t illeti.

A nagy francia tragikusok színpadján a szenvedélyek a szereplők beszédéből nem törnek ki mindig elemi erővel, nem ritkán inkább a szenvedélyekről értekeznek a szereplők kiélezett fordulatokkal. De a nyelvnek és verselésnek pompája, mely a hatalmas francia királyok udvarának fényére emlékeztet, a lélektani elemzések finomsága s ereje, a drámai fejlesztés élénksége s különösen Corneille tragédiáiban az indulat és kötelesség tusáinak fenköltsege oly sajátosságai a francia klasszikus tragédiának, melyek a magyar esztétikai ízlés fejlesztésének is javára válnak, noha nincsenek ellátva a német jóváhagyás bélyegével. Haraszti igen behatóan, szeretettel s éles kritikával jellemzi Corneille-t és előzőit. Nagy irodalmat használ, de uralkodik a nagy anyagon, nem merül el benne. A nagy tragédiák elemzése s különösen a *Polyeucte*-é gazdagok finom észrevételekben.

Még a Corneille-monografia megjelenése előtt írta meg Haraszti a francia irodalom történetét az *Egyetemes Irodalomtörténet* számára (1904). Kezdi a francia nyelv megalakulásán és végigkíséri a remekművekben és világraszóló hatásokban gazdag fejlődést egészen a XX. századig. Az egész munka Haraszti szavai szerint «az első oly speciális francia irodalomtörténet, melyet magyar író magyar közönség számára megkísérelt.» Ugyancsak ő írja, magát sem kímélve, hogy «az irodalomtörténet írásánál nem igen kerülhető el teljesen

¹ Nagyváradai főreáliskola Értesítője. 1884/5.

² *Dramaturgiai tanulmányok* II. 291. 1.

mindenben bizonyos mérvű önállótlanág).¹ Szerény önvalomás. Mi azonban hozzátehetjük, hogy Haraszti irodalomtörténete érdekes és tanulságos olvasmány. Egyes arképvázlatok, mint Villoné, Montaigne-é, Chénier-é s több másé, lekötik a figyelmet.

Harasztinak vannak oly munkái is, melyeket nem csupán kivonatban terjesztett a francia közönség elé, hanem egész terjedelmükben a saját fordításában. Ezek közt időrendben az első a *La Poésie d'André Chénier* (Paris, 1892).

E munka kéziratáról Edmond Scherer, kit Haraszti nem ok nélkül nevezett a mult század vége felé a mai Sainte-Beuve-nek, ezt írta a szerzőnek: «Csodálom az Ön tanultságát. Nem hiszem, hogy volna most Franciaországban kritikus, ki ily alaposan ismerné az európai irodalmakat, sőt még a mi XVIII. századi irodalmunkat is. Azok a vonatkozások, melyeket Ön Chénier és kortársai közt megállapít s egyáltalán az a mód, ahogy Ön a költőt irodalmi környezetébe helyezi, oly természetűek, hogy jelentékenyen előmozdítják Chénier műveinek kritikáját. Óhajtandó, hogy munkáját a mi közönségünk is ismerje.»

Scherer óhaja teljesült. Haraszti könyve időrendben az első francia nyelvű monografia arról a költőről, aki alig «ázlelte még az élet lakomáját», midőn a rémuralom vérebei a guillotine alá hurcolták. «Száz éve», — írja Brunetiére 1898-ban — «hogy vitatkoznak arról, vajjon Chénier-ben az utolsó klaszszikust vagy az első romantikust kell-e látnunk». E vitához Haraszti könyve jelentékeny megfigyeléseket szolgáltat. Faguet írja Haraszti könyvéről: «Oly lelkiismeretes munkával van megírva, hogy megszügyenítően hat reánk. Egészen új világot vet több pontra, egészen új szempontokból tűnteti fel költőnket.» Brunetiére irodalomtörténeti kézikönyvében, a Chénier-t tárgyaló szakaszban a források közt Haraszti könyvét is említi.² 1908-ban Haraszti kiadta Jean de Sche-

¹ *Budapesti Szemle* 1905. CXXIII. 45., 54. ll.

² Haraszti: *André Chénier költészete*. Akad. Értekezések. I. oszt. XV. k. II. sz. Előszó. Brunetiére: *Études Critiques Sixième Série*. Paris 1905. és *Manuel de l'Histoire de la littérature française* III. 367. Faguet kritikája: *Revue politique et littéraire* 1892.

landre-nak, a Corneille előtt élt francia írónak, *Tyr et Sidon* című tragédiáját. A kiadáshoz írt Bevezetésben megállapítja Schelandre irodalomtörténeti jelentőségét. Raymond Toinet írja, hogy Haraszti Bevezetése «mintája az egyszerű, józan és elfogulatlan kritikának.» Haraszti — úgymond Toinet — valósággal fölfedezte Schelandre-t, ki addig csak ködfolt volt, most csillaggá lett. Eckhardt Sándor ezt a Schelandre-kiadást Haraszti legjobb művének nevezi, melyet tisztelettel emlegetnek a külföldön.¹

Az ilyen elismerés továbbra is ösztönözte Harasztit arra, hogy francia nyelven közöljön tanulmányokat. Figyelme a mult század végén egy színházi esemény felé fordult. 1897. december 28-án játszották először a Porte Saint-Martin színházban Rostand *Cyrano de Bergerac*-ját. Rostand neve már ismeretes volt akkor, de a *Cyrano* előadása után kritika és közönség ünnepelték a költőt mint új, ragyogó csillagot a francia költészet egén. Írt azután is nagyhatású drámákat, de *Cyrano*-ja, a kérkedő vitézség, az önfeláldozó hűség és szellemi kiválóság személyesítője mélyebben hatott franciákra és idege-
nekre egyaránt, semmint Napoleon fiának szomorú története, vagy a *Chantecler* szatirikus költői játéka. Haraszti nagy kedvveléssel, a kritikai irodalom felhasználásával s az esztétikai értékek iránt kifejlett érzékével kimutatja, hogy Rostand költészetében a költői dictio ereje által mily hatásosan egyesülnek romantikus motívumok, Corneille-i hagyományok és melodramai hajlamok.

Rostandról írt könyvét,² valamint La Fontaine-ről szóló utolsó monografiáját a francia kritika méltánylattal fogadta. La Fontaine-ről írni, idegennek merész vállalkozás. Az idegenek, mondják a francia írók, nem bírják átérezni, hogy mit szeretünk és csodálunk La Fontaine-ben. Macaulay kicsinyeskedőnek nevezte a nagy meseköltőt. Haraszti azt hitte, hogy ha La Fontaine nyelvének minden finomságát nem is bírja kiérezni, meg bírja érteni mégis elbeszélő és alakító művé-

¹ Eckhardt Sándor id. nekrológja *Egy. Phil. Közlöny* 1921.

² *Edmond Rostand* par Jules Haraszti Paris 1913. (Magyarul is megjelent.)

szetét. De mivel századok óta annyit magyaráltak és dicsőítették La Fontaine-t, Haraszti nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha a gyakran lerajzoltnak egészen új arcképet kívánná bemutatni a francia közönségnek. Ezért nevezi könyvét *Tallózásnak La Fontaine körül*.¹

Munkájának tartalma azonban inkább aratás, mint tallózás. Haraszti alaposan fejtegeti La Fontaine művészetének elvét és módjait. Ismerteti gondolatait, elégiai költészetét, lélektani és festői tehetségét. Vizsgálja mindenfelől s kijelöli kiváló helyét a francia irodalom fejlődésében. Vizsgálataira Lancaster, a baltimore-i egyetem tanára, felhívta a szaktudósok figyelmét, mikor a *Modern Language Notes* nevű folyóiratában mutatványt közölt a magyar tudósak akkor még kiadatlan kötetéből.

Harasztinak többször volt része a külföldi irodalom elismerésében, ellenben a magyar irodalmi közvélemény némi mélyes a visszavonultan élő s az elismerést csak munkája értékétől váró tudóst nem mindig kímélte. Haraszti a jóindulat hiányának hideg közömbössége, vagy éppen fitymálása bántották ugyan, de egy percig sem zavarták fáradhatatlan munkakedvét. Nem csupán önálló köteteket írt, hanem tudós értekezéseket, essay-eket, könyvbírálatokat, továbbá elbeszéléseket fordított franciából és spanyolból.

A fordítások közül kiemeljük a spanyol Alarconnak *Háromszögű kalapját*, e színekben és leleményben gazdag remekművet, továbbá Gobineau *Turkomán Háborúját*. Gobineau azt a mély szakadékot, mely a keleti népek erkölcsi elvekkal pompázó szavait tetteik valódi rugóitól elválasztja, kitűnően ábrázolja. Haraszti essay-i közül a legjobbak félig ismeretközlő, félig elmélkedő munkák, aminőket az angol szemlék szeretnek közölni. Ilyenek például a *Tristan és Iseult*, vagy a *Regényes lapok az életből* (Mme de Staëlről), vagy a *Főúri élet Versaillesban* (St Simon *Mémoires*jairól) című essayk.²

Mind e kisebb, nagyobb eredeti vagy fordított művek

¹ *En glanant chez La Fontaine*. Paris 1922.

² *Budapesti Szemle* 1902., 1892., 1901.

nemcsak belső becsük miatt értékesek. Nagyrészüket Gyulai Pál kérte el Harasztitól a *Budapesti Szemle* számára.

Haraszi a múlt század hetvenes éveinek vége felé a budapesti egyetemen számos ifjú tanulótársával együtt lelkesedéssel hallgatta Toldy Ferenc utódjának, Gyulai Pálnak első irodalomtörténeti előadásait. Huszonkét éves korában Gyulai prózai munkáiról azt írta, hogy azok «az induktív, a történelmi kritika igazi virágai.»¹ Boldog örömmel csatlakozott tehát a szeretett szerkesztő munkatársaihoz, annál is inkább, mert teljesen átértézte a *Budapesti Szemle* jelentőségét. Ezt a jelentőséget Gyulai Pál egy Imre Sándorhoz írt levelében 1894 őszén így ismerteti: «Ha tudná Ön, hogy mily nehezen, mennyi hajszolással szerkeszttek. Föl is hagynék a szerkesztéssel, de az tartóztat : hogy legyen egy oly folyóirat, ahol olyakat is lehessen elmondani, amiket más magyar folyóirat vagy lap fel nem vesz. Ez a főoka, hogy ragaszkodom még a *Budapesti Szemlé*hez, bár kevés író van, aki tudna vagy akarna támogatni.»²

Ez volt a *Budapesti Szemle* jelentősége. Gyakran harcolt elhagyatva tévelygések és veszedelmes áramlatok ellen. Gyulai azt hitte, hogy nagyon is sokan hasonlítanak nálunk s másutt is Panurge juhaihoz, melyek a vízbe ugrálnak ész nélkül, ha látják, hogy a kolompos is oda ugrott. Több bölcsességet talált Cicerónak e mondásában : «Ha néha valami nem is rút, mégis rúttá lesz, mikor a nagy sokaság dícséri.»³ Amióta Gyulai elnémult, fájdalmasan érezzük lelki járványok idején, hogy a tisztítótüz, mely az ő küzdelmeiből a magyar közélet felé áradott, elhamvadt a fellobbanás reménye nélkül. Gyulai magára vállalta a népszerűtlenséggel járó gyűlölséget s igen hálás volt azok iránt, akik a harc gyülekezőhelyének, az ő *Szemléjének* fenntartásában támogatták. Harasztit nagyon szerette, mivel tőle mindig kapott tartalmas könyvbírálatot, érdekes esszét, vagy szép beszélyfordítást. Hálás

¹ *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1880.

² *Irodalomtörténeti Közlemények* 1938. 355. l. Papp Ferenc kiadása.

³ «Ego hoc judico, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, quum id et a multitudine laudetur.» *De Finibus* II. 13.

volt Haraszti igen művelt és finom ízlésű neje, Récsy Jolán iránt is, ki szépen fordított franciából szépirodalmi műveket. Gyulai halálának első évfordulóján Haraszti jellemezte a nagy szerkesztő módszereit oly meleg szeretettel, oly igazán átértézt kegyelettel, hogy megemlékezését lehetetlen megindulás nélkül olvasnunk.¹

Midőn *La Fontaine*-t, utolsó munkáját írta, már gyötörték halálos betegségének tünetei. Elmondhatta volna, amit Ranke mondott utolsó munkáját írva: *Inter tormenta scripsi*. A testi kínokat érzékeny lelkét lesújtó csapások is élesítették. Megérte Trianont s a vörös uralmat. A tanácsköztársaság urai őt is elbocsátották hivatalából, jól tudva azt, hogy tanítása nem felel meg a kommunista rendszer kívánalmainak. Legifjabb, igen tehetséges fia, aki beteg létére is katonai szolgálatra jelentkezett, ágynak dőlt s épp akkor haldokolt, midőn az 1919. június 23-i ellenforradalom ágyúi megdőrdültek, hiú reményeket ébresztve a 26 éves ifjú sorsán bánkódó szülők lelkében. Haraszti *La Fontaine*-jét, mely csak halála után jelent meg gyermekeinek gondozásában, elköltözött fiának ajánlotta. A róla szóló *In Memoriam*-ból az apai fájdalom elfojtott sikoltását véljük hallani.

Két év múlva, 1921. július 15-én, az apa is követte fiát. Utólszor csillant fel szemében az öröm, midőn halálos ágyán javíthatta *La Fontaine*-jének az amerikai folyóiratban megjelent fejezetét. És így utolsó derűs pillanata odakapcsolódott egész élete tartalmához. Neki a jól végzett munka tudata volt egész életének mindent összefoglaló öröme. És ez a tudat nem volt csalódás. Hálára kötelezte középiskolai és egyetemi tanítványait, gazdagította a magyar irodalomtörténetet adatokkal s eredeti szempontokkal, hű és kedvelt munkatársa volt Gyulai Pálnak, megalapította a magyar romanisztikát és munkáival mesze földön gyarapította a magyar név becsületét. Ez érdemek kiragadják Haraszti Gyula nevét a feledés homályából és körülfonják a kegyeletes emlékezés nem hervadó koszorújával.

ANGYAL DÁVID.

¹ *Budapesti Szemle* 1910. 191. 1.

AZ ÉLET GÉPELMÉLETÉRŐL.

— Részletek a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1939. okt. 8-i megnyitó ünnepi közgyűlésén tartott rektori székfoglaló beszédből. —

A természettudományok a műszaki tudományokkal kétségtelenül szoros kapcsolatban állnak, sőt az utóbbiak a természettudományok ágazataiul tekinthetők. Nem áll az, hogy a technikai haladás jelentősebb mozzanatai, úgyszólván kivétel nélkül, véletlen felfedezéseknek köszönhetőek. James Watt a gőzgépet tervszerű tudományos kísérletezéssel fedezte fel, ugyanígy Rudolf Diesel a mótortját. A technikai tudományok fejlődésének alapja a természeti erők törvényeinek ismerete és tudatos kihasználása. Egy angol meghatározás szerint a mérnök az a férfi, aki a természet erőit az emberiség javára kormányozni és felhasználni tudja. A természettudományok és a műszaki tudományok együttműködéséből mindkettejükre haszon háramlík, a kölcsönhatások őket egymásra utalják. A technika újabb feladatokat vet fel, melyek újabb elméleteknek válnak kiindulópontjaivá vagy a meglevő elméletek átdolgozását és új tudományos módszerek kiépítését teszik szükségessé; az elméleti fizika és kémia felfedezései újabb technikai találmányoknak adtak lökést, vagy lehetővé tették a meglevő technikai alkotásoknak pontosabb és gazdaságosabb tervezését és kivitelezését.¹

Egy további kapcsolat abban látható, hogy egyes természeti jelenségek könnyebben érthetőek és magyarázhatóak, ha a megfelelő műszaki jelenséget ismerjük és fordítva: nem egy természeti jelenség fontos technikai találmányoknak vált

¹ Thiering Oszkár: *A természettudományok és műszaki tudományok kölcsönhatása*. Természettudományi Közlöny 61. k. 885. f. 1929. június.

szülőanyjává. Az élő test részei és a technikai alkotások között észlelhető hasonlóságok sorában talán a legismertebb a csontgerendezet, a trabeculák elrendezése, melyről Cullmann kimutatta, hogy a legnagyobb húzó és nyomó erők irányában helyezkednek el, Mayer pedig megállapította, hogy a spongiosában a csontgerendák elrendezése megfelel a hidak rácsos tartóinak. A téglalapítás, az alagsővezés, a dugóhúzó elveit tökéletesen megoldotta a természet, a növények a T-traverzek elméletét oly világosan mutatják, hogy a mérnök egy gabonaszár vagy fűszál keresztmetszetén első pillanatra felismeri azt.

Ez összefüggések, analógiák vizsgálatakor azonban egyesek az anyagelvűség, a materialista világszemlélet alapján erős túlzásba estek; kinövések jöttek létre, melyek helyreigazításra szorulnak. Ilyen mindjárt az *élet gépelmélete*. A mechanikai világszemlélet az élő szervezeteket az ember által szerkesztett gépekkel hasonlítja össze. Kiállításokon, vásárokon kuriozusként mutogatott szenzációs beszélő és mozgó gépemberek, a «robotember» szerkesztésére is utalhatok. A mechanikai világszemléletet némelyek természettudományos világszemléletnek nevezték, evvel azonosították, e két fogalom azonban nem azonos, nem fedí egymást, mint az a következőkből is kitűnik. A mechanikai világszemlélet az állatot «öszönös gép»-nek tekinti, «élő motor»-nak, «kalórikus chemodinamikai gép»-nek mondja. A francia forradalom alatt az anyagelvűség annyira ment, hogy a technokrácia, a gép felmagasztalásával, a *«l'homme machine»*-t, az embergép gondolatát érlelték ki és népszerűsítették, szerintük az ember lélektelen gép. Marx a gyári munkást a gép tartozékává alacsonyítja le, a gépet az ember fölé helyezi. A mai modern civilizációnak majdnem túlhajtott munkafelosztása a gépesítés elvén szintén egy-egy géprésznek teszi meg az embert a társadalom nagy mechanizmusában, melyben a «fordismus» a maximális teljesítményt akarja kipréselni belőle. Amiként a gépnek nincs lelke, nincs hite, nincs vallása, nincsenek magasabb eszményei, a «gépmember» társadalma egészen sajátos színt és jelleget ölt magára, kiesik az egységes társadalom belső lelki összefüggéséből, elveszti az erkölcs szilárd alapját, gépies osztályöntudatával elbizba magát, elbizako-

dottságában kerüli az elitet, a nem gépiest, a szellemi embert, megveti a fennálló társadalmi rendet,¹ azt destruálja, mindent nivellálni akar. A világon minden történést, jelenséget mechanizmusnak tekint. Szűk látkörű mechanikai világszemléletéből hiányzik az optimizmus, a jobb jövőbe vetett hit. A gépember felfokozott alakja a kommunista munkás. A gépies ember elpusztítja a szellemi embert és a szellemi ember társadalmát. Ilyen téves eszmékre, ilyen kilengésekre vezethet egyoldalúságával a mechanikai világszemlélet, valóságos időkben különösen veszedelmes módon.

A mechanikai világszemlélet az élő szervezetet úgy fogja fel, mintha élettelen szerkezet volna, az élet jelenségeit az anyagi világra érvényes törvényszerűségek alá vonja, fizikai és kémiai alapon értelmezi, míg a vitalista szemlélet valami hozzáférhetetlen, természetfölötti ismeretlenre épít, belső erőkre, rejtélyes energiákra, melyek megszabják az állati és növényi szervezet fejlődésének megindulását, fajlagos irányát. Az élő szervezetek sajátossága az élettelen anyagi természettel szemben (a gépekkel szemben is) a vitalizmus, mely szerint az élő szervezet külső és belső ingerekre életjelenségekkel felel, mire az élettelenek nem képesek. A biológia azon alap-tételét, hogy az élők és élettelenek lényegükben különböznek egymástól, a materializmus kétségbevonja.

A mechanizmus a dolgok mennél egyszerűbb magyarázatára törekedve, azoknak már felületes értelmezésében megnyugvásra talál; szerinte minden csak ok- és szükség-szerűen következik be, mint azt Demokritos már a Kr. e. VI. században tanította. Evvel szembe Aristoteles, a természettudományok atyja, Platon nyomán, a vitalizmust és teleologizmust állította, az élő szervezetek fokozatos fejlődésének elvét, mely szerint a dolgokat keletkezésükben és fejlődésükben kell megismerni. Aristoteles *entelechiája* szerint a csírában rejlő sajátság az, hogy a szervezet a lehetőség szerint célszerűen valósul meg a fejlődés során.

A materialista és vitalista természetbölcselet, a mecha-

¹ Trikál: *Korunk lelkének válsága*. Kir. Magy. Egyetemi nyomda. Budapest, 1932.

nizmus és vitalizmus közötti ellentét nem egyenlíthető ki, a kétféle felfogás nem hidálható át a monizmusához némileg hasonló fogalom, a *holizmus* által,¹ a totalitás elve által sem. A holizmus szerint az élők világában az egész (holos=egész) az elsődleges, a részek csak másodlagosak, az egészből keletkeznek. Totalitás csak az élő szervezeteken van, aktíve jön létre, nem passzíve külső behatásokra. Az élő szervezet kezdetétől fogva egy egész, a szerves egységesség, az összesség nem egyszerűen a részek összege, hanem ennél több, az egész több, mint a részek összessége (látszólag paradox tétel), és a részekre érvényes szabályszerűségeken kívül és felül önálló törvényszerűségei is vannak. Közismert példa erre az, hogy, amikor egy szervezetet széjjeldarabolnak és darabjait egymás mellé helyezik, bár mennyisége teljesen ugyanannyi, mégsem ad egy egységes egészet. De ugyanígy van ez, ha egy gépet alkotórészeire bontanak széjjel, ha egy melódia egyes hangjait vesszük külön. A részek az egészben különleges tulajdonságokat nyernek, melyeket ismét elvesztenek, ha az egészből kiválnak, így a szó is a mondatban külön jelentőséget nyer, mint az egység egy része. Platon ideológiája is a sokban az egyet akarja meglátni.

Tovább menve megállapítást nyert, és a korszerű biológia mai álláspontja szerint is, hogy a többsejtű szervezeteket «felépítő» sejtek sem az épület tégláinak, építőköveinek felelnek meg, mint ahogyan a régi klasszikus *sejtelmélet* az egyes sejteket a szervezet építőkövei gyanánt fogta fel. Ma a szervezetet mint egészet tekintik, melynek megoszlásából jöttek létre a sejtek, amit de Bary találóan röviden így fejez ki: a növény képezi a sejteket és nem a sejtek a növényt.²

Megállapítható, hogy a mechanikai szemlélet általában az élő szervezet egyes, az egészből kiszakított jelenségeivel

¹ Zimmermann: *A holizmusról*. Elnöki megnyitó a Kir. Magy. Természettudományi Társulat 1938. évi rendes közgyűlésén. Természettudományi Közöny 70. k. 1082. f. 1938. április.

² Zimmermann: *A sejtelmélet történetéről* (annak centenáriuma alkalmából). Elnöki megnyitó a Kir. Magy. Természettudományi Társulat 1939. évi közgyűlésén. Természettudományi Közöny 71. k. 1094. f., 1939. április.

foglalkozik, és azokat önmagukban elszigetelten szemléli, pl. az izomösszehúzódást, a mirigyelválasztást vizsgálja, ezek kémiaját, felületi feszültségét stb., miközben csupán az egyes jelenségek egymásutánját figyeli meg, az alakváltozást, az anyagcserét, a mozgási jelenségeket, az időben és térben bekövetkező változásait. A vizsgálat, a megfigyelés tehát itt többnyire mozaikszerű, csak egyes részekre és egyes folyamatokra terjed, egyes jelenségeket, egyes működéseket figyel meg, nem terjed ki az egész szervezetre. A természettudományoknak azonban, mint minden tudománynak, nem az a feladata, hogy egyedül csupán egyes tényeket, adatokat halmozzon fel, hanem, hogy azokat synthetikusán rendezze, összefüggésüket elemezze, irányelveket, elméleteket állapítson meg.

*

Az élet gépelméletével foglalkozva e probléma három részre tagolható : az első az élők világa és az élettelen természeti tárgyak, azután az élettelen természeti tárgyak és a gép, végül az élő szervezet és a gép közötti különbségek vizsgálatára.

*

Minden szervezet a természet egészének egy része, egy szervezet sem áll a természeten kívül, hanem a realitás világába helyezett. Ehhez képest nyilván az általános természeti törvények éppen úgy érvényesek az élő szervezetekre, mint az élettelen természeti tárgyakra. Paracelsus az egész létet vegyi folyamatnak tekintette, Verworn szerint az életjelenségek másként sohasem értelmezhetők, mint az élettelen természetre is vonatkozó fizikai és kémiai törvényszerűségekkel ; az organizmus és a mechanizmus értelmezésében azonos elvek érvényesítendőek. Ez az «életnélküli élettan» az élet sajátos biológiai alapproblémáit, az élet lényegét nem is kutatta.

Az anyag és az energia megmaradásának törvénye valóban általános érvényű, a semmiből sohasem áll elő új anyag és energia, és éppen úgy nem tűnhetnek el ezek nyomtalanul a semmibe. E törvények szerint szabályozódik az anyag és

az energia felvétele és leadása az élő szervezeteken, de az élettelen szervezeteken is egyaránt. Az élő szervezetekben sem fordulnak elő más elemek, mint az élettelen szabad természetben, és a nehézségi erő alá esik minden test a föld felületén, akár élő, vagy élettelen is az. Gyakorlati megfigyelésekből az ok és okozat törvényszerűsége, a causalitás állapítható meg és ezért joggal következtethető, hogy ahol hatást észlelünk, ott valamely ok, inger hatott közre.

Mindezek ellenére az élő szervezetben, az élettelen szervezetekkel összehasonlítva, a kémiai és fizikai folyamatok során még *valamivel több* történik, azok nem oly szegényesek és egyhangúak, mint az élettelen anyagokon észlelhetők. A szervezetet valóban fehérjék, szénhidrátok, zsírok, sók és víz építik fel, de ha ezeket a laboratóriumban az élő szervezeteken megállapított arányban összehozzuk, mégsem áll elő élőlény. Az élet, a biológia alapproblémája, közvetlenül nem esik a természettudományos megismerés körébe, csak feltételeit, jelenségeit figyelhetjük meg. Ezek olyanok, amilyenek az életteleneken nem fordulnak elő. Ha tehát valóban ugyanazok az általános természeti törvények érvényesek az élő és az élettelen világra, az élőlényeken még valamivel több történik, több megy végbe az életfolyamatok során. Az életteleneken végbemenő folyamatok egyhangúak, az élő szervezeteken ellenben változatosak. Bergson szerint az exakt természettudományok mechanikai szemlélete az élőkön is úgy, mint az életteleneken, a világot, a jelenségeket csak mozdulatlanságukban fogja fel, az élő szervezetet nem élő mivoltában tekinti, abból indulva ki, hogy külön élő és élettelen vegyi anyagok, fizikai folyamatok stb. nem különböztethetők meg egymástól.

Az élet oka, magukban a dolgokban benne rejlő immanens lényege az Aristoteles entelegiája, az az erő, mely az élő szervezetet a lehetőség szerint célszerűen alakítja ki. Míg Platon ideológiája szerint a biológiai megismerésben a dolgok valóságának lényege kívülük eső, transcendens, addig tanítványa, Aristoteles, szerint az magukban a dolgokban rejlik, de immanens, kézzel nem fogható; ez ellentétes felfogásra

utal az «amicus Plato, sed magis amica veritas» szállóige. A dolog lényege a benne rejlő immanens energia, az entelechia, ami által azzá válik, ami a végcélja. Driesch¹ az élő szervezet fejlődésében nyilvánuló harmóniát, célszerűséget a klasszikus aristotelesi felfogással, a szervezet részeinek és elemeinek általa *prospectiv potentiának* elnevezett előrelátó képességét szintén az élő szervezetben rejlő és uralkodó éltető lélek principiumára, az entelechiára vezeti vissza.

A vitalis aktivitást szokták a vitalisták az élőlények jellemző sajátságaként feltüntetni, az élettelenek passzivitásával, megrögzöttségével szemben. Ennek azonban első tekintetre némileg ellentmond a kristályok keletkezésének jelensége, amennyiben a kristályok megfelelő alkalmas viszonyok között maguk építik fel magukat és sérüléseik esetén regenerációs képességük érvényesül, maguk állítják helyre magukat, részeik szabályszerűen elrendezettek, külsőleg is a részarányosság határozott alakját tüntetik fel, belsőleg is egységeik (molekulák, atomrészek, elektronok, protonok) szabályszerűen rendeződnek el bennök. E kialakulás, növekedés, regenerációs képesség külső hasonlósága alapján a szervetlen kristályosodást párhuzamba állították az élő szervezetek egyes biológiai folyamataival, a sejtoszláskor, mitóziskor észlelhető egyes törvényszerűségekkel. Ez analógia azonban az élő és élettelen világ elvi azonosítására korántsem elegendő, az elemi életfolyamatok egyes részletjelenségeinek hasonlósága mellett alapvető, lényeges különbség e kettő között mindjárt az, hogy a kristály nem származik szülőktől és nem szaporodik így tovább, a kristálynak nincsen anyagcseréje, hanem külső reárákódás útján épül fel és áll helyre, ilyen úton pótoltnak elpusztult részei és nem belülről kiinduló növekedés útján. A kristály, ha kész is, ha teljesen kialakult is, nem végez semmiféle működést, hanem változatlan körülmények között mindvégig változatlan állapotában megmarad, a kristálynak nincs célirányos működése, nincs szervezete, organizációja. Az élő szervezetben ellenben a természet örökké új alakot teremt és ez folytonosan változik, az élők

¹ Driesch : *Philosophie des Organischen*. 4. Aufl. Leipzig, 1928.

világában minden változó, minden folyamatban van, «panta rhei» — mondta Herakleitos. Ami élő létezik, olyan még sohasem volt, és ami volt, az soha vissza nem tér, minden új, sőt mindig teljes, már kiinduláskor, a kezdetén is, és mégis befejezetlen.

*

A gépek is élettelen tárgyak. Az élettelen természeti tárgyakkal ellentétben azonban a gépeket célszerűen, bizonyos célra szerkesztik, ehhez képest a gépek célirányos működést fejthetnek ki. A gép e mellett különféle részekből összetett, összeszerkesztett emberi készítmény, *artefactum*, készítése, keletkezése és működése határozott célt szolgál. Működésbe hozva, részeinek célszerű kapcsolata által létrehozott teljesítménye változásokkal jár együtt, a környezetében okoz változást, míg maga a gép is változtathatja helyét célirányos működése következtében, ami az élettelen tárgyakon nem fordulhat elő. A gépek működését, járatását közvetlenül, vagy közvetve az ember indítja meg, vagy tartós hatással, pl. a lokomotív szelepének megnyitásával, vagy pedig minden teljesítmény külön beavatkozást igényel, pl. az írógép billentyűin. Az előbbi esetben az ú. n. automata gép mozgásba hozva magától jár tovább, az ilyen gép tartós energiabevitelt igényel, míg azokon a gépeken, amelyeknek minden teljesítménye külön beavatkozást igényel, minden mozzanat egyuttal külön energiabevitelhez van kötve. Vanak olyan automata gépek is, melyek több működést határozott sorrendben egymás után képesek végezni, ily módon felépíthetnek valamit, egyes alkotórészeiket bizonyos helyre alkalmazva, pl. a szövőgépek. A gépek ugyan egyes merev részekből állanak, de ezek mozgathatóan illeszthetők össze. Működésük során kémiai és fizikai folyamatok mennek végbe. Az élettelen természeti tárgyak és a gépek között az a lényeges különbség, hogy a gépet az ember bizonyos célra készítette, szerkesztette, állította össze, eddig össze nem rendezett anyagokból, tárgyakból bizonyos működésre alkalmas célszerűséggel, míg evvel szemben az élettelen természeti tárgyakon nincs meg ez a *célirányosság* (Zukunftszweckheit-nek nevezi

Alverdez,¹⁾ mint a gépeken, még ha nem is szabálytalanul, hanem bizonyos törvényszerűséggel helyezkednek el bennük az egyes részek, de szerkezetükben hiányzik a célirányosság, nincs meg a célkitűzés.

*

Az élő szervezetnek és a gépnek közös sajátása a célirányosság, a causalitás mellett a finalitás; az oki összefüggés mellett a célszerűség is felismerhető mind a természet csodálatos berendezésében, mind a gép szerkezetében. A gépet az ember jövőbeni használatára készíti, miután előbb alkatrészeit beszerezte, összeállította. A szervezet egyes részei is úgy alakulnak ki, hogy azokat azután bizonyos célra használni lehessen, pl. a szemek, amelyek előbb indulnak fejlődésnek a magasabbrendű állatokban az elülső agyvelőhólyagból, mielőtt alkalom nyílnék a látásra. Azonban a célirányosság közös sajátágán túl, lényegesen különbözik a gép az élő szervezettől passzivitása által. Bár van gép, mely önmagát működése közben szabályozni képes, autoreguláció útján, így pl. a gőzkazán szelepe a nyomási viszonyok változása szerint automatikusan nyílik vagy zárul, azonban e képességét előrelátó készítőjétől, az embertől kapta. A gépen csak akkor és ott van ilyen szabályozás, ahol azt az ember berendezte, alkalmazta, függő viszonyban van az előállítójával, az emberrel szemben. Ezzel szemben az élő szervezeten efféle berendezéseknek szinte beláthatatlan lehetősége, sokasága található, melyek benne rejlenek, belőle származnak, belőle indulnak ki; az életfolyamatokban tervszerűség, célirányosság látható, de a biológiai történésekben többféle tényező egymásrahatása, consensusa miatt azok nem matematikai pontossággal zajlanak le, mint a gépeken. A biológiában, az élő szervezetek életfolyamataiban az exaktság matematikai fogalma, a 2×2 szabálya nem érvényesülhet úgy, mint az élettelen szerkezeteken, mert a biológia nem matematika, nem egyedül az emberi logika alkotásaival, hanem a természet, az életfolyamatok titokzatos misztériumával, nagyszámú ismeretlen vagy kevésbé ismert tényezővel áll szemben.

Ha az élő szervezetet a géppel hasonlítjuk össze, akkor a

¹ Alverdez : *Die Totalität des Lebendigen*. Leipzig, 1935.

szervezetnek nagyon sok fontos, jellemző sajátosságától kell eltekinteni, elvonatkoztatni. Kezdjük mindjárt a keletkezésén, a fejlődésén, amire már előbb is történt utalás. Az élő szervezet alkotóelemeit gyúrni, izzítani, önteni nem lehet, nem homogén alkotórészekből, hanem különböző szövetekből áll, ezek pedig sejtekből és bizonyos elrendezésű alapállományból. Minden élő szervezet *egyetlen sejtből* indul fejlődésnek, melyből mindenkor csak egy bizonyos fajú szervezet keletkezik: az emberi petesejtből ember, a tyúktojásból csak tyúk fejlődhetik, és ez a fejlődés a szervezetben önmagában és önmagából alakul ki. A tyúk fejlődése a tojásban megszakítás nélkül, determináltan követhető egyik fejlődési stádiumból a másikba, a morulán, blastulán, gastrulán át, mígnem kikel a csibe a tojásból; de még ezután is tovább folytatódik a fejlődés folyamata, a nemi érettséghez vezet, majd később az előregedéshez és csak a halállal ér véget, miközben az élő szervezet folytonos átalakuláson megy keresztül. A szervezet sejtoszlással és növekedéssel fejlődik, a csírasejt első oszlásakor keletkező barázdálódási golyók, a blastomerák széjjelválasztása esetén két szervezet, két aequipotenciális rendszer alakul ki, nem töredék-szervezetek (Driesch, Spemann). A csírasejtek pedig az őscsírasejtekből fejlődnek, mindegyik már *egy teljes egész*, azonban a belőlük fejlődő élőlény, mely határozott faji, fajtabeli és egyéni sajátosságokkal van felruházva, a fejlődésnek egy fokán sem tekinthető teljesen késznek, fejlődése nem befejezett, mégis ennek ellenére minden fejlődési fokon sajátosan kész. Embrio korában is Gallus a tyúk, de hólyagoscsíra korában is az és az marad holtáig. Az élő szervezet jellege nem korhoz és helyhez kötött, hanem folytonos átalakulás jellemzi, miközben az egyes fejlődési szakaszok szabályosan következnek egymás mellett és egymás után. Minden élőlény a maga sajátos életét éli, nemcsak külseje, hanem egész szervezete, anyagcseréje stb. is sajátos (C. E. von Baer száz évvel ezelőtt ezt az élet melódiájának nevezte, az élet stílusának is mondják). Ezzel szemben a gép egyes alkatrészei, az élők szervezetével ellentétben, külön készülnek, tetszés szerinti, meg nem határozott sorrendben és helyen állíthatók elő és csak végül bizonyos terv-

szerű sorrendben illesztetnek egybe. Az így előállított gép merev szerkezetét azután kívülről helyezik üzembe, indítják el és tartják üzemben. Alkatrészeik, működésük is teljesen, tökéletesen egyező lehet. E mellett lehetséges, a nélkül, hogy ezáltal a gép kárt szenvedne, bizonyos vagy tetszés szerinti időre működésen kívül is helyezni, sőt széjjelszedni a gépet, hogy azután később ismét összeállítsák és működését megindítsák. A gép tehát vagy működésre készen áll, vagy még nem kész és ezért még nem képes működésre, tertium non datur. Az élő szervezetből nem lehet bármely részt elvenni, széjjelszedni, vagy felcserélni a nélkül, hogy annak működése ez által ne szenvedne, nem lehet működésen kívül állítani, szüneteltetni az életfontosságú szerveit (az experimentálás alkalmával vagy a transzplantációkor a pótlás lehetőségei csak korlátozottak). Az élő szervezet minden szakában kész, ennek ellenére sohasem befejezett, mert az élet nem statikai állapot, hanem *follyamat*, mely belülről indul ki és halad tovább szüntelenül, megszakítás nélkül. A csírásajt nemcsak építi, hanem működésre is képessé teszi az élő szervezetet. Az egyes működések a szervezet egyes határozott részeire vannak elosztva, melyek összhangzatosan, harmonikusan működnek kezdettől fogva, amikor még nem is érték el teljes kifejelettségüket, amint erre már előbb történt utalás. Ez is ellentmond annak, hogy az élő szervezetet gépnek, egyes alkatrészeit gépalkotórészeknek tekintsük.

A gépek működése rajtuk kívülállókra, tőlük idegenre hat, csak ezzel kapcsolatban van jelentőségük, értelmük, értékük, ez a feladatuk, céljuk, ezért tervezik, szerkesztik, készítik és tartják üzemben. Az élő szervezet működése ellenben önmagára, sajátmagára vonatkozik, ha nem merül is ki ezzel teljesen a jelentősége. A gépet rajta kívül állók, tőle idegen erők vezetik, a szervezetnek *autonómiája* van, önmaga kormányozza magát, az előbb már jelzett humoralis, neuralis consensus, idegrendszer, hormonok igazgatják, miközben különböző védőanyagokat, ellenanyagokat, antitesteket is termel. Úgy, mint az élettelen természeti tárgyaknak, a gépeknek e passzivitását az élő szervezetek aktivitásával kell szembeállítani.

Az ember által szerkesztett gép üzemi anyagát, az energiát az ember juttatja hozzá ; nyerheti ugyan a természettől is, pl. a víz és levegő áramlási energiájának kihasználása a dinamika törvényei szerint a szélmalmon, a vízimalmon, de többnyire mesterségesen kapja mint meleg-energiát a hőelmélet alapján, pl. szénfűtés útján. A közben képződött, visszamaradt salakot is az ember üríti ki belőle, távolítja el tőle ; ezalatt többnyire helyhez rögzítve marad a gép. Az élő szervezet ezzel szemben aktíve kereshet kedvezőbb életfeltételeket magának, közvetlenül kereshet magának táplálékot, energiaforrásai az oxidatio és a vegyi bomlás. A növény a nap felé fordul, gyökereit oda bocsátja, ahonnan táplálóanyagokat nyer, az állat rendszerint maga keresi fel táplálékát és már a felvételkor megkülönbözteti a felhasználhatót a hasznavehetlentől, ezután pedig a belében az emészthető, felszívódható anyagokat különíti el az emészthetetlenektől, amelyeket mint salakanyagokat maga, aktíve ürít ki, távolítja el magából. A környezetéből, a levegőből, a vízből az élő szervezet kiválogathatja magának az életéhez és működéséhez szükséges anyagokat, ezzel szemben a gép nem járhat a szén vagy más energiaforrás után ; az aktivitás és passzivitás itt lényeges különbség az organizmus és a mechanizmus között.

Ha a gépet átalakítják, ha a működésében zavar áll be, ha megromlik pl. egy rugó, vagy egy fék, ez javítható, kicserélhető, pótolható. Az élő szervezet saját pótló, növekedési folyamataival hozza létre a regenerációt ; a sérülés folytán keletkezett folytonossági hiány, seb beheged ; a gyík levált, elvesztett lába helyébe új láb nő ki ; ha a tengeric sillag öt karja közül egy vagy akár több elvész, a csonkokból pótlódik ; az alacsonyabb rendű szervezeteken, Űrbelúeken, Férgeken még messzebbmenő pótlási folyamatok észlelhetők, apró töredékekből teljes individuumok állnak elő.

További jellemző sajátága az élő szervezeteknek az alkalmazkodás, pl. a növény a fényhez (heliotropismus), az emlősállat a külső hőmérséklethez tud alkalmazkodni (ilyenkor köztakarója módosul, téli bundát kap) ; az élő szervezet kísérletes beavatkozásra kiegyenlítődéssel felel (regulatio),

a változott viszonyokhoz alkalmazkodik. Az életteleneken ilyen változás önmagától, önmaga erejéből nem következhet be. Az élő szervezetben ingerek különböző hatásokat, jelenségeket váltanak ki. Hasonló képesség az önszabályozás is, amikor az élő szervezet az egy helyen felhalmozott anyagokat máshol használja fel, erősebben, intenzívebben működő szervekben bizonyos fokú túlféjlődés, növekedés (aktivitási hypertrophia) következhet be, pl. az atléták egyes izomcsoportjaiban. Ezzel ellentétben a gépeken az erősebben használt részek sohasem erősödnek, hanem ellenkezőleg, gyengülnek, elkopnak, az anyagkifáradás jelenségei észlelhetők.

*

Az elmondottakból, azt hiszem, eléggé kitűnik, hogy a természet jelenségeinek megfigyelése, e jelenségek közötti összefüggések keresése és az összefüggésekből levont következtetések bizonyára a technika óriási fejlődésére is kihatással vannak, ez az ember életét mind gazdasági, mind kulturális vonatkozásaiban nagy mértékben átalakította, a természetfilozófia egyik legnagyobb problémáját azonban, az élet lényegét nem fejtették meg. Az élet gépelmélete, az anyagelvűségen alapuló mechanikai világszemlélet nem állja meg helyét, némi analógia, hasonló tulajdonságok, jelenségek mellett, melyek inkább felületes szemléletkor tűnnek elő, több lényeges különbség állapítható meg, ezek főképpen az élő szervezet fejlődési viszonyaiban és változékonyságában gyökereznek, az életjelenségek eleme az aktív mozgás, mely minden történés lényege. A mechanikai biológia nem elegendő az élet értelmezésére, a felsőbbrendű ember világnézete nem lehet pusztán mechanikai elven alapuló, a mechanikai világnézet kiélte magát, élettelen elméletté zsugorodott. Az élet értelmezése nem esik a tudományos megismerés körébe, Du Bois-Reymond szállóigéje szerint: *ignoramus et ignorabimus*, az életnek csupán jelenségeit és feltételeit tudjuk felismerni és értelmezni. A szövődményes, bonyolult szerkezetű, folyamatos fejlődésű és önkormányzatú *élő szervezet nem gép*, legfeljebb képletesen, hasonlatokban tekinthető

ennek. Zelovich Kornél kiváló technikus-professzor mondta, hogy bármily mesterműveket alkosson is a tudományos technika, azt a szabad isteni természetnek mesteralkotásai-val összehasonlítani nem lehet. Ebben minden élőlény a magasajátos életét éli, melyben több és többféle történik, mint a gépek működésében, sorsában.

ZIMMERMANN ÁGOSTON.

KÖLTEMÉNYEK.

Alattam a végtelen Alföld.

Alattam a végtelen Alföld,
Fölöttem a végtelen ég,
Szívemben a végtelen Isten :
Mondd, mondd, több kellhet-e még?

Mögöttem egy árnytalan élet,
Előttem a munka tüzel.
Hogy' szánom a bárgyu világot
Kormos kis bűneivel!

Hogy' szánom az ostoba embert,
Aki rossz, aki rút,
S szívében szőrös iszappal
Bórzott be az isteni kút.

Testvérem, aranyban az Alföld,
Áldással csordul az ég.
Nem hallod kinn a pitarban
Az Isten lába neszét?

Tiszavirág.

Szint áll a folyó libegése,
Hullámot alig vet a mély.
Alig érzik a szél pihegése,
Az ég is, a föld is alél.
Mondd már, tétova szívem,
Mért borzol e csókpuha szél?

Engedd el a rúdat, a csónak
 Járását ismeri már!
 Nem tudsz-e örülni a jónak,
 Míg lángol a dél, meg a nyár?
 Nézd, hogy táncol a vízen
 A sok pici percnyi bogár!

A Duna forrásához.

Kék víztükör merengő lomb tövében,
 Hercegi kastély lépcsői alatt,
 Kit úgy őriznek, mint bécses, tünékeny
 Ital cseppjeit, e márvány falak,
 A négy-víz-parton hallgatók nevében
 Ne bándd, ha szómmal háborítalak
 És megkérdezlek: mindig így merengsz-e?
 S hogy' tud befogni ez a szűk medence?

Vagy nem te láttad ostoros Etelnek
 Tömlő-flottáját Kelenhegy alatt?
 És fejedelmi partjain Csepelnek
 Árpád pajzsán a turulmadarat?
 Nem a te pannon vizeden vedeltek
 Mozlim kupák és német poharak?
 Délről Nyugatnak, Északról Keletnek
 Minden prédálók nem rád fenekednek?

Hol annyi szózat össze-visszazsongott,
 Kinek partján már népfaj annyi járt,
 Ki láttál husszitát és nbelungot,
 Balkán latint, szerecsen franciát,
 Zsidót, böszörményt, kutyafejű mongolt:
 Hogyan is érthetnéd mindannyiát?
 De hát mikor megtérsz a honi sikra,
 S rád köszönt némán a dévényi szikla?

Hiszen te fontad István béke-nászát
 S a körmös sast kedvtelve ringatád,
 Kajánul nézted császárok futását,
 Nyelvén a zászlós gályák fűrt hadát,

Tükrödre fútták a pozsonyi bástyák
 A koronázó tömjén illatát.
 Ki annyi földet, annyi kort bejártál,
 Mit érezhetsz *most* a magyar határnál?

Mikor a magas hegyek elköszönnek,
 És Mátyás Bécse már nem stáció,
 S nem az Pozsony, (hol nincs diéta-ünnep
 És nincsen többé koronáció),
 A fűzes tájon, mely nem az örömnnek,
 De fájdalomnak és dacnak való :
 Amikor Pozsony partjai elúznak,
 Van-e szavad a komáromi Szűznek,

Ki szembekacag a nyugati szélnek,
 És aki bánt, annak fügét mutat,
 Ám hakik jószót és fedelet kérnek,
 Elébük tárja az érekapukat.
 Leglángja lisztjét szegheti kenyérnek,
 Akit ő egyszer sógorúl fogad,
 Hová innét a sorsként vagy kelendő :
 Mit üzen oda a Fekete Erdő?

Mikor a fenyvek útdából kitérnek,
 S magadba vetted ember-illatát
 A véren hizott búza tengerének,
 Hallod-e, mit mond Buda és Mohács
 Nándornak és a Kenyérmezejének ;
 Mind, akikért Hunyadi állt csatát,
 Ott, ahol úad a sors állja el tán
 S tengerré omlat odatúl a deltán.

Elmondod-é, és meghallják-e hangod?
 És megértik a sors-küldötte hírt?
 A szót, mit ama Szentkirály kimondott
 S amit az Isten habjaidra írt,
 Mikor hét ország mesgyéin elontott
 S mint egy közös nagy Kárpát-völgyi sírt
 Avagy bölcsőjét új embercsaládnak,
 Ringatni átadott Hungáriádnak. SÍK SÁNDOR.

Tücsök.

Tücsök van a házban,	Isten hozott, tücsök,
Egész éjjel cirpel,	Daloljunk hát ketten,
Egyszerű az ének,	Földtől elfordulva,
Nincsen benne gikszer.	Ég felé meredten.

Egyszerű az ének,	S ha közülünk egyik
Ahogy Isten adta,	Majd szótlanná válik,
Egyszerű a tücsök,	Zengjen kettő helyett
Mint a házigazda.	A megmaradt másik.

Fecskék.

Az ifjúságnak hívták egyszer,
 Az enyém volt, az ifjúságom,
 És közel volt mindig a szívemhez
 Közel volt, mint a fecske nyáron.

Az égre aztán felhők szöktek
 Dér hintázott a falevélen
 S messze lett az ifjúság tőlem,
 Oly messzi, mint a fecske télen.

FALU TAMÁS.

SZEMLE.

Arany János magyarsága.

— Serlegbeszéd a Kisfaludy-Társaságnak 1939. október 21-i Aranylakomáján. —

«Ha van könyűtök, most ontsátok el! A magyar költészet fejedelme húnnya be szemét», — mondotta több mint félszázada ugyan-ezekben az októberi napokban Beöthy Zsolt abban a beszédben, amellyel a halott Arany Jánost búcsúztatta. Folytathatnám itt azt a sok igaz és megragadó erejű megállapítást, amellyel ez a gyászbeszéd Arany Jánost jellemezte, hogy szíve, gondolkodása, képzelete mind a nemzeté volt, hogy mint a tengerszem úgy rejtőzött és kristálytiszta volt legmélyéig, mégis magasan állott a föld gőzköre fölött és ragyogott benne az égnek szent világossága. Szép és ihletett szavak ezek, de mégsem mondanak el mindent Aranyról és nem mondják el a legfontosabbat, azt, hogy Arany volt a legmagyarabb magyar költő. A magyarság összességének és sokrétűségének teljes és hiánytalan kifejezője gazdag szellemével. Benne volt az egész magyarság; nemesség és jobbágyág, földettúró paraszt és városi polgár, falu, kisváros és nagyváros lélekzete, népi naivság és a legpallérozottabb értelmiség. Pusztai magyar lélek volt lényegében, de műveltsége révén mégis a legközelebb nyugathoz, hellén és latin kultúrája közvetlen kapcsa az angol költészethez, amelyet egész irodalmunkban ő érzett meg legjobban, és ő volt az is, aki ennyi belső világosság fényénél éppen örök idegensége próbakövén vizsgálva, legjobban megértette a magyarság európai helyzetét. Benne volt a magyar mult és jelen. Átélté azt a korszakot, amely a multból a jelenbe vezette át országunkat és népét. Ízelítőt kapott a magyar gyászból és a magyar ragyogásból. Romantikus és naturalista volt egyszerre. Benne nemesedett legművészebb tökélyé, ami másoknál közhelyé laposodott: a magyar sírvavigadás. Költészete valóban a teljes magyarság bibliája.

S amilyen természetesen, a legmélyebb gyökerekből sarjadva, tárgult ki költészetében a magyarságnak legteljesebb köre, éppen olyan természetesen nőtt össze ez a mű a teljes magyarsággal. Szava

volt az ország minden rétegéhez, az egyszerű paraszti lélek éppen olyan közösséget találhatott vele, mint ahogy a legmélyebb gondolkodó elboronghatott bölcséleti költeményein. Szava volt minden korhoz. Költészete együtt nőtt velünk a gyermekkor első olvasmányainak félig értett gyönyörűségétől a hajlott kor mindent megértő, szelíd merengéséig, amikor már nemcsak a költőt tudtuk élvezni benne, hanem a csodálatos művészt is, és megértettük, hogy egy-egy kis költeménye, mint a *Regg és est*, éppen olyan hibátlan műremek, akárcsak Goethe költészetének egy-egy apró, tökéletesre csiszolt drágaköve. Szava volt minden felekezethez. Ő maga ugyan protestánsnak született és költészete a debreceni kollegium kálvinistaságából indult el, de a katolikusok éppen úgy megértették őt, mint ahogy ő átérezte a középkor katolicizmusát.

Teljességgel tarthatatlan azonban főképp fiatal irodalomtörténet-íróinknak az a véleménye, hogy Arany művéből csak a történelmi múlt bontakozik ki s így egész alkotása inkább a múlté, tehát a mai magyarság érdeklődésére kevésbé számíthat. Könnyű volna erre a vádra a statisztika tényével felelni. Hányan olvassák ma is Arany Jánost? Milyen döntő sikere volt művei újabb kiadásának? De legjobban meggyőznek ennek ellenkezőjéről Arany művei. Nem is szólva arról, hogy Arany alkotásainak egy része időtlen költői érték, amelynek szépségei és művészi tökélye minden korszak emberének lelkéhez utat találnak, de még azok a művei is, amelyek tényleges történelmi korba illeszkednek be, messze túlnőnek azon az egyetemes magyarság felé. Ki merné tagadni, tessez az, hogy Toldi Miklós az örök magyar nép hőse, a magyar paraszt csodálatos, ősi értékeinek megdicsőülése? Ki szállhatna vitába azzal a ténnyel, hogy Arany János leíró költészetének részletszépségeiben a klasszikus magyar valóság szeretnek olyan tökélye érett ki, amely hatását sohasem tévesztheti. *Bolond Istókja*, ez a töredékben maradt remekmű, pedig a magyar zseni kallódásának legtragikusabb mélységeit érinti.

De mindezeket túl van Arany költészetének két olyan vonása, amely valósággal kiköveteli, hogy éppen a mai kor lelke forduljon felé fokozottabb érdeklődéssel. A mai kor, benne az egész szellemi érdeklődés, főleg a fiatalabb nemzedékek vonzódása s az ezekből a korosztályokból kikerült írók tárgy- és lélekkeresése szinte egyetemes áramlással fordul a népiség felé. Nemcsak a felületeket keresi, hanem a mély gyökerekig kíván hatolni. Szinte a magyar sorskérdés kulcsát látja a népi értékek megmentésében és érvényesülésében. Nos hát, a magyar irodalomban nincs senki, akit olyan teljességgel áthatna, olyan lényegében jelentene a hamisítatlan, a legősibb mélyekről kelt

népiség, mint Aranyt. Eredetében is tiszta magyar, idegen beszívargástól mentes ez a népiség, amit nem minden paraszt eredetű költőről lehet elmondani, hiszen Arany családjában törzsökös magyar nemes-ség szegényedett le paraszti sorba. Míg Petőfinél valamennyire programmszerű elhatározás eredménye a népi hang és a költészet népi megújítása, addig Aranynál, ha indulásában talán Petőfi hatása mutatkozik is, lényegében természetes és ösztönös kibontakozás, amely hitté és tudatos meggyőződéssé erősödik. Maga vallja :

Hogy nem két világ csodája —
 Lettem csak népemből egy.
 Övé (ha van) lantom bája,
 Övé rajtam minden jegy.

Majd így fejezi be a vallomást :

Költő az legyen, mi népe, —
 Mert kivágyni: kész halál.

Arany igazi népi költő, nemcsak külsőségekben és szólásokban, s főképpen nem a politika kétes járőszalagjába kapaszkodó osztály-tájékozódásában, hanem, ami ennél sokkal több, egész szemléletében, soha meg nem tagadható lelkeségében, minden szavában és gondolat-formálásában, beszédének ízében és fordulataiban, humorának eredetiségében, hasonlataiban, képeiben, trópusaiban, amelyeknek minden lélekzetvétele a magyar humuszból sarjadt, a magvető paraszt lába alatt. Kétségtelen, hogy a világirodalomban ő a balladának, ennek a tömény népi drámának, legnagyobb mestere. De balladáit közt is legszebbek, legkísértetesebb erejűek azok, amelyek legszorosabb közösségben vannak a néppel, mint a *Tengerihántás*, vagy a *Vörös Rébék*. Érdekes rámutatni, hogy Tamási Áron *Énekes madár* című drámájának alaptrópusa a kártékony embervarjakról milyen teljesen benne van már a *Vörös Rébékben* :

Híre terjed a helységben :
 «Tudjátok mi az eset?
 Pörge Dani egy varjút lőtt
 S Rebi néni leesett.
 Rebi lelke nem vón kár :
 De, mint varju visszajár . . .
 Akinek azt mondja : Kár!
 Nagy baj éri és nagy kár,
 Hess, madár.

A magyar népi gondolkodásnak minden eredetisége, bája, ötlete és fortélyos finomsága, de természetes mélysége is benne van a hasonlatoknak abban a gazdag áradásában, amelytől a *Toldi* és a *Toldi estéje*, a *Buda halála* s a népies tárgyú kisebb elbeszélések szinte roskadoznak. Aki pedig a népi elnyomottság keserű fájalmát keresné Arany költészetében, jobban megtalálja a *Szegény jobbágyban*, mint akárhány mai programkölteményben. Annál érthetlenebb hát, hogy éppen ennek a fiatal népi irányzatnak egyik exegetája, és éppen a magyar mélység nevében, szeretné megingatni annak az Aranynak irodalmi trónszékét, akinek tagadhatatlan, mély magyarsága a legtisztább magyar népiség mélytalajából táplálkozik.

Van aztán Arany költészetének másik vonása, amely a mai magyarság idősebb évjárataival, a mi nemzedékünkkel hozza őt napközbe. Ez pedig az öregedő Arany mély melankóliában borongó, de nemes megnyugvásából lázadásra sohasem lobbanó lírája. Arany Magyarország sorsának tragikus sorsfordulását élte át. Megérte a magyar életformák teljes átalakulását. Sok csalódásban, keserű próbáltatásokban volt része és egyre nehezebben tudott beleilleszkedni ezekbe az új életformákba. Része volt ebben lelke szokatlan érzékenységének is, ami szintén jellegzetes magyar sajátosság. Ady szilaj temperamentumát vad káromlásokra fakasztotta ugyanez az érzés, Aranynál mély, tompa melankóliává komorult. Tele volt kétséggel. Aggodalmak gyötörték. Mit hoz a bizonytalan holnap? Lesz-e még, aki megérti a költő szavát? Aggasztja a haza sorsa is. Mit lát ha körülnéz?

Mennyi szájhős! Mennyi lárma
S egyre sülyed a naszád,
Nem elég csak emlegetni,
Tudni is kell jól szeretni,
Tudni bölcsen: a hazát.

Az *Epilogusban* maga panaszolja keserűn :

Bárha engem citkos métely
Fölemeszt: az örök kétel;
S pályám bére
Égető, mint Nessus vére.

Nemcsak a bú fájt már neki, hanem az öröm is...

Bánt az árnyék, a derű is
Bánt az édes, keserű is
Mint a szegény beteget,

énekli öreges nyűggel. Az *Őszikék* legszebb versei, amelyekben az aggkor különös világa olyan, fiatalnak megközelíthetetlen belsőséggel

szólal meg, mint a világirodalomban csak Goethe öregkori lírájában; a *Tamburás öregúr*, a *Mindvégig*, a *Tölgyek alatt*, az *Ének a pesti ligetről*, csodálatos tisztasággal zendítik meg ennek a világból való kikököntségnek szelíd panaszát s a fejlődő, frivollá, kíméletlenné terpedő nagyváros zshivájában a szüzi föld érintetlen maradt fia borong.

A mi nemzedékünk is egy megújult, kíméletlen, vad eszmék zűrzavarától zakatoló világ kellős közepén áll. A holnap bizonytalanabb, mint valaha. A szájhős láрма egekig csapkod. Sokak szavát lehetetlen megértenünk és sokan nem értik tán a mienket, és úgy érezzük, szakadék reped köztünk és a jövő közt. Hogyne ölelné hát keblére ez a nemzedék az *Őszikék* Arany Jánosát, aki több mint ötven év távlatából éppen az ő panaszait öltözteti a legkifejezőbb szavak testébe. Arany költészete a legnagyobb szintézis: *ifjúság és öregség öllelkezése*. Népiségében ott a feltörő nemzedékek szívdobogása s a búcsúzni készülők vigasztaló, égi reményjeleként ott ragyog panaszszavában az élet viharára szelíden visszamosolygó szivárvány.

Emelem ezt az Arany-serleget a legmagyarabb magyar költő szellemének időtlen időkig munkáló életére minden magyar lélekben.

Kállay Miklós.

Némethy Géza.

Székfoglaló megemlékezés a Kisfaludy-Társaság 1939. nov. 8-i ülésén.

Társaságunk, tagjai közé választva, boldogult Némethy Géza elárvult helyét jelölte ki számomra, s most, amikor hagyományos kegyelettel megemlékezem elődömről, megjelenik szemem előtt az Eötvös-Collegium régi házában a kis könyvtárszoba, ahol az asztalfőn hetenkint kétszer Némethy Géza ült, s körülötte, jobbról-balról, mi négyen-öten, tanítványai. Eötvös-collegiumi tanársága éveire később nagy szeretettel emlékezett, férfikora legszebb és legtermékenyebb korszakának tartotta, melyben tudományos működése szabadon kibontakozhatott. Utólag visszagondolva előadásaira, egész pályája és életműve ismeretéből megértem, hogy óráin az első perctől az utolsóig nem volt másról szó, mint arról a klasszikus latin íróról, akit velünk együtt olvasott. A fiatal tanár, aki majdnem negyven esztendővel ezelőtt közöttünk ült és akinek elegáns alakján, szabad mozdulatain nyoma sem volt a tanárról és filológusról elképzelt félszégességnek, a valóságban mégsem érdeklődött semmi más iránt, csak a tudomány, az ő tudománya, a classica philologia iránt. Azt hiszem, nemcsak az Eötvös-Collegiumban nem, de a kolozsvári, a budapesti egyetemen sem szállott le egy pillanatra sem tudós magaslatáról, és ha akart is

tanítani, ezt csak úgy képzelte el, hogy a tiszta, hamisítatlan, legmagasabb tudományt közli hallgatóival, s ha azokban van valami a szellem szikrájából, megértik és követik őt.

Boldog volt élete, mert erről a magaslatról nem kellett soha leszállnia. Némethy Géza nem élt a hétköznapi világában, hanem a görög és római klasszicizmus légkörében, ahová az ő életével párhuzamosan lefolyt közéleti, politikai, társadalmi folyamatok csak messziről, ködös távolságból nagynéha értek el. A világháború előtti két évtized heves belpolitikai küzdelmei, majd a háborús négy esztendő s utána a magyar élet színvonalának szörnyű lehanyatlása, amikor mindnyájan számot vetettünk életünkkel és kétségek közt éltük a jelent, vártuk a jövőt: mindez ártalmatlanul hullott le szelleméről, melyen sebezhetetlen páncélt viselt s ez a páncél az antik kultúra volt.

Némethy Géza talán az utolsó humanista volt, a XV. század nagy olasz humanistái, Janus Pannonius és társai sorából. Az antik világ volt létének eleme, s egyéni értékrendszeréhez a kulcsot a görög világ humanista kiteljesedése, a hellénizmus szolgáltatta. A hellénizmusban az emberi művelődés legmagasabb fokát látta, s évtizedes tanulmányai nemcsak tudományos meggyőződését, hanem világnézetét is e hellenisztikus alapokon építették fel. Éppen ezen a helyen, Társaságunkban, tartott székfoglaló előadásán leplezte fel belsejét, tartózkodó tudós egyéniségénél szokatlan lírai hevülettel, amikor a hellén műveltség igazi értékét a szellem szabadságában jelölte meg. Végigkísérte az antik örökséget középkori lovagvárakon keresztül, Dante, Petrarca költészetén, a renaissance kötetlen életformáin keresztül Voltaire-hez és Goethehez. Lucretiust «komoly és tudós költő»-nek nevezte és reá hivatkozva, megköszönte az antik tanulmányoknak a legszebb jutalmat, amit éjt-napot betöltő filológusi munkájáért remélhetett, s ez nem egyéb, — mondotta — mint «szellemünk felszabadulásának öröme; amikor érezzük, hogy a minden bilincset széjjeltört gondolat akadálytalanul szökken fel a legszédebb magasságokba olyan vakmerően, olyan vidáman és olyan szabadon, mint Goethénél Heléna és Faust frigyének nemes gyümölcse, az ég felé szálló Euphorion.»

Lucretiusban, a «komoly és tudós költőben», épp úgy önmagát példázta, mint a földi salaktól érintetlen, a profanum vulgustól merész szökelléssel távolodó Euphorionban is. Az antik világot újraélte, a keresztény Európából csak az antik maradványokat ragadta meg, a renaissance mellett csak a racionalizmus és felvilágosodás szellemével tartott rokonságot. Az utolsó humanista egyúttal az utolsó Voltaire-iánus is volt, aki nem minden lelkesedés nélkül idézte az

epikureus Lucretius mondását: a görög szellem legyőzte a vallás sötét, misztikus erőit. Euphorion vakmerő röptének hideg magasságokbeli pályáját mi már fázva és dideregve kísérjük szemünkkel, — neki még öröm volt, gondolatban vele repült s nem gondolt az elkerülhetetlen bukásra.

De visszatérve a hazai talajra, Némethy Géza tudományos munkásságát a magyar classica philologia számbavevői és történészei is tisztelettel fogják emlegetni. A szakemberek véleménye szerint szövegkritikai munkásságában szellemes coniecturák jellemezték, melyeknek összehasonlító alapjait az egész klasszikus irodalom és műveltség területén csodálatos biztonsággal uralkodó emlékezőtehetsége játszi könnyűséggel szolgáltatta. Vergiliusról a nagyközönség számára írt kötete ma is élvezetes olvasmány, s a szellem embereit különösen vonzza könyvében az a szinte áhítatos tisztelet, mellyel a nagy római költőt, minden időkre a tiszta lélek és a béke emberét, rajzolja. És végül hadd említsem meg, hogy korának latin és görög filológusait e két nyelv ismerete és könnyű, tiszta, klasszikus használata dolgában is felülmúlta, s talán Társaságunk tagjai is ismerik az ő költői tollából származó latin fordítását Gyulai Pál költeményének (*Horatius olvasásakor*). Benne a Horatiust magyarra költő sorokat: «Nézd, nézd, Soractét magas hó borítja» — Némethy Géza oly tökéletes latin szellemiséggel költötte vissza latinra, hogy szinte nem tudjuk, nem az ő szövege-e az eredeti, a horatiusi:

Culmina Soractis, en adspice, nix tegit alta,
 Ingere ligna foco, funde Falerna, bibe,
 Venturi secreta aevi, fuge quaerere, quae sint,
 Serius ocius, heu, pallida mors veniet.

Nekem csak Némethy Géza latin fordításának olvasásakor tűnt fel, mennyire rokon lehetett Gyulai Pál szelleme a stoikus latinsággal, hogy verse szószerint lefordítva is oly tökéletes horatiusi verset adott. És csak ekkor merült fel bennem a kérdés, vajjon nem volt-e nemzeti klasszicizmusunk egész korszakában több római stoicizmus, mint gondolnók, és vajjon nem Cicero, Horatius, Seneca, Marcus Aurelius nemes hagyatéka, a plebejusi mozgékonytáknak és tette-készségnek antidotuma, dolgozott-e a kiegyezési korszak annyi kitűnő magyarjának, s Némethynek is, szívében, mikor követve a horatiusi mondást: «A közügyektől vonulj a magányba», — a nemzet fejlődését, kevés kivétellel, nem irányította oly erővel, mint aminőre a magyarságnak szüksége lett volna. Ki tudná ezt ma megmondani?

Szekfű Gyula.

IRODALOM.

Herczeg Ferenc Emlékezéseinek második kötete.

Herczeg Ferenc *Emlékezései*. — *A gótikus ház*. — Singer és Wolfner kiadása.)

Önéletrajzi följegyzések írói rendesen magukat teszik meg a világ közepének s folyvást magukról beszélnek. Herczeg Ferencről ezt a rágalom sem mondhatná. Aki életének adatait akarná kifürkészni, csalódottan fogja letenni a könyvet. Az író nem magát rajzolja, hanem azokat, akik közt élt, akik körülte éltek. Elsétálnak előtte régi ismerősei, ő maga lesben áll egy pompás fényképezőgéppel s, mikor embereit rajtakapja egy jellemző mozdulaton, elkattantja gépét. Az egész könyv ilyen pillanat-felvételekből áll. Érdekes galéria: Kiss József, Rákosi Jenő, Gyulai Pál, Görgei, Szilágyi Dezső, Jókai, a Fesztyék szalonja, Tisza István, Fadrusz, a Pósa-asztal, a régi Kis-pipa társasága. Nem arcképek ezek, még csak nem is vázlatok: az alakok mindössze egy-egy anekdóta-szerű esetben tűnnek elénk, amint az író kézi-lámpája rájuk világít, de pernyi megelevenedésük érdekes és jellemző, hiszen Herczeg mutatja meg őket. Nem keresi a híres embereket, őt az emberi érdekli, az emberi 'documentum'; az együgyűséget és az apró gonoszságokat is felszúrja gombostűjére, miközben az ilyen fakó rovarokat odailleszti a színpompás lepkék közé, elmosolyodik: látjátok, ilyenek is vannak. Néha megszakítja elbeszélését, csillagot tesz, elmond egy esetet, amely valami oknál fogva érdekelte, — aztán tovább beszélget másról. Mintha egy művész vázlatkönyvében lapoznánk, nagy érdeklődéssel, mert: lám, ezekből dolgozott.

Kár, hogy önmagáról nagyon tartózkodón szól. Életének inkább csak külső változásairól emlékezik meg. Egy-két mulatságos eset a kezdő íróról, akire rokonszenvvel, elmosolyodva néz vissza, írói munkáiról kevés szó esik, az is jobbra külső történetükről, kevésbé a sikerekről, inkább az akadályokról, melyeket pályatársak és álbarátok egy-egy mű útja elé építettek. Írószobájának ablakait lefüggönyözve tartja. Pedig egyetlen szó is sokat elárulna egy-egy

mű keletkezéséről. Az már nem ismeretlen, hogy a ma *Bizánc* címen ismert darabja eredetileg a Mohács előtti magyar társadalom rajzá-
nak készült, de aztán jobbnak látta e szomorú rajzot áttenni idegenbe,
egy képzeletbeli Bizáncba; ebben az alakjában is előbb egy felvonás
volt. — Hogy *Ocskay brigadéros* első gondolatát a Rákóczi-induló
keltette föl, érthető. Érdekes „adat”-ot olvasunk a *Pogányokról*. Kép-
viselői kerületéhez tartozott a delibláti homokpuszta; egyszer vá-
lasztói érdekében egy földművelési bizottsággal járt ott. «Egy este
megvártam a hold fölkelését és a szívfájdítóan melancholikus tájkép,
mely bizonyára évezredek óta semmit sem veszített vadságából, adta
meg a *Pogányok* című regényem első ötletét». E néhány szó sokat
mond. Lélektanilag érthető, hogy e kopár vidék, mely mintha még
honfoglalás kori őszállapotában volna, oly mélyen hatott az íróra, hogy
képzelete föltámasztotta rajta a hozzávaló életet. A könyvben való-
ban állandón előttünk van a tájék, a puszta szinte emberfölötti hőse
a regénynek, s ha olvassuk a szerzőnek ezt a pár sorát, az egész művön
érezzük a hold hideg fényében elnyúló puszta hangulatát.

Herczeg fogékony a természeti szépségek iránt, ezért szerette
úgy a tengert, a vitorlázás szép szenvedélyét. Erről egész könyvet írt
(*Szelek szárnyán*), itt csak egy-egy színes jelzővel illeti a görög
tájakat.

A könyv át van szöve az író képviselőválasztásainak derűs
emlékeivel, ismerőseivel, — ezért a kötet címe: *A gótikus ház*, —
végefelé egészen Tisza István egyénisége vonzza magához, s nagy
vállalkozásának elmondása köti le az író és az olvasó figyelmét. Ez
a korszak már történelem s jól ösmert, de Herczeg egyes részleteket
az éleslátású szemtanú közvetlenségével és hitelességével mond el.

A könyvön át egy sokat átélt, sokat látott kitűnő író beszélget
velünk, közvetlenül. Van-e üdítőbb élvezet, mint ily érdekes és
szellemes beszélgetést hallgatni?

V.

Gyógyul a magyar falu.

Dr. Johan Béla: *Gyógyul a magyar falu*. A Magyar Kir. Országos
Közegészségügyi Intézet kiadványa. Budapest, 1939. Egyetemi
Nyomda.

A tizennyolc ív terjedelmű könyv a tizenkét éves faluégészség-
ügyi munkát ismerteti. A munka megindításában a Rockefeller-alapít-
vány támogatásának nagy része van. Az alapítvány áldozatkészségé-
ből s a magyar állam hathatós segítségével létesült Országos Köz-

egészségügyi Intézet az egészségügyi személyzet képzését újjáalakította, a zöldkeresztes egészségügyi védőnők képzését megszervezte, a közegészségügyi laboratoriumi munkát a falusi lakosság számára biztosította, a fertőző betegségek ellenes küzdelmet kiépítette, a vízellátást megjavította, a gyógyszerellátás ellenőrzését lehetővé tette, szóval az intézet az ország közegészségügyének valóságos központja lett.

A zöldkeresztes egészségügyi szolgálat, a közegészségügy államosítása, a Falu Socialis Alap létesítése azok a mérföldkövek, melyek jelzik az ország közegészségügyének újjászervezését.

Mindezen hatalmas intézkedéseknek tervezője s végrehajtója e könyv szerzője: Johan Béla egyetemi tanár, belügyi államtitkár. A múltban sem hiányoztak fontos közegészségügyi törvények. Az 1876: XIV. a közegészségügy rendezéséről s az 1898: XXI. a betegápolásról szóló törvénycikkek a kiegyezést követő harminc év nevezetes alkotásai, melyek bármely nyugati kultúrállam dicsőségére szolgálnának. Végrehajtásuk azonban hiányos maradt. Valóságos áldás, hogy ezúttal a falu egészségügyének megszervezője egyszersmind annak végrehajtója is. Az elért nagy sikerekben természetesen része van annak is, hogy a belügyminiszterek Johan Béla törekvéseit erélyesen támogatták; gróf Károlyi Gyula érdeme, hogy a közegészségügyet a Népjóléti és Munkügyi minisztérium zsákutcájából kiemelte s a Belügyminisztérium impériumát rendelkezésére bocsátotta. A nehéz átmeneti időkben Scholtz Kornél Vass Józsefnek és gróf Károlyi Gyulának bizalmát élvezve, a talajt nagy alkotásokra előkészítette, s ugyancsak nagy érdeme, hogy Johan Bélát, mint az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatóját, terveinek kidolgozásában hathatósan támogatta.

Nagy államférfiak rég felismerték, hogy a közegészségügy mit jelent a néperő erősítésére. Nálunk nehezen vált köztudattá. Johan könyve sokat fog tenni arra, hogy az állam és társadalom belássa a közegészségügy fontosságát.

Megismerkedünk a közegészségügy egész rendszerével s annak személyzetével. Johan Bélának az is nagy érdeme, hogy kitűnő munkatársakat (köztük Tomcsik Józsefet) szerzett.

Az utolsó népszámlálás adatai szerint a lakosság 75%-a falusi életviszonyok között él. Ez egy adat reámutat a falu egészségügyének fontosságára. Az elveszületések arányszáma Budapesten 1000 lakosra 15, községekben 21, a halálozás Budapesten 15'4, községekben 13'8. A természetes szaporodás a községekben 7'8, Budapesten 0'2.

A közegészségügy vezérkara a tisztifőorvosok és tisztii orvosok,

tisztjei: a községi és körorvosok. Johan Béla megállapítása, hogy a «legnagyobb, a legszélesebbkörű, a legáltalánosabb tudású orvosokra a falvakban van szükség», élő valóság. Hogy ilyeneket tudjon a községnek adni, nagy eréllyel megoldotta a lakáskérdést. A falusi közegészségügyi személyzet értékes gárdája az egészségügyi védőnők. Ez már teljesen Johan Béla elgondolása. Hároméves ápolónő-védőnői tanfolyam után havi 126 pengő fizetésük van, mely 34 év alatt 246 pengőre emelkedik. Kb. 2200 egészségügyi védőnőre van szükség. Ezek munkakörét a könyv kimerítően ismerteti. A községi bábák helyzete s képzettsége nem kielégítő. Tauffer Vilmos nagy érdeme, hogy a helyzetet feltárta s a bábafenntartást megalkotta, de azon nem tudott segíteni, hogy a kis községekben fizetésük évi 150—300 pengő, s ennek következtében okleveles bába ezekben nem telepedt le.

A tisztiorvosok s a községi és körorvosok képzése Johan munkájának egyik legszebb eredménye, ugyancsak az ő érdeme az egészségházak létesítése. Az óvodáknak a Közoktatásügyi Minisztérium hatásköréből a belügyminiszterébe való jutása is az ő kitaró törekvésének eredménye. Nem kevesebb, mint 1163 óvodáról van szó, melyek most egyúttal a közegészségügy értékes otthonai.

A falu betegellátásának túlnyomó részét a községi és körorvosok végzik. 11,000 orvos közül kb. 5000 Budapesten lakik s 6000 vidéken. Budapesten a lakossághoz viszonyítva, tízszer több orvos működik, mint a falvakban. A falusi kis kórházak létesítését nem tartja kivihetőnek (amiben igaza is van), így a kórházügyre nem terjeszkedik ki. A kórházügy célszerű megoldása az a feladat, melynek megoldásával betetőzi Magyarország közegészségügyének reorganisatióját.

Rendkívül érdekes és tanulságos, amit a falu lakásviszonyairól s a népélemezésről mond. Az ivóvízzel való ellátás az Országos Közegészségügyi Intézet egyik legszebb teljesítménye. A fertőző betegségek ellen való küzdelem ismertetése a tudomány és a szervezés diadalmenete. A difteria és a hastífusz terén elért eredmény az egész tudományos világ bámulatát érdemelte ki. Most a tuberkulózis és a nemi betegségek ellen való védekezés intenzívebbé tételén van a sor. Kívánatos, hogy a trachoma-ellenes védekezésre is megfelelő eszközök álljanak rendelkezésre.

Az egészségvédelem megszervezése a mintajárások létesítésével kezdődött. Az elért eredmények meggyőzők.

A könyv tartalmi gazdagságáról rövid ismertetés keretében alig lehet képet nyújtani. Éppen ezért a könyv alapos tanulmányo-

zását ajánlhatjuk. Annak tartalma mindenkit érdekelhet. Aki hazája, nemzete sorsát szívén viseli, örömet és tanulságot fog benne találni, önbizalma növekszik, munkakedve fokozódik. Johan Béla könyve alapvető forrásmunka, a közegészségügy valóságos bibliája.

Grósz Emil.

Az új Közép-Európa kialakulása.

Schneefuss Walter: *Oesterreich. Zerfall und Werden eines neuen Staates.* Leipzig, 1937. 173 l. — U. ő: *Des Reiches neue Nachbarn.* Salzburg, 1939. 523 l. — U. ő: *Ungarn.* Leipzig, 1939. 168 l. — U. ő: *Deutschtum in Süd-Ost-Europa.* Leipzig, 1939. 145 l.

Schneefuss Walter gráci tanár három ízben vállalkozott arra, hogy a középeurópai változásokról összefoglaló ismertetést adjon: első munkáját 1937-ben Ausztriáról, a másodikat 1938-ban Németország új szomszédairól, a harmadikat 1939-ben Magyarországról írva igyekezett a kérdést közelebről megvilágítani; ugyanakkor egy nyegyedikben a dunavidéki németiség viszonyait ismertette.

Ausztriáról írt munkájában még az osztrák államiság alapján mutatta ki azt a nemzetközi jogi bizonytalanságot, amellyel a szövetséges hatalmak Ausztria megalkotásakor eljárak. Abban ugyan téved, hogy Ausztria-Magyarország feloszlását Károly császár 1918. október 16-i manifesztuma vezette be, mert a szerző maga ismerteti a császárnak 1919. márciusban Eckartsauból XIII. Alfonz spanyol királyhoz írt levelét, amelyben Ausztria-Magyarországnak egybetartozását hangsúlyozta. A szerző Nyugat-Magyarország elvételét akként állítja be, mint «az utolsó terület átadását, ami Magyarország kezében volt» (160. l.); csak azt nem teszi hozzá, hogy ezer esztendő óta, mert Ausztria ezt a területet csak 1921-ben szerezte meg. A soproni népszavazás leírásával lapokon át Magyarország ellen kelt hangulatot, míg arról, hogy a csehek Pozsony elvételével a Vierburgenlandból Dreiburgenlandot csináltak, egy szóval sem emlékezik meg.

Annak ellenére, hogy a kettős monarchia határain belül nem különbözteti meg Magyarországot, hanem az egészet Ausztria néven ismerteti, némi új dolgot is említ: pl. azt, hogy gróf Czernin közös külügyminiszter mennyire háttérbe szorította Károly királyt és mennyire szeretne volna, hogy Frigyes vagy Jenő főherceg régenssége mellett ő maga legyen a monarchia valóságos ura. Feltehetőleg azért kívánta ezt, hogy Ferenc Ferdinánd terveit megvalósítsa és Magyarországot egy osztrák államba olvassza be. Szerinte a tervet csak Zita császárné erélye hiúsította meg és Czernin grófnak ezért kellett 1918-ban visszavonulnia (22—25. l.).

A szerző szemében Magyarország csak egy feudális klikk dominiuma, mely az alsóbb néprétegek és a nemzetiségek fölött korlátlanul rendelkezik; ezt az uralmat a *Hungaria* és *Magyaria* nevekkel folytatott játék tette lehetővé, amit a szerző ügyesen kihasznál annak érdekében, hogy a választójog be nem vezetése miatt Magyarország ellen vádakot emeljen. Bár maga is megemlíti, hogy ezzel sikerült elkerülni az osztrák államba való beolvasztást, nem teszi hozzá, hogy a magyar politikát a küzdelemben a magyar állam függetlenségének védelme irányította és hogy Ausztria éppen az általános választójog bevezetése útján alakult át akként, hogy benne a németiség kisebbségbe került. Az ausztriai németiség hatalmas támaszra talált ugyan a német nemzetben, a magyarság azonban rokontalanul magára maradt, egyedül állott és azzal kellett magáról gondoskodnia, hogy minden reformot lépésről-lépésre vigyen előre, a vesztere törő propagandától oly melegen ajánlott reformokat kellően megrostálja és saját életének fenntartásáról ne feledkezze meg.

Milyen különös, — írja szerzőnk — hogy a magyarok még most is nemzeti ünnepként ünneplik meg 1848-i felkelésük évfordulóját a Habsburgok ellen, és hogy a felkelő hadseregből alkották meg mai haderejüket, a honvédséget. Valóban különös — ha valaki csak ennyit tud a magyar történelemből. Ezek után már azon sem csodálkozunk, hogy az 1914-i belgrádi ultimátum dolgában Budapest felfogását Bécs felfogásaként állítja be; ez ugyanis a mai körülmények között sokkal kedvezőbb és a tévedés mindössze a szerepeknek egyszerű fölcserelésében rejlik. Alig hisszük, hogy a horvátok el volnának ragadtatva a szerzőnek attól az állításától, hogy ők a Habsburgokra támaszkodva leszámolni készültek a szerbekkel, azután pedig a szerbekhez állottak át azért, hogy a Habsburgokkal is leszámoljanak.

Merőben új adat az, hogy az 1918. október 22-én megtartott koronatanács — ez a tanácskozás merőben ismeretlen, mert az közös minisztertanács volt, amelyen gyakran nem is az uralkodó elnökölt — a magyarországi szlovákokat el akarta különíteni az ausztriai csehek-től, a délszlávokkal való megegyezés ellenében pedig Magyarországnak személyes úniót kínált fel (81. l.). A szerző teljes fogalomzavarban él, mert a magyarországi szlovákokat annál kevésbé kellett Ausztriától elválasztani, miután a magyar állam polgárainak az osztrák államtól való elválasztása sohasem merülhetett, tudomásunk szerint nem is merült fel. Az, hogy a délszláv kérdés megoldásán a szerző mit ért, nem mondja meg, pedig minden ettől függ, mert a szerint kell Magyarország akkori eljárását elbírálnunk és megnéznünk, hogy mi volt az a személyes únió, amelyet október 22-én még fel lehetett kínálni neki, miután az jogilag már 16-án megszűnt. A szerző szerint

Károly király maga utazott Magyarországra, hogy ezt a határozatot a magyarokkal elfogadtassa, tehát a szerző nincs tisztában azzal, hogy erre az uralkodónak nem volt szüksége, mert a közös minisztertanácsban a magyar kormány képviselve volt — nélküle nem is lehetett volna közös a minisztertanács. Új megállapítás az is, hogy Lammasch osztrák miniszterelnök nem azért alakított kormányt, hogy Ausztriát megmentse, hanem azért, hogy a hatalmakat — már t. i. az ellenséges hatalmakat, mert akkor másféle hatalmak nem voltak — azzal örvendeztesse meg, hogy a hatalmat a németiség és a magyarság kezéből az ellenség kívánságaként a különböző «törzsek» kezébe játssza át. Magyarelleses íze van a cseh propagandairatokból merített azon állításának, hogy a kettős monarchiának Andrassy október 27-i jegyzéke vetett véget. Szerző e szerint alig olvashatta el figyelmesen a kérdéses iratot, mert Andrassy abban a csehszlovákok és a délszlávok jogait csak tárgyalási alapként fogadta el, a tárgyalások azonban elmaradtak, elismerés pedig nem történt.

Nem érdektelen az az egybeállítás, amelyben a szerző az 1918-ban létrejött Német-Ausztria veszteségeit sorolja fel; a csehországi németiségen kívül ugyanis Német-Ausztria veszteségei közé számítja Dél-tirolt, a karintiai határszéleket és — Nyugat-Magyarországot. Elhallgatja tehát azt, hogy utóbbi területet csak a párizsi békeszerződések adták Ausztriának. Ha azonban a szerző nem tudná felkutatni azt, hogyan lehet Nyugat-Magyarországot Ausztria területveszteségei közé számítani, akkor azt is nehéz állítani, hogy Sopront Ausztria veszítette el, nem pedig Magyarország tartotta meg.

Két évvel azután megjelent újabb munkájában Schneefuss tanár már szélesebb alapokra helyezkedett, mert a Német Birodalom új szomszédaival foglalkozott. Ausztria ekkor már a Német Birodalom tartománya volt és Ostmark nevet viselt, Csehország pedig német protektorátus alá került. A Német Birodalom új szomszédai között Ausztria és Csehország helyett ekkor már Olaszország, Jugoszlávia, Magyarország, Szlovákia és Kárpátalja szerepelt.

A könyv egyes áttekintést nyújt a középkori német politikáról, de nem látja tisztán a dunai alakulásokat. Ez annál sajnálatosabb, mert a német közvélemény a szerzőnek igen nagy számban elterjedt munkáját szakértői véleményként fogadja és feltehetőleg sokan abból igyekeznek majd megismerni a dunai fejlődés színterét. Ott fogják olvasni majd azt, hogy a történelmi magyar államhoz hasonló «állam» alakult Erdélyben, Boszniában és Havasalföldön. A magyar történelem ismeretének hiányában a szerző azt hiszi, hogy Erdély csak 1150-ben került Magyarországhoz, de nem mondja meg, hogy miért éppen akkor történt ez az állítólagos esemény, hacsak nem azért, hogy az

erdélyi szászokat, akiket II. Géza király közvetlenül ezen időpont előtt telepített Erdélybe, ott a magyarok beköltözését megelőzőleg őslakókként lehessen feltüntetni. A magyar történettudomány valóban gondolhatna már arra, hogy az elmúlt évtizedekben halomra írt komoly és nem-komoly állítások tömkelegében adjon valami kalauzt, vagy legalább egy tudományosan megállapított kronológiát, — a magyar történelem eseményeinek egymásutánját feltüntető kalauzt — hogy ne találkozzunk a külföldi irodalomban lépten-nyomon új felfedezésekkel, téves vagy önkényes beállításokkal. Jelen esetben pl. azért lett volna ez fontos, mert a szerző a magyar történelem elmondásában (233—49. l.) sok rokonszenvet árul el és kétségtelenül figyelembe vette volna tudományos megállapításainkat, ha ilyenekhez hozzájutott volna.

A történelmi és a trianoni Magyarország határai között általa felállított különbség (*Staatsgrenze-Volksgrenze*) azt a látszatot keltetheti, mintha a magyarság a népjog ellenére birtokolta volna a Kárpátok medencéjét. Ennek megállapítása után jut el a Dunamedence központjához, Magyarországhoz, amelynek külön munkát szentelt.

Magyarbarát hang vonul végig a könyvön, amelynek megírásához eléggé különböző értékű könyveken kívül, úgy látszik, saját olvasmányait használta fel. Legfeltűnőbb tévedésnek az az állítása mutatkozik, hogy nem ismer szabad magyart, csak szabad nemest, aki a vele élő népek jogait kizárólag élvezi és magát az állammal azonosítja. Ez a balhit azonban a mi helytelen beállításunkból keletkezett és mint eldobott parittyakő lett olyan lavinává, melynek nyomait minden történelmi kézikönyvben megtaláljuk. Hogy Magyarország Mohács után az osztrák állam keretébe illeszkedett volna, mert akkor Ausztria jelentette a Nyugatot, Európát és a kereszténységet (31. l.), igen nehezen érthető. Mert a három utóbbihoz való simulás és egy idegen állam testébe való beilleszkedés két különböző dolog, talán szerző maga sem hinné e beilleszkedést, ha tudná, hogy osztrák állam nem volt, és így nem is lehetett abba beilleszkedni. Hogy Magyarország a török uralom alól nem a magyar nemzet, hanem a «császár» erejével szabadult volna fel, aki azután a lakatlan országot maga telepítette be, azt a látszatot kelthetné, hogy a magyarság nemzeti és államéletében a folytonosság megszakadt és a maga területéhez való joga elévült. Nem említi meg azt, hogy a bécsi kormány írott rendelkezésekkel akadályozta meg azt, hogy a magyarság elhagyott otthonaiba visszaköltözzék (pl. a Bánátban) és ezen a téren megint mi vagyunk az okai annak, hogy nem foglalkoztunk a magyar államterület birtoklásának történetével a török hódoltság megszűnése után. Így történhetik meg az, hogy a szerző szerint csak a régi nemes

urak maradtak meg, akik feudális jogaiknak formalizmusához ragaszkodtak, és hogy közöttük az egyetlen kivételt «Széchenyi báró» tette.

Meglepő az a beállítása is, hogy a magyarság 1848-ban fegyverrel támadta meg a nemzetiségeket, mert Magyarországot a magáénak hitte (*Eigenstaatlichkeit*), valamint az, hogy Ferenc József 1867-ben érzett gyengesége folytán kénytelen volt megosztzkodni ezekkel az urakkal, akiknek vezéréről, «az öreg Tisza grófról» rokonszenvvel emlékezik meg, de alatta nyilvánvalóan nem az apát, hanem a fiút érti.

Munkája végén Ferenc Ferdinánd trónörökös programjának megvalósítására emlékeztet bennünket.

A szerző negyedik munkája hat fejezetben mondja el a duna-vidéki németiség történetét. Az első fejezetben a bevándorlás romantikus történetét adja német beállításban. A második fejezet Ausztria-Magyarország rövid történetében a németiség szerepét emeli ki és azzal végződik, hogy annak örökségéből Ausztria miként szerezte meg Nyugat-Magyarországot; a harmadik fejezet 25 oldalon a magyarosodás és a magyarosítás, valamint a csonkamagyarországi német mozgalmak történetét tárgyalja, különösen kiemelve Bleyer Jakab érdemeit. A negyedik fejezet a szlovákiai, az ötödik a romániai, végül a hatodik a jugoszláviai németiség fejlődését ismerteti a világháborútól napjainkig.

Schneefuss professzor munkái, tárgyi tévedéseit nem tekintve, nagy szorgalmat árulnak el. Tekintettel azonban arra, hogy azok igen elterjedtek, és hogy a német közvélemény az ő munkáiból ismeri meg a középeurópai helyzetet, amelyben annyira érdekelve van, kíváncsian volna, hogy újabb kiadások esetén a magyar történelmi fejlődés azon vonásait is kiemelje, amelyek az idegen szemlélőnek is szükségesek, ha tárgyaról helyes képet kíván nyújtani.

Horváth Jenő.

Az irodalom védelme.

Georges Duhamel: *Défense des Lettres*. Biologie de mon métier. 18e édition. Paris, Mercure de France, 1937.

A válságoknak nehezen elviselhető feszültségében vergődő ember sokszor eljut odáig, hogy civilizációnk bukásától kell félnie. Van ebben valami része a mértéktelenül felajzott lélek betegségének is. Remélhetjük, hogy azért látunk sötétebben, mert a lelkünk fáradt bele a reménylésbe. Nem mérlegeli elfogulatlanul a tényeket és a veszélyeket, — pedig erősebb, mint hinné. De bizonyos, hogy vannak

ilyen tények és ilyen veszélyek. Nem, az egész nem lehet a beteg lélek rovására írni. A civilizációt veszély fenyegeti és igazán ideje, hogy összeszedjünk magunkban minden erőt, hitet és munkakedvet, minden használható gondolatot, minden józanságot és minden ügyeséget.

Georges Duhamel, a francia akadémia tagja s az európai irodalomnak kétségkívül egyik legnagyobb s legérdemesebb alakja, orvos és író. A világháború hadikórházaiban érett nagy íróvá és még emberibb emberré. Aztán az orvos aggódó gondosságával ápolta a mai emberben lelke egészségesebb felét s védte a józan belátást, a klasszikus művészetet, az élet töretlen összefüggését. Mint író nagyon őszinte és megalkuvás nélkül *mai* volt és mégsem botránkoztatott meg senkit. Nem dinamikus vérmérsékletű, — minden, csak nem romantikus. Új könyvében még az utánzást is megvédelmezi a mindenáron való eredetiség csábítása ellen. Elmondja, milyen nagyra becsülte fiatal korában a háború előtti idők híres íróit, hogyan keresett keresve mestert, aki elsősorban művészete *mesterségbeli* mestere lett volna. Igaz, ilyen mestert nem igen talált. Most mégis felajánlja fiatal kollégáinak mindazt, amit tapasztalatokban gazdag élete tanulságképpen termelt: az író kötelességeinek kincses törvényét. Törvények és kincs? Igen, a jó törvény kincs, sokszor föl nem mérhető nyereség annak, aki alkalmazza, és annak, akire alkalmazzák.

Az irodalom védelmének első, talán legfontosabb ténye: tisztába jönni azzal, hogy a könyv pótolhatatlan, egyedülálló kultúrérték. Nem pótolhatja sem a mozi, sem a rádió, — mert egyfelől ezek az egyformásító, kollektív eszközök az egyéni lélek magányában ható könyv *alatt* állnak, másfelől hozzájárulnak a kor legnagyobb betegségének, a szellemi erő kifejtés, közelebbről: a figyelem hanyatlásának fokozásához. Még az illusztráció fejlődésének, a fényképezés haladásának is megvannak az árnyoldalai a kultúra felszínesítése irányában.

A gépek elszoktatják az embert az egyéni kezdeményezéstől, a jókedvű erőfeszítéstől. Elhitetik vele, hogy minden perce el van foglalva és hogy másnak kell kiszolgáltatnia szabad idejét. Figyelme, kíváncsisága használatlanul sorvad el.

Az emberi hangnak megvan a saját ritmusa, mint ahogy minden írónak megvan a maga egyénisége. Az iskolában a gramofon kezdi kiszorítani a tanító hangját, mint ahogy az olvasó életében a csapra járó kultúra, a gépekkel terjesztett művészet kiszorítja a könyvet.

Duhamel erőteljes kritika tárgyává teszi a könyv megmentésére kidolgozott kísérleteket is: a könyvkiállításokat, a könyvkereskedésben rendezett hangversenyeket és cocktail-délutánokat. Az ígérek önma-

gáért kell helytállnia, a könyvnek önmagának kell megmentenie önmagát.

Így védelmezi a *Salavin* írója a betűt, a szót, a könyvet, az embertől emberig közvetlenül sugárzó ígét. Úgy, ahogy ez a védőbeszéd formába ömlik, senki sem találhat benne túlzást, még a rádió és a mozi hívei sem. Duhamel nem visel szélmalomharcot korunk gépi vívmányai ellen, — senki ellen sem. Védekezik, védi azt, ami neki legszentebb.

Nem siránkozik tétlenül. Könyve második részében (*Notre déontologie*) az író kötelességeit írja elő. Ha van védelem a könyvet fenyegető veszélyek ellen, az író belső megedződésében van. Az írónak kötelességei vannak az utána született írókkal szemben. Mestert kereső fiatalokkal szemben. Óriási felelősség ez.

A mester a mesterség mestere, nem jós és próféta. Duhamel nem akar új Tolsztojt lenni, nem mer Isten és a világ nagy kérdéseiben dönteni. Az igazi mester a hozzá fordulókat megtanítja arra, hogy saját lelkiismeretük felé, befelé forduljanak, saját egyéniségükben keressenek választ. De az, amiben a férfikor delelőjére érkezett írónak tanácsot kell tudnia adni: a művész életének tapasztalata, a «mesterség» élettana.

Ne gondoljunk itt csak poétikára, verstanra vagy egy író életének intimitásaira. Duhamelnek magas véleménye van arról, amit oly szívesen nevez mesterségnek. «A jellem, — mondja — amely néha hiányzik a tehetséges emberből, mindig mozgatóereje a lángelmének. A jellem ritkább, mint a lángész — ha az előbbi szót abszolút értelemben vesszük.» Ezért kell félni a siker kísértésétől. A siker nem mindig rossz és nincs igaza Logan Pearsall Smith-nek, amikor így mérgez: «Rabszolgaság és aljasság a siker megérdemelt büntetései... Az a könyv, amely jól kel, másodrangú tehetség aranyozott sírja.» De a siker veszedelmét azért mindenkinek látnia kell, aki magasra helyezte eszményeit. «Óvakodjál a sikertől! Minden siker bezáruló ajtó. Minden siker leláncolt remény. Minden siker elsüllyedt jövőendő. Minden siker lemondás.»

S ugyanerről a magas és tiszta, havas csúcsról rettentí az orvos-író azokat a fiatalokat, akik «mesterséges paradiosomokban» keresik a lánglelket. Sem az izgatószer, sem a betegség nem segít közelebb a zsenihez...

Érdekes fejezetek következnek most s az eddigieknél sokkal váratlanabbak. Az egyik a bírákhoz szól: ne higgyék el, hogy valamirevaló író meghatározott élő személyeket rajzol műveiben. A másik a mesterség szerelmében fogant. Mint az orvosok a kongresszusaikat

befejező bálon, az írók is beszéljenek sokat és lelkesen a maguk foglalkozásáról. Nem az irodalmi élet lappáliáiról. «Nem, művészetünkről beszélnek, üzenetünkről, küldetésünkről, a felcsigázó nehézségekről, amelyekkel akkor találkozunk, amikor gondolatainkat alakítgatjuk és kifejezzük, amikor építünk és festünk, amikor az anyagon és eszközön leszünk úrrá. A lélek és a stílus rettenetes küzdelméről, ami mindennapos aggodalmunk tárgya».

Aztán az író függetlenségéről van szó, a második «irodalmi» foglalkozás (pl. újságírás, kiadónál való alkalmaztatás stb.) és a mindennapos tárca veszélyéről. És az eredetiségről, a klasszikusok szerénységéről, amellyel La Fontaine Aesopus meséit, La Bruyère Theophrastus jellemképeit «újította meg». Különbözik is a szerénység iskolája a második rész utolsó pár fejezete. A dicsőség olyan viszonylagos, és kevesen vannak, akik az író állítólag jól ismert műveinek címét nem tévesztik össze más írók címeivel, néha egyszerre többel is. És kevés író tudja, hogy tehetségeink zsarnokoskodni is tudnak fölöttünk és ebben újabb lecke rejlik az önkéntes korlátozódásra. «Ha tehetségeinket ki próbáljuk játszani, leigázni, legyőzni, egyszerre csak nagyon szegények leszünk. Ha vita nélkül elfogadjuk őket, rabszolgáikká válunk. Szabály nincs más, csak ez — ez is nagyon paraszti — : Sohase akarjunk másnak látszani, mint amik lehetünk.»

Más részek következnek a regény és az elbeszélés problémáival, s a francia irodalmi hagyomány («egyház») világos körvonalozásával. Különösen érdekes az a felfogás, amely a francia irodalom egyetemességét volna hivatva megmagyarázni: hogy a XVI. századi francia írók csoportja lemondott a szigorúan vett faji vagy népi irodalomról s szándékosan befogta magát a földközítengeri, görög-latin hagyomány diadalmas igájába. Azóta mindenki «eretnek» és balsikernél többre nem számíthat, aki a francia művészet s közelebbről a prózai stílus szigorát megtörni próbálja. Csak a lírikus kivétel. Ő a tékozló fiú és a csodagyermek, aki a szigorú család körül hosszabb pórázon keringhet . . . A francia írók egyetlen célja fél évezred óta: az ember fölfedezése, kikutatása, lefestése. S ennek eszköze egy világosságra és elemzésre született tökéletes nyelv . . .

A könyv az új humanizmus dicséretével és meghatározásával csendül ki: «A mai humanizmus azoknak a fogalmaknak összessége, amelyek látszólag nem ígérnek közvetlen alkalmazhatóságot.» Az eszményhit vallástétele ez a realista tollán, aki hisz az igében s minden értékes szó későbbi, közvetett alkalmazhatóságában.

Az irodalomnak úgynevezett elméleti vagy általános problémáit kutató ember számára Duhamel könyvének szinte föl sem mérhető

értéke van. Nagy író tesz vallomást az irodalomnak élethez, emberhez, célokhoz kötöttsége mellett. Az író nagyságát emberi nagysághoz kapcsolja, — igaz, nem abban az értelemben, mint az alkalmazott esztétika türelmetlen főpapjainak egynémelyike. Duhamel nagy szabadságokat követel íróársainak, de ezeknek a szabadságoknak az ő vállukon súlya van, mert felelősséggé lényegülnek át. Csak mindenképpen nagy emberek remekei és szeplőtelen élete adhatja vissza bizalmunkat a könyv, az ige, a szellem jövőjéhez.

Befejezésül álljon itt őrt az írói felelősség kapuja mellett néhány bekezdés, az eredeti szöveg sápadt és mégis szívós katonái:

«Ezt a gyermeket, ezt a fiatalembert, aki itt megy el, egyedül, a párizsi járda hosszán, nézd meg jól és kövesd, kövesd a tömegben és a zajban, mint ahogy figyelmes őrangyal tenné.

Még serdülő ifjú. Bizonyosan iskolába jár még. Az iskolában kis madár módjára csipegeti azt, ami hízeleg neki vagy ami csábítja. Titokban dőzsölve habzsol mámorító olvasmányokat. Büszke és félnék, visszahúzódó és könnyen sebezhető. Ha érzi, hogy megfigyelik, megkeményíti a nyakát. De alighogy egyedül marad, sötét kétségbeesés sujtja le. Öltözködésében nagyon szerény. Mozdulatai a könnyen elijeszthető emberé. Pedig tekintete csak bosszúról, dicsőségről és uralkodásról beszél. Nevet, mert lelke gyöngéd. De aztán nagyon hamar megfogja magát. A keserűségbe és a lázadásba menekül.

Kövesd lépésről lépésre ezt a fiatalembert s egyszerre csak, mint a fekete angyal, ragadd meg, ragadd el, s vidd fel egy hatalmas szárnycsapással a hegy tetejére. Kínáld neki a világ kincseit.

Nem becstelen próbatétel ez. A világ kincseinek gondolata sok olyan embert is megingatna, akik a lemondásban tökéletesítették magukat. Ahhoz, hogy az ember visszautasítsa a nőt, — igen, először is a nőt, — hogy visszautasítsa az átalakulásokat, a láthatárokat, az országokat, az utazásokat, a látványosságokat, a táplálékokat, a gyorsaságot engedelmes eszközeivel, csodálatos játékszereivel, — hogy visszautasítsa a földet és a házakat, a gyümölcsöket és a virágokat, hogy visszautasítsa a gyöngék üdvét és hálás hajbókolását, a pompás magányosságokat, a felajzó társaságokat, — hogy az ember mindezt visszautasítsa, ahhoz vagy a halál elgondolásában ezer-szer edzett lélek kellene, vagy valami más vágy, amely még tágabb és még maróbb, mint a gonosz angyal összes ígéretei.

S a fiatalembert mégis habozik. Csupa kétség és szívdobogás. S aztán egyszerre visszalöki a kísértőt, dühösen rázza a fejét. Nem kell! Ő már választott.

— Nem — mondja egészen halkán s olyan hangon, amelyben a

gőg és a szégyen felváltva árulják el magukat. — Nem, nem ezt akarom. Én . . . én csak a lángelmét akarom.

Hogy a lángelmével vele jár minden földi áltatás s hogy bőséges jutalmakat kap és fogad el, a gyermeknek ez eszébe sem jut. Amit akar, — biztos vagyok, hogy csak ezt akarja! — az a koszorúk és harsonák nélküli zseni, Schuberté vagy Rimbaud-é, Villoné vagy Van Goghé, Baudelaire-é vagy Shelley-é. A zsenit a helytelenítés, a szenvedés, a mártíromság és az égő áldozat meghatározhatatlan illatával. Igen, inkább Schiller köhögését, mint Goethe egészségét, inkább Beethoven fullasztó pincéjét, mint Wagner ragyogó fejedelemségét, inkább Chatterton méregpoharát, mint Hugo öregségét és istenítettését, inkább Chénier bitófáját, mint Rubens babéros követtségét. De vigyázzunk! Vigyázzunk! Az, amit a gyermek ennyi visszautasításért kárpótlásul kér, nem «zseni» vagy «az ő zsenije», vagy szerencsés zseni, vagy zseniális tehetség, nem, nem, hanem «a zseni», minden melléknévtől tisztán, kiegészítő és módosító szók nélkül. — A zseni, a teremtő adomány, amely Istenre emlékeztet.

Ezzel a fiatalemberrel, ezzel a gyermekkel, aki lemondana a világról egyetlen szikráért, csaknem mindennap találkozom az utcákon és a házakban, ráismerek és titokban köszönök neki, mert tekintete szeretettel és aggodalommal tölt el.

Mit tud a lángészről, arról a lángészről, amelyet már jobban szeret az életénél? Bizonyára csak a szelét lehelte be, visszhangját hallotta meg. A nagy művek lényeges rezonanciáin uralkodik, de nem fogja fel őket. Még nem tudja megmérni annak a megszokott szakadéknak mélységét, amelyet a királyi lelkek ásnak. Az élet felsőbbrendű valóságairól eleven, szeszélyes, formátlan képeket alkot magának . . . De a lángelméről belső tapasztalása van s ez többet ér minden iskolai fejtegetésnél. Megvan benne az, amit a szárnyaló lélek kora tavaszán mindig ismer; a zseni, a felfelé szállás, az önmagán túlemelkedés subjektív érzése.

Ha ez a megfoghatatlan láng egyszer végre foglyul esik, s bezárják az anyagba, vagy mint csodálatos magvat befecskendezik a holt agyagból való műbe, a játszma meg van nyerve, az Olympus nyitva van.

Akkor aztán megkezdődik a harc. Csakugyan harc-e? Az ifjú sorra fölveszi az állatidomító, az áldozó, a madárbűvölő pózát. Most elernyed az álom várásában, most meg térdenállva imádkozik a megpróbáltatásért, vagy úgy bolyong, mint a megszállott, fölemelve minden sziklát, befeszítve minden kaput, kikérdezve minden rejteket. «A lángész itt volt tegnap, még ma reggel is. Megjelent álomban. Átfutott egemen, mint valami meteor. Fülembé suttogott, amikor

legjobb barátomhoz mentem. Ő készítetett rá, hogy gazdám szeme közé nevessek s ő volt az, aki, mint egy lángfátyol, szerelmesem s közém vetette magát, ő ment előttem az utcán, a szürkületben . . .»

A gyermeket izgatják és bántják ezek a cselvetések. Ha már egyszer választott, ha lemond a világról, akkor legalább a zseni ne várasson magára. Szálljon alá, essék le a felhőből. S legyen elég, elégítsen ki mindent, fejedelmi fénnel. S még vannak, akik fegyvelemről, módszerről, munkáról beszélnek! Igen . . . Nem! Láng kell nekünk és megemésztődés. Azt mondják, hogy Mozart, kemény évek során, apjának és húsz ismeretlen mesternek tanítványa volt. Azt állítják, hogy Rodin hosszasan topogott művészete előszobájában. Egyre ismétlik, hogy Balzac sok-sok papirost befekettített, mielőtt találkozott volna — Balzac-kal. Nem, nem, amit mi kívánunk, az a hirtelen megvilágosulás, a tökéletes divináció. S jönni fog! Megtaláljuk a módját, hogy idecsábítsuk vagy idekényszerítsük.

A gyermek nagy kínjában összeszorítja az öklét, ráncolja a homlokát. Dühvel kérdi magától, nincs-e mód rá, hogy az ember kihívja a zsenit. Emlékebe idézi a futó ihlet áldott pillanatait. Igyekszik emlékezni azokra a külső körülményekre, amelyek közt a lángész szubjektív benyomásait érezte: ezek voltak élete legmagasabb pillanatai.

Ez a lángoló vágy megérdemli a teljes világosságot.»

Hankiss János.

Két emlékkönyv.

Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára. Írták barátai és tanítványai. Debrecen, 1939. N8r 638 l. — *Mitrovics-Emlékkönyv*. Tudományos működésének ötvenedik évfordulójára. Kiadják tisztelői. Budapest, 1939. N8r 686 l.

A tudomány életnek szép és nemes hagyománya, hogy a tudós professzorokat, valamilyen jubileumuk alkalmából, tanítványaik, barátaik Emlékkönyvnek kiadásával tisztelik meg. Nálunk e hagyománynak egyik legérdekesebb és legtartalmasabb emléke a Beöthy-Emlékkönyv, amelyet 1908-ban adtak ki Beöthy Zsolt születésének 60. évfordulójára «tanítványai, barátai, tisztelői.» Az efféle művek nagy veszedelme lényegükben van. A munkatársak ajándékoznak, ajándékot pedig szívünk sugallatára hallgatva és képességünk szerint adunk. Így nem csoda, ha az efféle emlékkönyvek tartalma heterogén. Az egyes cikkek közt tartalom, terjedelem és érték tekintetében sok-

szor elképesztő a különbség. Személyes fontoskodások, kedveskedések váltják fel az el nem múlt értékű tárgyias dolgozatokat, kezdő dologások a mesterek pompás alkotásait, egy-két lapnyi odavetett jegyzetek a 40—50 lapnyi alapvető jellegű közléseket. Valóban sokszor afféle névnap ajándékiállítások ezek.

Az a két hatalmas Emlékkönyv, amely egy évben (1939) Debrecenből került elénk, szerencsére csak kevéssé mutatja a fent írt gyengeségeket. A *Pap Károly-Emlékkönyv* is, melyet az ünnepelt «főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének 30. évfordulójára» írtak «barátai és tanítványai», s a *Mitrovics-Emlékkönyv* is, melyet Mitrovics Gyula «tudományos működésének 50. évfordulójára adtak ki tisztelői»: igen értékes közlések egész sorával gazdagítják irodalmunkat. A szerkesztői kéz nyoma inkább a Mitrovics-Emlékkönyvön látszik meg. Ennél meg is van nevezve öt munkatárs, akik az emlékkönyvet szerkesztették. Az ünnepelt munkássága szerint a cikkek a következő fejezetcímek alá sorakoznak: Bölcelet, Lélektan, Esztétika, Irodalomtörténet, Neveléstudomány. A *Pap Károly-Emlékkönyv* negyvenkilenc közleménye ábécé-rendben van közölve, de így is érzik, hogy a munkatársak bizonyos helyi színezetet akartak adni a műnek. Vagy tíz tanulmány Debrecen tudományos, történelmi, irodalmi, nyelvészeti kapcsolataival foglalkozik. Ezek közül ki kell emelnünk Molnár Pál dolgozatát: *Debrecen irodalmi életének útja*. E negyven lap terjedelmű tanulmány, bár nem teljes, az ismertek mellett sok új adatot közöl.

Mindkét emlékkönyv közli az ünnepeltek jól sikerült arcképét, munkáiknak bibliográfiáját. A Mitrovics Gyuláét Kozocsa Sándor, a Pap Károlyét Giday Endre állította össze. Az efféle művekben elkerülhetetlen személyi kultusz mindkét kötetben tapintatos, nem mértéken túli. A Mitrovics-Emlékkönyvben külön tanulmányok szólnak az ünnepelt professzor bölceletéről, valamint neveléstudományi rendszeréről. Viszont a Pap Károly-Emlékkönyvben több utalás van a professzor meleg személyi hatására, s a mű egy olasz költő, Fleri Renato, szép olasz szonettjét is közli: *A Carlo Pap*. Mindkét kötet a kezdők szép sorával bizonyítja a debreceni egyetem erős és alapos munkájának nyomait.

A Pap Károly-Emlékkönyvben az irodalmi tárgy az uralkodó. Néhány nyelvészeti (Csűrű Bálint, Melich János, Pap István, Zsigmond Ferenc), történelmi (Rugonfalvi Kiss István, Márffy Oszkár, Zoltai Lajos) tanulmányon kívül az irodalmi tanulmányok egész sora tiszteli meg az ünnepelt professzort. Gyöngéd és megtisztelő figyelmesség jele, hogy hárman is Aranyról küldtek dolgozatot

akkor, midőn Arany irodalomtörténetének kiadóját ünneplik: Péterfy László arról értekezik, miért lehet Arany János a magyar ifjúság örök eszménye, Pintér Jenő Arany János lírájáról ír melegen és színesen, Voinovich Géza pedig Arany és Aristophanes c. tanulmányával küld szülővárosa professzorának nemes ajándékot.

A két emlékkönyv dús tartalmáról még megközelítőleg is bajos képet nyújtani. A Pap Károlyéba írtak az említetteken kívül többek közt: Angyal Dávid (egy Mikszáth-regény forrásáról), Csengery János (*Martialis irodalmunkban*), Hankiss János (*Lenau magyarsága francia szemmel*), Kéky Lajos *Az Alföld lelke költészetünkben* címmel ad részletet egy új szempontú nagyobb tanulmányából, Mitrovics Gyula (*A szép*), Papp Ferenc (*Gyulai Margitról*, Gyulai Pál leányáról), Sebestyén Gyula (*Hajdusági gyűjtés*), Vajthó László (Reviczkyről), Zlinszky Aladár (a *Helység kalapácsáról*). A Mitrovics-Emlékkönyvbe írtak Benedek László (alapvető lélektani tanulmány a testalkatról), Boda István (az értelemről), Ranschburg Pál (új nyelvélektani törvény), Makkai Sándor (*A történeti regény mérlege*), Sik Sándor (*Érzelem és alkotás*), Vajthó László (*Reviczky a humorról*), Zsigmond Ferenc (*A műfordítás elvi kérdései megújulóskori irodalmunkban*), Dékány István (*A pedagógiai eros*), Pintér Jenő (*Hibák a nevelésben és a tanításban*) stb. A Mitrovics-Emlékkönyv disszertáló tanulmányai a jó műhely alapos irányítását mutatják (bár stílárizük néha németes). Pap Károly tanítványainak cikkei inkább érzelmi oldalukról mutatnak helyes nyilvánulásokat. Annyi bizonyos, hogy ez a két hatalmas kötet anyagi és szellemi válságokkal telt korunkban is, túl az irodalmi és tudományos érdeken, szellemi életünk töretlenségének, munkakedvének élő bizonyosságai.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

740. SZÁM.

1939 JÚLIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓI

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

740. SZÁM.

1939 JÚLIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. TUDOMÁNY ÉS NEMZETISÉG. — Ravasz Lászlótól	1
II. ORSZÁGRÉSZEINK A MAGYAR TÖRTÉNETBEN. — Nagy Miklóstól	8
III. A FELVIDÉK FÖLDTANI FELÉPÍTÉSE ÉS ÁSVÁNYOS KINCSEI. — Mauritz Bélától	28
IV. A MAGYAR REVÍZIÓ ANGOL ELŐHARCOSA. — Balogh Józseftől	39
V. VILLETTE. (VI.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angoltól — Hevesi Sándortól	49
VI. A DEBRECENI ÖREG KOLLÉGIUM. — Költemény. — Baja Mihálytól	65
VII. SZILÁDY ZOLTÁN «ZOOLOGIÁ»-JA. (II.) — Dudich Endrétől	73
VIII. SZEMLE. — 1. <i>Kölcsey Ferenc szobra előtt.</i> — Kornis Gyulától. 2. <i>A hazatért felvidék bekapcsolása felsőoktatásunk körébe.</i> — Grósz Emiltől	102
IX. IRODALOM. — 1. <i>A nyárspolgár mint regényhős.</i> — (Szentmihályiné Szabó Mária: 1. <i>Emberé a munka.</i> — 2. <i>Istené az áldás.</i>) — — df —től. 2. <i>A magyar agrárpolitika.</i> — (Bernát Gyula: <i>Az új Magyarország agrárpolitikája.</i>) — Gesztelyi Nagy Lászlótól. 3. <i>Amedeo Maiuri, az archaeologia művésze.</i> — Révay Józseftől	110

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtitkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Abrai V.

8/894

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

741. SZÁM.

1939 AUGUSZTUS

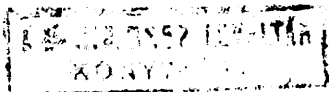
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. POLITIKA ÉS ERKÖLCS. — Halasy-Nagy Józseftől _ _ _ _ _	129
II. A TÉRBEOSZTÁS ESZTÉTIKÁJA. — Mitrovics Gyulától _ _ _	156
III. A MAGYAR IRODALOM EURÓPÁBAN. — Hankiss Jánostól _ _	184
IV. CIRILL-BETŰS KÖNYVEK BUDÁN. — Czakó Eleméértől _ _ _	195
V. VILLETTE. (VII.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól _ _ _ _ _	207
VI. SZEMLE. — 1. <i>Magyar-német kulturális kapcsolatok.</i> — Szily Kálmántól.	
2. <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől _ _ _ _ _	232
VII. IRODALOM. — 1. <i>Áprily Lajos új verskötete.</i> — (Áprily Lajos: <i>A láthatatlan irás.</i>) — —n —y-tól.	
2. <i>Egy mythikus regény.</i> — (Zsigray Juliánna: <i>A római százados.</i>) S. Szabó Józseftől.	
3. <i>Egy katona naplója.</i> — (Vitéz Bárány Roszner István: <i>Katonák, Népek, Események.</i>) — Markó Árpádtól _ _ _ _ _	248

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

742. SZÁM.

1939 SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. GOETHE, A PÉNZÜGYMINISZTER. — Hegedüs Loránttól	257
II. AZ AMERIKAI SZÍNHÁZRÓL. — Sebestyén Károlytól	270
III. IRODALOM. — 1. <i>Szent István-émlékkönyv.</i> — (Serédi Jusztinián : <i>Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik év- fordulóján.</i>) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Arany János.</i> — (Császár Elemér : <i>Arany János.</i>) — Kerekes Emiltől.	
3. <i>Két erdélyi emlékirat.</i> — (Nagy Lázár : <i>Az erdélyi magyar szí- nézet hőskora.</i> — Pálffy János : <i>Magyarországi és erdélyi urak.</i>) Kristóf Györgytől.	
4. <i>Új magyar meseelmélet.</i> — (Honti János : <i>A mese világa.</i>) — gr-től	294

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.
Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

8/897

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

743. SZÁM.

1939 OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. TUDOMÁNYOS MUNKA-E A JOGSZABÁLY-ELŐKÉSZÍTÉS? — Vladár Gábortól	1
II. A VILÁGGAZDÁLKODÁS TÖRTÉNELMI ÁTHELYEZŐDÉSE A DÉLI FÉLGÖMBRE. — Laurentzy Vilmostól	17
III. ARAB VERSEK. — 1. <i>Az arab költészet.</i> — Germanus Gyulától. 2. <i>Arab versek.</i> — Germanus Gyula prózai fordításai segélyével átültetve — Varságh Jánostól	51
IV. IRODALOM. — 1. <i>Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái.</i> — (Gróf <i>Zrinyi Miklós prózai munkái.</i> Sajtó alá rendezte Markó Árpád.) Gyalóky Jenőtől. 2. <i>Apróságok a magyar multból.</i> — (Trócsányi Zoltán: <i>Kirándu- lás a magyar multba.</i>) — Vajthó Lászlótól	56

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtáitkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

8/891

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

744. SZÁM.

1939 NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. HUBAY JENŐ PÁRIZSI ÉVEI. — Vághy Páltól	65
II. TUDOMÁNYOS MUNKA-E A JOGSZABÁLY-ELŐKÉSZÍTÉS. (II.) Vladár Gábortól	85
III. SZEMLE. — <i>Egy év magyar drámatermése.</i> — Rédey Tivadartól	113
IV. IRODALOM. — 1. <i>Reviczky Gyula életének regénye.</i> — (Koroda Miklós: <i>A világ csak hangulat.</i>) — Vajthó Lászlótól. 2. <i>Scipio Africanus.</i> — (Alberto Consiglio: <i>Scipione e la conquista del Mediterraneo.</i>) — Révay Józseftől	124

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egybiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

8/894

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

745. SZÁM.

1939 DECEMBER

A M. K. I. R. J. B. Z. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRAI

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZLET ÉS KÖNYVTOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

FRANKLIN-TÁRSULAT
KÖNYVTÁRAI

TARTALOM.

	Lap
I. HARASZTI GYULA EMLÉKEZETE. — Angyal Dávidtól	129
II. AZ ÉLET GÉPELMÉLETÉRŐL. — Zimmermann Ágostontól	151
III. KÖLTEMÉNYEK. — 1. <i>Alattam a végtelen Alföld.</i> — Tiszavivág. — A Duna forrásához. — Sík Sándortól. — 2. <i>Tücsök.</i> — <i>Fecskék.</i> — Falu Tamástól	165
IV. SZEMLE. — 1. <i>Arany János magyarsága.</i> — Kállay Miklóstól. 2. <i>Némethy Géza.</i> — Szekfű Gyulától	169
V. IRODALOM. — 1. <i>Herczeg Ferenc Emlékezéseinek második kötete.</i> — (Herczeg Ferenc <i>Emlékezései.</i> — A gótikus ház.) — V.-tól. 2. <i>Gyógyul a magyar falu.</i> — (Johan Béla: <i>Gyógyul a magyar falu.</i>) — Grósz Emiltől. 3. <i>Az új Közép-Európa kialakulása.</i> — (Schneefuss Walter: <i>Oester- reich.</i> — <i>Des Reiches neue Nachbarn.</i> — <i>Ungarn.</i> — <i>Deutsch- tum in Süd-Ost-Europa.</i>) — Horváth Jenőtől. 4. <i>Az irodalom védelme.</i> — (Georges Duhamel: <i>Défense des Lettres.</i>) — Hankiss Jánostól. 5. <i>Két Emlékkönyv.</i> — (Pap Károly- <i>Emlékkönyv.</i> — Mitrovics- <i>Emlékkönyv.</i>) —yi-től	176

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárus is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

MAGYAR TUDOMÁNY

BARTÓK GYÖRGY EMBER ÉS ÉLET

Örök emberi igazságok bizonyítása által az újdonság varázsával lepi meg az olvasót Málnási Bartók Györgynek, a szegedi egyetem tudós professzorának hatalmas munkája. Izgalmasan érdekes ez a könyv, mert a legfontosabb titkot mutatja meg a mindent tudó mai embernek: az embert, és kijelöli az ember helyét a világtérképen.

★

SZÁSZ KÁROLY A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

Ez a jelentőségteljes mű egy hosszú élet tanulmányainak és élményeinek eredménye. Szász Károly több mint félévszázadot töltött a színházi kritikus karosszékében, drámairodalmunk csaknem minden fontos terméke a színpadon elevenedett meg előtte. Értékes megfigyeléseit új gondolatok és megállapítások tömegével támogatja.

MEGJELENNEK SZEPTEMBERBEN

FRANKLIN-TÁRSULAT

A NOBEL-DÍJ 1939. ÉVI NYERTESE

F. E. SILLANPÄÄ

SILJA

A jelenkori finn irodalom legkiemelkedőbb alkotása. Egy finn parasztesalád pusztulását mondja el. Az apa szép házat, birtokot örökölt őseitől, de ez hibája nélkül, különös körülmények kapcsolódása révén szétmállik kezei közt. Egyre jobban le-süllyed és nyomorultul fejezi be életét. Leánya, Silja, szép fiatal teremés, árvaságában kénytelen cselédnek állni egy nagy paraszt-udvarba. Nem bánnak rosszul vele, mégis belepusztul a nem neki való életbe. Ez a leányalak mesterműve az emberi együttérzésnek, kevés párja van a mai világirodalomban. Sorsa fonalán pedig egész terjedelmében szemünk elé tűnik a finn falusi élet, szűk lehetőségeivel, gyötrelmeivel és minden szépségével. A magyar olvasót meglepi az a hasonlóság, amely az éghajlat, a gazdálkodási mód, a történelmi hagyomány minden különbözősége ellenére is felismerhető a finn és a magyar falusi élet lelki képe között.

Ára fűzve 5•20, kötve 6•60,

ajándék-kiadás félbőr-kötésben 7•80

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

S Z Á S Z K Á R O L Y

A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

A magyar drámának aligha akad Szász Károlynál jobb ismerője. Irodalmi életünk e nemes, költői lelkületű és tudós egyénisége több mint félszázad óta kíséri figyelemmel a magyar színpad minden eseményét, mint lelkes néző előbb, majd mint érdeklődő író s végül mint képzett és jelentős színházi kritikus. A magyar irodalmi élet rég várt már arra, hogy színpadi irodalmunk e kiváló ismerője végre könyvalakban jelentesse meg mindazt, amit a magyar drámáról tud s amit — bizvást mondhatjuk — rajta kívül talán senki más nem írhatott volna meg. Most megjelent könyve a magyar kritikai irodalom számottevő alkotása. A színpad iránt érdeklődő közönségnek megbízható és érdekes kalauzt nyújt a magyar dráma ismert és ismeretlen kincseihez. Megmutatja az utat, amely az ellenreformáció irodalomtörténeti jellegű drámakísérleteitől Kisfaludy Károlyig vezet, majd behatóan méltatja a magyar nemzeti dráma nagy eseményeit és alakjait. Külön érdekessége a kötetnek a mult századvég és a huszadik század drámairodalmának ismertetése. Ebben Szász Károly éles kritikával választja külön azokat az írókat, akik a nemzeti hagyományok folytatói, azoktól, akik a hagyományoktól elfordulva, más, többnyire olcsóbb célokért küzdenek. Külön ki kell emelni a kötet nagy-szerű írói portréit. «A magyar dráma története» egy irodalmi értékekben gazdag írói pálya legszebb teljesítménye, értékes ajándék a művelt magyarságnak.

Ára füzve 9.—

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

JANKOVICS MARCELL

HÚSZ ESZTENDŐ POZSONYBAN

A kitűnő felvidéki magyar író írásait jól ismeri és szereti a magyar közönség. Elbeszéléseivel, költői útleírásaival rég meghódította az olvasók széles táborát. Azonban legérdekesebb és legjelentősebb könyvével most jelentkezik, olyan könyvvel, amely meg kell hogy találja az utat minden magyar szívéhez. Jankovics Marcell Pozsonyban élt, mint a város egyik befolyásos és lelkes polgára, abban az időben, amikor a határmegállapító entente-bizottság tagjai megérkeztek a Felvidékre, végigélte Pozsony megszállásának tragikus napjait s a cseh uralom nehéz és kegyetlen húsz esztendejét. Új könyve erről a keserves húsz esztendőről szól. Nem a politikai helyzettel foglalkozik, mi sem idegenebb tőle, mint a politikum: e helyett a maga legszemélyibb élményeit mondja el, azokat az apró és fájó tűszúrásokat, kellemetlenségeket, amelyeket a cseh uralom alatt mint magyarnak kellett elviselnie, azokat a vérig sértő igazságtalanságokat, amelyeket az úrrá lett idegenektől e húsz év alatt minden magyarnak el kellett szenvednie. Őszinte, mértékletes hangú könyv ez; minden ízében művelt íróra vall. Kerüli a túlzásokat, kerüli az ellenséges hangot. De épp tárgyilagos mértéktartása a legerősebb vád a magyarokat ért igazságtalanságok és az egész tragikus történelmi korszak ellen. Megrázó könyv, egyes lapjai feledhetetlenek. Mint irodalmi mű s mint történelmi dokumentum egyaránt komoly, maradandó érték.

Ára füzve 6.—, egészvászonkötésben 7.40

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

JANKOVICS MARCELL

HÚSZ ESZTENDŐ POZSONYBAN

A kitűnő felvidéki magyar író írásait jól ismeri és szereti a magyar közönség. Elbeszéléseivel, költői útleírásaival rég meghódította az olvasók széles táborát. Azonban legérdekesebb és legjelentősebb könyvével most jelentkezik, olyan könyvvel, amely meg kell hogy találja az utat minden magyar szívéhez. Jankovics Marcell Pozsonyban élt, mint a város egyik befolyásos és lelkes polgára, abban az időben, amikor a határmegállapító entente-bizottság tagjai megérkeztek a Felvidékre, végigélte Pozsony megszállásának tragikus napjait s a cseh uralom nehéz és kegyetlen húsz esztendejét. Új könyve erről a keserves húsz esztendőről szól. Nem a politikai helyzettel foglalkozik, mi sem idegenebb tőle, mint a politikum: e helyett a maga legszemélyibb élményeit mondja el, azokat az apró és fájó túsúrásokat, kellemetlenségeket, amelyeket a cseh uralom alatt mint magyarnak kellett elviselnie, azokat a vérig sértő igazságtalanságokat, amelyeket az úrrá lett idegenektől e húsz év alatt minden magyarnak el kellett szenvednie. Őszinte, mértékletes hangú könyv ez; minden ízében művelt íróra vall. Kerüli a túlzásokat, kerüli az ellenséges hangot. De épp tárgyilagos mértéktartása a legerősebb vád a magyarokat ért igazságtalanságok és az egész tragikus történelmi korszak ellen. Megrázó könyv, egyes lapjai feledhetetlenek. Mint irodalmi mű s mint történelmi dokumentum egyaránt komoly, maradandó érték.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

JANKOVICS MARCELL

HÚSZ ESZTENDŐ POZSONYBAN

A kitűnő felvidéki magyar író írásait jól ismeri és szereti a magyar közönség. Elbeszéléseivel, költői útleírásaival rég meghódította az olvasók széles táborát. Azonban legérdekesebb és legjelentősebb könyvével most jelentkezik, olyan könyvvel, amely meg kell hogy találja az utat minden magyar szívéhez. Jankovics Marcell Pozsonyban élt, mint a város egyik befolyásos és lelkes polgára, abban az időben, amikor a határmegállapító entente-bizottság tagjai megérkeztek a Felvidékre, végigélte Pozsony megszállásának tragikus napjait s a cseh uralom nehéz és kegyetlen húsz esztendejét. Új könyve erről a keserves húsz esztendőről szól. Nem a politikai helyzettel foglalkozik, mi sem idegenebb tőle, mint a politikum: e helyett a maga legszemélyibb élményeit mondja el, azokat az apró és fájó tűszúrásokat, kellemetlenségeket, amelyeket a cseh uralom alatt mint magyarnak kellett elviselnie, azokat a vérig sértő igazságtalanságokat, amelyeket az úrrá lett idegenektől e húsz év alatt minden magyarnak el kellett szenvednie. Őszinte, mértékletes hangú könyv ez; minden ízében művelt íróra vall. Kerüli a túlzásokat, kerüli az ellenséges hangot. De épp tárgyilagos mértéktartása a legerősebb vád a magyarokat ért igazságtalanságok és az egész tragikus történelmi korszak ellen. Megrázó könyv, egyes lapjai feledhetetlenek. Mint irodalmi mű s mint történelmi dokumentum egyaránt komoly, maradandó érték.

Ára füzve 6.—, egészvászonkötésben 7.40

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

JANKOVICS MARCELL

HÚSZ ESZTENDŐ POZSONYBAN

A kitűnő felvidéki magyar író írásait jól ismeri és szereti a magyar közönség. Elbeszéléseivel, költői útleírásaival rég meghódította az olvasók széles táborát. Azonban legérdekesebb és legjelentősebb könyvével most jelentkezik, olyan könyvvel, amely meg kell hogy találja az utat minden magyar szívéhez. Jankovics Marcell Pozsonyban élt, mint a város egyik befolyásos és lelkes polgára, abban az időben, amikor a határmegállapító entente-bizottság tagjai megérkeztek a Felvidékre, végigélte Pozsony megszállásának tragikus napjait s a cseh uralom nehéz és kegyetlen húsz esztendejét. Új könyve erről a keserves húsz esztendőről szól. Nem a politikai helyzettel foglalkozik, mi sem idegenebb tőle, mint a politikum: e helyett a maga legszemélyibb élményeit mondja el, azokat az apró és fájó tüsszúrásokat, kellemetlenségeket, amelyeket a cseh uralom alatt mint magyarnak kellett elviselnie, azokat a vérig sértő igazságtalanságokat, amelyeket az úrrá lett idegenektől e húsz év alatt minden magyarnak el kellett szenvednie. Őszinte, mértékletes hangú könyv ez; minden ízében művelt íróra vall. Kerüli a túlzásokat, kerüli az ellenséges hangot. De épp tárgyilagos mértéktartása a legerősebb vád a magyarokat ért igazságtalanságok és az egész tragikus történelmi korszak ellen. Megrázó könyv, egyes lapjai feledhetetlenek. Mint irodalmi mű s mint történelmi dokumentum egyaránt komoly, maradandó érték.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

S Z Á S Z K Á R O L Y

A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

A magyar drámának aligha akad Szász Károlynál jobb ismerője. Irodalmi életünk e nemes, költői lelkületű és tudós egyénisége több mint félszázad óta kíséri figyelemmel a magyar színpad minden eseményét, mint lelkes néző előbb, majd mint érdeklődő író s végül mint képzett és jelentős színházi kritikus. A magyar irodalmi élet rég várt már arra, hogy színpadi irodalmunk e kiváló ismerője végre könyvalakban jelentesse meg mindazt, amit a magyar drámáról tud s amit — bizvást mondhatjuk — rajta kívül talán senki más nem írhatott volna meg. Most megjelent könyve a magyar kritikai irodalom számottevő alkotása. A színpad iránt érdeklődő közönségnek megbízható és érdekes kalauzt nyújt a magyar dráma ismert és ismeretlen kincseihez. Megmutatja az utat, amely az ellenreformáció irodalomtörténeti jellegű drámakísérleteitől Kisfaludy Károlyig vezet, majd behatóan méltatja a magyar nemzeti dráma nagy eseményeit és alakjait. Külön érdekessége a kötetnek a múlt századvég és a huszadik század drámairodalmának ismertetése. Ebben Szász Károly éles kritikával választja külön azokat az írókat, akik a nemzeti hagyományok folytatói, azoktól, akik a hagyományoktól elfordulva, más, többnyire olcsóbb célokért küzdenek. Külön ki kell emelni a kötet nagy-szerű írói portréit. «A magyar dráma története» egy irodalmi értékekben gazdag írói pálya legszebb teljesítménye, értékes ajándék a művelt magyarságnak.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR TUDOMÁNY

BARTHA DÉNES BEETHOVEN

Beethovenről sokat írtak már a zenetörténészek, a szerzőnek mégis van róla új és eredeti mondanivalója. Éles plaszticitással állítja egymás mellé az embert és a művészt, a nagyság fényét s a tragikus összeomlást. Külön kiemelendő Beethoven életének magyar vonatkozása, nagyon finom és történetileg mélységesen igaz rajza.

★

JOÓ TIBOR A MAGYAR NEMZETESZME

Nagyon időszerű könyv. Megérteti az olvasóval, hogy mit jelent ez a szó: «nemzet» ma, és mit jelentett a múltban. A tudományos alaposággal írt munka megkapó korszakokban kelti életre a magyar múltat, ráeszméltet mivoltunkra, megtanít ősi hagyományaink, nemzetünk és magyarságunk áhitatos tiszteletére.

MEGJELENNEK SZEPTEMBERBEN

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR TUDOMÁNY

BARTÓK GYÖRGY EMBER ÉS ÉLET

Örök emberi igazságok bizonyítása által az újdonság varázsával lepi meg az olvasót Málnási Bartók Györgynek, a szegedi egyetem tudós professzorának hatalmas munkája. Izgalmasan érdekes ez a könyv, mert a legfontosabb titkot mutatja meg a mindent tudó mai embernek: az embert, és kijelöli az ember helyét a világtérképen.

★

SZÁSZ KÁROLY A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

Ez a jelentőségteljes mű egy hosszú élet tanulmányainak és élményeinek eredménye. Szász Károly több mint félévszázadot töltött a színházi kritikus karosszékében, drámairodalmunk csaknem minden fontos terméke a színpadon elevenedett meg előtte. Értékes megfigyeléseit új gondolatok és megállapítások tömegével támogatja.

MEGJELENNEK SZEPTEMBERBEN

FRANKLIN-TÁRSULAT

MIHELICS VID

AZ ÚJ PORTUGÁLIA

Az új Portugália a világ egyik legérdekesebb politikai és társadalmi rendszerváltozásának hordozója. Portugáliában az állam és a gazdaság szerkezetének szellemi alapvetése a legtisztábban tartalmazza a természetjogra támaszkodó társadalombölcsélet tételeit s ideálisan oldja meg az egyén és a közösség viszonyának nagy problémáját. Bennünket, magyarokat, Portugália élete különösen érdekel, mert Mihelics Vid állandóan érezteti a portugál és a magyar sors párhuzamát. Úttörő könyv ez, amely az olvasóközönség széles rétegeiben számíthat élénk figyelemre.

Sok képpel, kötve, ára 7-80

ZSINDELY FERENC

DUNÁRUL FÚJ A SZÉL...

Zsindely Ferenc, aki *Isten szabad ege alatt* című első könyvével egyszerre hódította meg a művészi természetleírások iránt különösen fogékony magyar olvasóközönséget, új könyvében is az erdőt, mezőt járó, vízpartján lesben álló vadászélményeit mondja el színes, eleven, költői nyelven, ízes magyarsággal. Vérbeli vadász és vérbeli író: a magyar természet és a magyar nyelv szerelmese. Könyve a természetmegfigyelések páratlanul gazdag gyűjteménye. A gyönyörű kötetet Zsindely Endre művészi fényképei díszítik.

Sok képpel, kötve, ára 24.—

MOLNÁR KATA

A LÉLEK KÉSZÜLŐDIK

Igazi női regény: asszonyi szemmel nézi a világot s az asszonyi lélek felfedezéséről mond el olyan titkokat, melyeket csak asszony tudhat. Egy fiatal leány élettörténete attól a naptól fogva, amikor mint kisgyermek eszmélni kezd, addig, míg leteszi az érettségét. Ezen a 15 évig tartó úton súlyos testi-lelki sérülések érik, „élyről való gátlások gyülemlenek fel benne. Ezek határozzák meg végzetét: soha nem tud pontosan beilleszkedni az élet szokásos rendjébe, ügyetlenkedik, csetlik-botlik, a sík földön majd kitöri a lábát, életveszélyes meredeken úgy megy át sértetlenül, mint az alvajáró. Folyton kiszolgáltatja magát környezetének, de valami lénye gyökeréből fakadt erkölcsi erő mindig visszatartja a bűntől. Izgalmas leány-alak izgalmas története ez és izgalmas-ságát fokozza az előadás feszült és zsúfolt stílusa.

Ára füzve 5.—, kötve 6·20

NÉMETH LÁSZLÓ

ALSÓVÁROSI BÚCSÚ

Az alsóvárosi búcsú: a kisvárosi társadalom keresztmetszete. Szorongva ógyeleg a kis Jó Péterke ebben a sokaságban. Két kálváriát is megjár egyszerre: nemcsak a kamasz kisfű serdül férfivá e könyvben, de a paraszt is lassan úrrá formálódik. Csupa nekilendülés és megtorpanás, bizalom és csalatkozás, feszültség és letargia Jó Péterke élete; az író mesterien jellemzett társadalmi körökön át mutatja meg Jó Pétert, de egyben a társadalmat is bemutatja a regényhős sorsán keresztül. A mesebeli királyfi hősi eposza ez a regény: a kis Jó Péter meghódítja magának a világot. Ez a drámai feszültségű könyv nemcsak Németh László, hanem újabb regényirodalmunk fejlődésének is egyik legjelentősebb bizonyossága.

Két kötetben. Ára füzve 8·20, kötve 11.—

A Kultúra és Tudomány **új kötete**

CZETTLER JENŐ

AZ EMBERI GAZDÁLKODÁS TÖRTÉNETE

A tudós tájékozottsága és a szakember éleslátása párosul ebben a kitűnő könyvben, amely szemléltető módon mutatja be a világgazdaság fejlődését a legősibb időktől napjainkig. Szinte lélekzetvisszafojtva olvassuk, hogy miképpen váltak a történet egyes korszakaiban addig nem ismert gazdasági eszközök, termelés-módok, közlekedési lehetőségek, a föld méhének, a tengereknek, folyóknak és a föld terményeinek kincsei a modern világ nélkülözhetetlen életfeltételeivé. A művet nemcsak a szakember, hanem a művelődni vágyó közönség is érdeklődéssel olvashatja.

Ára fűzve 6'—, egészvászonkötésben 7'20 P

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

ESSAD BEY

OLAJ

A FOLYÉKONY ARANY REGÉNYE

Ez a könyv fényes bizonytságot tesz arról, hogy minden regényes történetnél érdekesebb az élet regénye. Az «Olaj» az új időknek szédítő gyorsaságát tárja eléink. Sorra jelennek meg előttünk a mult században még kiaknázatlan kis olajtelepek munkásai, akik máról holnapra világhódító hatalmasságokká terebélyesednek. Kilépnek a vallás, nemzet, állam eddigi kereteiből és valami időfölötti dermedt igézzettel tartják kezükben a világ sorsát. Lábbal taposnak minden földi és égi törvényt, egy egész világrendszernek üzennek hadat; embermilliókon gázolnak át, világnézetet diktálnak, világháború és világbéke urai. Essad bey ragyogó világossággal mutatja meg nekünk a modern élethalálharc mögött ott húzódó olajcsíkos fonalakat, amelyek úgy táncoltatják a napi politika hőseit, mint a bábjátékos zsinege a bábukát. Ez a könyv ráeszmélteti a saját korában idegen mai embert önnön világára. Általa a jelenkor, amelyet úgy megszoktunk, hogy szinte nem is látjuk, való értelmében jelenik meg előttünk.

Ára fűzve 4.20, kötve 5.60

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

